

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՆԱԽԱՆՍԱՐԱՆ

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ

ՀԱՄԱՊՈՏ ԴԱՇՏԱՅԻՆ
ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ

Էդուարդ Եղիազարյան

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Է. Մ. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

**ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ
ՀԱՄԱՌՈՏ ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ**

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2017

ՀՏԴ 598.2
ԳՄԴ 28.693.35
Ե 381

*Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ կենսաբանության ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը*

Գրախոսներ՝ կենս. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր **Մ. Խ. Պիպոյան**
կենս. գիտ. թեկնածու, դոցենտ **Ն. Հ. Մարգարյան**

Եղիազարյան Է. Մ.

Ե 381 Թռչուններ: Համառոտ դաշտային ուղեցույց/
Եղիազարյան Է. Մ.: -Եր., ԵՊՀ հրատ., 2017, 142 էջ:

Հայաստանի Հանրապետությունում տարածված են շուրջ 350 տեսակի թռչուններ:

Գրքույկում նկարագրված են թռչունների 16 կարգերի 143 տեսակներ, որոնք հանդիպում են հանրապետության տարածքում կամ չվահյուրեր են: Տրված են դրանց արտաքին տեսքի և էկոլոգիայի համառոտ նկարագրերը:

Գրքույկը նախատեսված է պատանի բնասերների, ուսուցիչների, ուսանողների և բնությանը հետաքրքրվողների համար:

ՀՏԴ 598.2
ԳՄԴ 28.693.35

ISBN 978-5-8084-2227-8

© ԵՊՀ հրատ., 2017
© Եղիազարյան Է. Մ., 2017

ԹՈՂՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՏՈՒՄԸ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Բնության գրկում թռչուններին դիտելը յուրաքանչյուրին մեծ բավականություն է պատճառում: Այդ ընթացքում ցանկություն է առաջանում նաև իմանալու, թե որ թռչնին ես հանդիպել:

Բնության մեջ թռչունների որոշման հիմնական պայմաններն են՝

➤ թռչունների դիտումն ավելի նպատակահարմար է կատարել մենակ կամ փոքր խմբով (10 հոգուց ոչ ավելի)։

➤ հարմար է օգտագործել 6-8 անգամ խոշորացնող հեռադիտակ։

➤ սկսնակ բնասերի համար ամենահարմար սեզոնը ձմեռն է, քանի որ փոքր է տեսակների թիվը, դրանցից շատերը դառնում են վախկոտ և հանդիպում են նաև բնակավայրերի մոտակայքում: Դիտումներ կատարելու դասական սեզոնը գարունն է և ամռան սկիզբը (թռչունների բնադրման ժամանակաշրջանը, երբ դրանք ավելի նկատելի են դառնում գուգավորման վարքի՝ կտղուցականչի, երգելու ժամանակ, նաև կապվում են բնակավան տարածքին)։

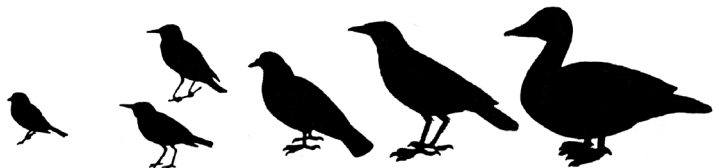
➤ տեսակի որոշման համար պետք է **ճանաչել** թռչնին և **տարբերել** մյուսներից: Տարբերիչ հատկանիշներն են չափերը, գունավորումը, թռչնի ընդհանուր տեսքը (մարմնի և փետուրների, փուփուլի, պոչի, թևերի ձևերը), ապրելավայրը (բնադրման շրջանում), ձայնը, վարքը և շարժումների ձևերը (թռիչքի բնույթը, թռչելիս թևերի «աղմուկը», վարքը սնվելու և կտղուցականչի ժամանակ, տեղաշարժվելը գետնի կամ ճյուղերի վրա): Նշված այս հատկանիշներից յուրաքանչյուրի օգնությամբ թռչնին կարելի է որոշել մոտավոր կերպով՝ մինչև կարգը կամ ընտանիքը, և միայն բոլոր հատկանիշների հաշվառումով է հնարավոր տեսակի ճիշտ որոշումը կամ գոնե հստակ **առանձնացումը, տարբերակումը** մյուսներից, որոնք հետագա ճշգրտման արդյունքում հանգեցնում են տեսակի որոշմանը։

➤ գրառումների կատարումը, թռչնի ընդհանուր տեսքի նկարելը և լուսանկարումը կտրուկ բարձրացնում են դիտարկումների գիտական նշանակությունը:

Տեսակների նկարագրությունը

Գրքերում տեսակի նկարագրության ժամանակ, որպես կանոն, պահպանվում է հետևյալ սխեման

Չափերը: Թռչունը համեմատվում է չափերով մոտ, հայտնի տեսակների հետ (ներկայացվում է սանտիմետրերով՝ մարմնի երկարությունը կտցի ծայրից մինչև պոչի ծայրը):

Ճնճղուկ
14 սմ

սարյակ
20 սմ

*թխակապույտ
աղավնի*
35 սմ

*ագռավ
մոխրագույն*
49 սմ

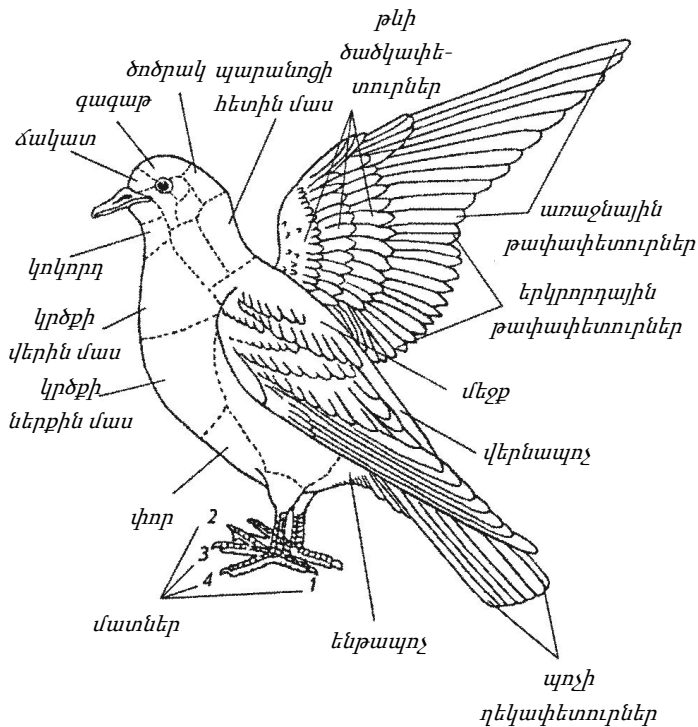
*ընտանի
բադ*
55 սմ

Արտաքին տեսքը հարսանեկան հագուստով: Եթե նկատելի տարբերություններ չկան, ապա արուի և էգի նկարագրությունն ընդհանուր է,

- Ապրելավայրը:
- Մնունդը:
- Տեսակի էկոլոգիան:

♂ նշանը (վահանը և նիզակը Մարսի՝ պատերազմի աստվածի խորհրդանիշն է) նկարի մոտ նշանակում է արու, իսկ ♀ (հայելի՝ Վեներայի խորհրդանիշը)՝ էգ:

ԹՈՉՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

**ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԹՈՂՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐՈՇՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԷԱԿԱՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

***ԹՈՂՈՒՆՆԵՐԻ ԴԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ԱՊՐԵԼԱԿԱՅՐԻ
ԲՆՈՒՅԹԻ ԵՎ ՄԵՋՈՆԱՅԻՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԻ***

Բնադրող տեսակներ

Բներ են կառուցում, ձվեր դնում և ճտեր հանում ապրելավայրի տարածքում:

Խխտ նստակյաց տեսակները ողջ կյանքն անցկացնում են բնադրման տարածքում (թխակապույտ աղավնի, բվեճ):

Կիսագաղթող թռչուններն ունեն ձմեռելու որոշակի վայրեր, իսկ բնադրման շրջանից դուրս անընդհատ կատարում են տեղաշարժեր՝ տարբեր ուղղություններով, երբեմն բնադրման վայրից հեռանալով տասնյակ, հարյուրավոր, անգամ հազարավոր կիլոմետրեր (բվեր, բվիկներ):

Չվող թռչունները ձմեռում են համեմատաբար հեռու, որոշակի շրջաններում՝ ինչպես տեսակի բնադրման շրջանի (***մոտակա միգրանտներ***), այնպես էլ դրա սահմաններից շատ հեռու (***հեռավոր միգրանտներ***): Այս թռչուններին բնորոշ են չուի որոշակի ուղղություններն ու հստակ ժամկետները:

Ձմեռող տեսակներ: Չեն բնադրում գրաված տարածքի սահմաններում, հանդիպում են (ոչ կանոնավոր) միայն աշուն-ձմեռ շրջանում (որոշ ձուռակներ):

Չվանցող տեսակներ: Չեն բնադրում գրաված տարածքի սահմաններում, հանդիպում են գարնանային-աշնանային թռիչքների ժամանակ, հազվադեպ նաև միայնակ կամ փոքր երամներով թռչող ոչ սեռահասուն կամ տարբեր պատճառներով (վնասվածքներ, հիվանդություններ, ձվակույտի կորուստ) տվյալ տարում չբնադրած առանձնյակները:

Պատահամար թռած-եկած և պատահական տեսակներ: Տարբեր սեզոնների հազվադեպ հանդիպում են աշխարհի այլ շրջաններին բնորոշ (երբեմն շատ հեռավոր) տեսակների միայնակ առանձնյակներ: Դրանք արհեստական պայմաններում պահելու համար բերված էկզոտիկ տեսակների ներկայացուցիչներ են, նաև նոր տեսակի կլիմայավարժեցման նպատակով անհաջող փորձերի արդյունքում բաց թողած թռչուններ:

ՎԱՐՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Զուգավորման վարք

Կտղուցական: Թռչունների յուրահատուկ վարք է՝ զուգընկերոջը գրավելու և նրան զուգավորմանը նախապատրաստելու նպատակով: Տարբեր տեսակների շրջանում դրսևորվում է երգի ու կանչերի, մեխանիկական ձայնային ազդանշանների (թևերի թափահարում, կտցազարկ, փետուրների վիբրացիա), կտղուցականչի արարողաթոփքների և բարդ տարրերով օդային թռիչքների (շրջվելով վայրասլաց թռիչքներ), յուրատեսակ ցուցադրական դիրքերի, միմյանց հետ բախումներով և կռիվներով խմբակային կտղուցականչերի, «հարսանեկան խաղերի» (զուգընկերոջ համընթաց բարդ վարք) ձևով:

Միամուսնություն՝ մոնոգամիա: Բազմացումն ապահովելու համար զույգի ձևավորումը երկար ժամանակով՝ (կռունկներ, բվեր, որորներ) կամ բազմացման մեկ սեզոնի ընթացքում (ճնճղուկանմաններ):

Բազմակնություն՝ պոլիգամիա: Զույգերը չեն ձևավորվում նույնիսկ կարճ ժամանակով, և էգը զուգավորվում է տարբեր արունների հետ: Հետագայում նա էլ հոգում է ճուտիկների ձվից դուրս գալն ու կերակրելը:

Տարածքային և բնադրման վարք

Բների օգտագործումը: Հատուկ տեղ է ձվադրելու, թխսելու և ճուտիկներին կերակրելու համար: Բնի կառուցումը կարող է բացակայել (այծկիթեր, բվեր), լինել շատ պարզ (կաչաղակներ, հավանմաններ) կամ մասնագիտացած՝ բարդ կառույցների տեսքով (սուզահավերի լողացող բները, փայտփորների փչակները):

Գաղութային բնադրում: Բները գաղութում տեղադրված են իրարից մի քանի սանտիմետրից մինչև մի քանի մետր հեռավորության վրա (որորներ, ձկնկույներ, սուզահավեր):

Միայնակ բնադրում: Բներն իրարից բավական հեռավորության վրա են (տեսակների մեծ մասը):

Բնի տարածքի պահպանությունը: Միայնակ բնադրող թռչունների տեսակների մեծ մասի արուններն ակտիվորեն պաշտպանում են բնադրման տարածքը կամ դրա կենտրոնական մասը՝ իր կամ այլ տեսակների ներխուժումից:

Ճուտիկների զարգացման տիպերը: Ձվից դուրս գալու ժամանակ, ըստ հասունության աստիճանի, տարբերում են **ա) բնախույս մատուրանտ** (ձվից դուրս են գալիս միանգամայն ձևավորված, աղվամագով պատված, աչքերը բաց ճուտիկներ, որոնք արագ լքում են բույնը և սկսում ինքնուրույն կեր հայթաթել): Օրինակ՝ սագանմանները, հավանմանները: **բ) բնակալ՝ իմնատուրանտ** (ձվից ճտերը դուրս են գալիս անօգնական, կույր, մերկ կամ թեթևակի աղվամագով, աչքերը և լսողական անցքերը փակ, բնում մնում են երկար ժամանակ ու կերակրվում ծնողների կողմից): Օրինակ՝ մանգաղաթները, փայտփորները, աղավնիները, ներկարարանմանները: **գ) միջանկյալ՝ կիսաբնախույս**, օրինակ՝ սուզահավերը, սուզակները, որորները, այծկիթները (ճուտիկները լավ զարգացած են, կարող են տեղաշարժվել, սակայն ծնողների կողմից կերակրվում են երկար ժամանակ) կամ ցերեկային գիշատիչները, բվերը, արագիլները (ճուտիկները պատված են աղվամագով,

աչքերը բաց են կամ բացվում են շատ արագ, սակայն բույնը լքում են լրիվ փետրակալվելուց հետո, երբ արդեն պատրաստ են թռչելու):

ՓԵՏՐԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՒՆԱՎՈՐՈՒՄԸ

Փետրավորման փոփոխման հաջորդականությունը

Սաղմնային «հագուստ»: Աղվամագով ճուտիկը դուրս գալիս ձվից: Առկա է բոլոր տեսակների մոտ, բացի փայտփորներից, ներկարարներից, կկուններից: Բնախույս և կիսաբնախույս աղվամազը խիտ է, ունի պաշտպանական-քողարկող նշանակություն:

Երկրորդ սաղմնային «հագուստ»: Ավելի երկար և այլ գունավորում ունեցող աղվամազն է: Առկա է միայն սուզահավերի, բազեանմանների մոտ:

Բնային, ճուտիկային կամ «պատանեկան հագուստ»: Սաղմնային աղվամազը փոխարինվում է ծածկությանին և էգրագծային փետուրներով, աճում են թափա- և դեկափետուրները: Այս փետրավորումը նոսր է և անշուք՝ արուների և էգերի վերջնական փետրավորման համեմատ: Այս «հագուստով» ճուտիկներն արդեն պատրաստ են թռիչքի:

Տարեկան «հագուստ»: Ի հայտ է գալիս տարեկան լրիվ փետրավորության արդյունքում: Այն թռչունները, որոնք տարեկան ունենում են մեկ փետրավորություն, դա **հարսանեկան** «հագուստն» է: Լրիվ փետրավորությունը տեղի է ունենում ամռան վերջին, աշնան սկզբին: Որոշ տեսակների մոտ սկսվում է ձվադրման հետ միաժամանակ (ճուռակ, անտառային աղավնի), մյուսների մոտ՝ ավելի շուտ ճուտիկների ձվից դուրս գալուց հետո (որոշ կտցարներ): Տեսակների մի մասի մոտ փետրավորությունը սկսվում է բազմացումից հետո, ընդհատվում է աշնանային չուի շրջանում և ավարտվում ձմեռելու վայրերում (որորներ, կրետակերներ, ջրածիծառներ, կկուներ, այծկիթներ, տատրակներ): Ջրի մոտ ապրող մի շարք տեսակներ թափափետուրների միաժամանակյա թափ-

վելու պատճառով գրկվում են թռչելու ընդունակությունից (սուզահավեր, սուզակներ, բադեր, կռունկանմաններ):

Անցումային տարեկան «հագուստ»: Բնորոշ է որորներին և արծիվներին, որոնց վերջնական տարեկան «հագուստը» ի հայտ է գալիս միայն կյանքի երկրորդ կամ երրորդ տարում:

Միջանկյալ տարեկան «հագուստ»: Լրիվ փետրափոխությունից հետո հանդիպում է այն տեսակների մոտ, որոնք ձմռան վերջում, զարնանը ունենում են երկրորդ, մասնակի նախահարսանեկան փետրափոխություն (բադեր, շատ արագիլանմաններ և քարաղբանմաններ): Որպես կանոն, այս «հագուստով» արուն և էգն իրար նման են: Նախահարսանեկան փետրափոխության արդյունքում փոխվում է գլխի և մարմնի գծափետուրների միայն մի մասը, և ձևավորվում է «հարսանեկան հագուստը»:

Մեռական երկձևություն՝ դիմորֆիզմ: Արունների և էգերի միջև չափերի, գունավորման կամ փետրավորման ձևի տարբերությունն է: Թռչունների շատ տեսակների արունները պարզապես ավելի խոշոր են էգերից: Գունավորման երկձևությունն ավելի ցայտուն է արտահայտված բադերի «հարսանեկան հագուստում», արունները վառ են ու բազմերանգ: Երբեմն արունների մոտ զարգանում է նաև լրացուցիչ տարր՝ օձիքի տեսքով հատուկ փետուրներ (կովակտոցար):

ԹՈՂՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՏԵՍՔՈՎ

Կարգ՝ Սուգահավանմաններ
Gaviiformes

սուգահավեր

Կարգ՝ Սուգականմաններ
Podicipediformes

սուգակներ

մեծ սուգակ

Կարգ՝ Քարադրանմաններ
Charadriiformes

Ենթակարգ՝ Որորներ
Lari

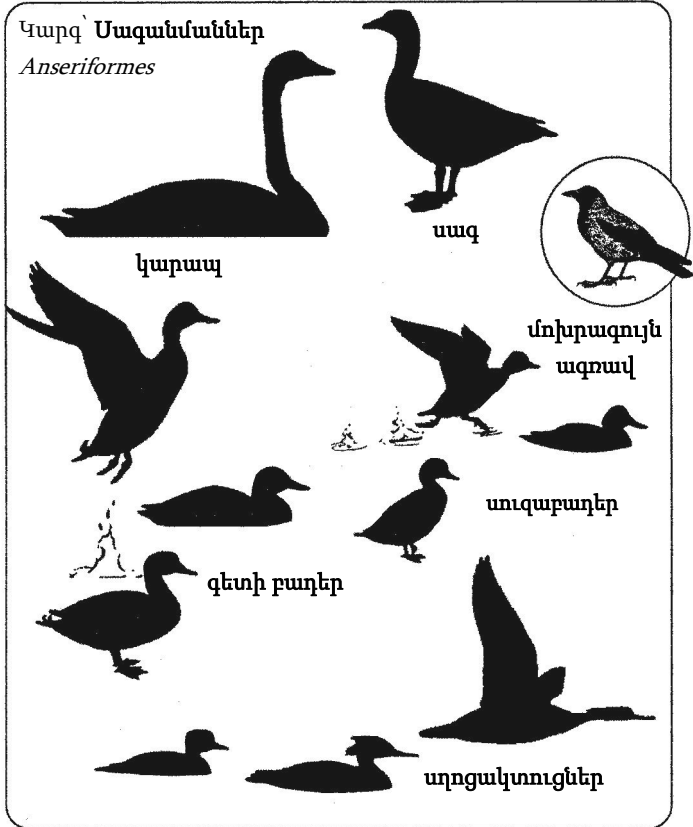
ջրածիժառներ

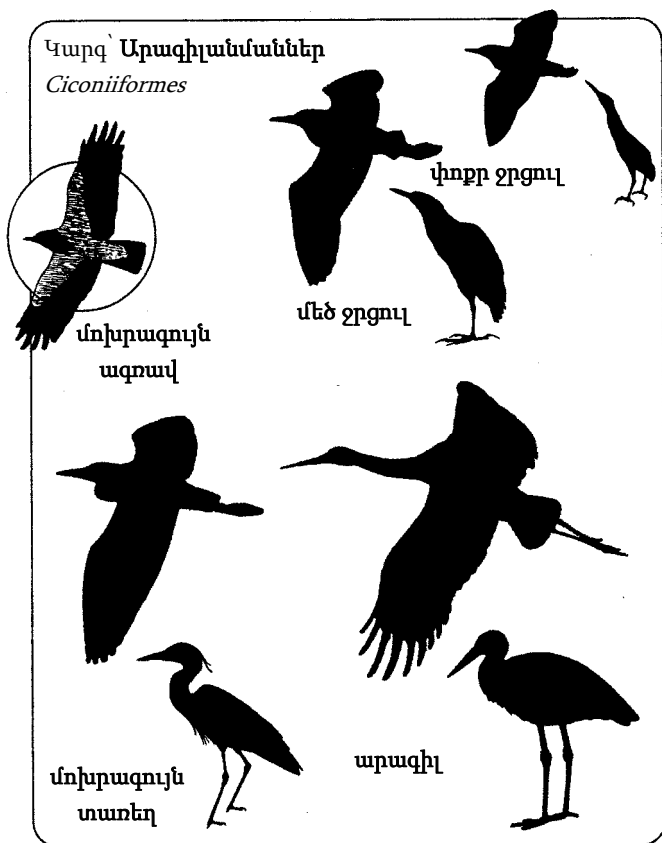

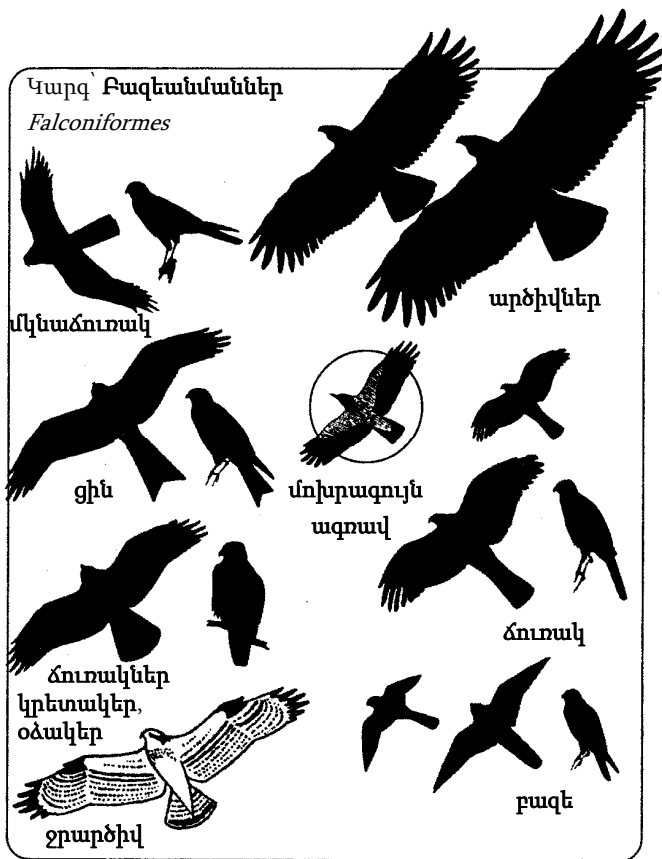
որորներ

Կարգ՝ Սագանմաններ
Anseriformes

Կարգ՝ Հավանմաններ

Galliformes

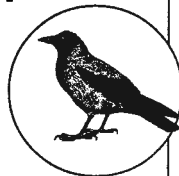
մարեխավ

աքար

կաքավ

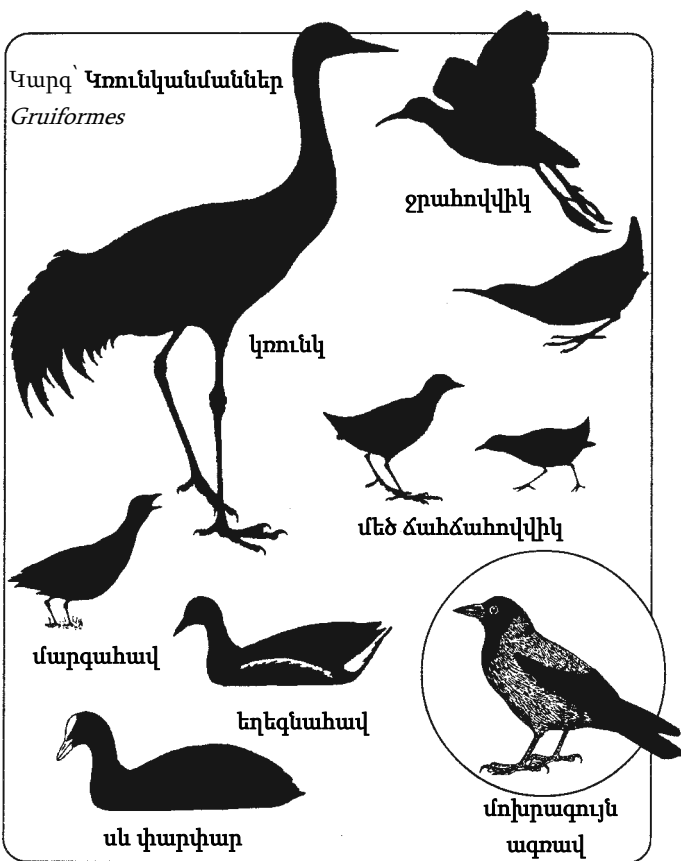
մոխրագույն
ագռավ

մոխրագույն
կաքավ

լոբ

Կարգ՝ Քարադրանմաններ

Charadriiformes

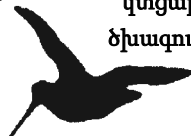
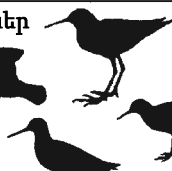
Ենթակարգ՝

Կտցարներ

Charadrii

մորակտցար

անտառակտցար

կտցար
ծխագույն

թխակապույտ
աղավնի

մեծ իլիկակտցար

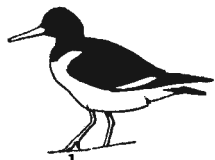
կիվիվ

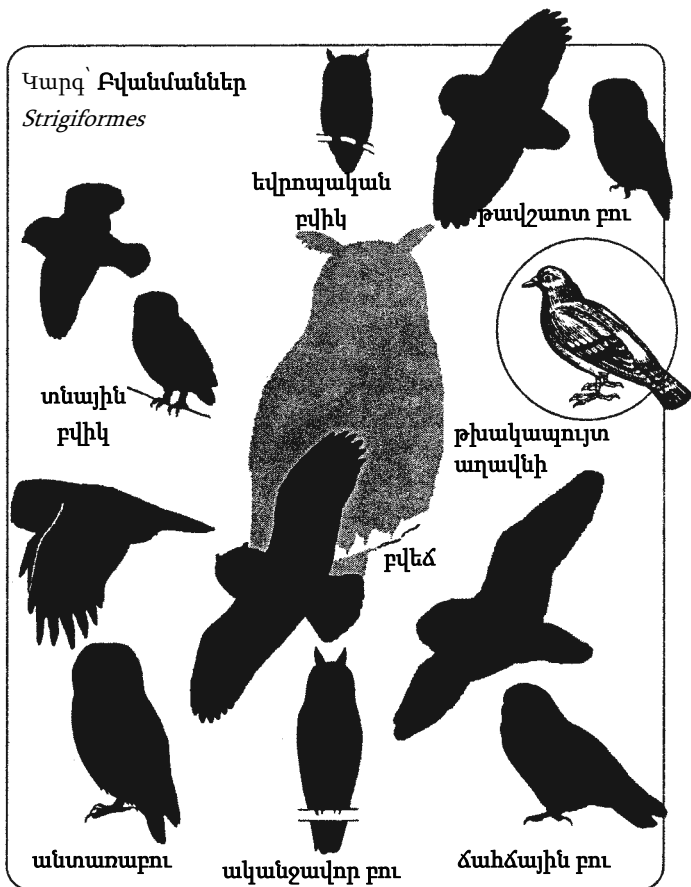
քարադր

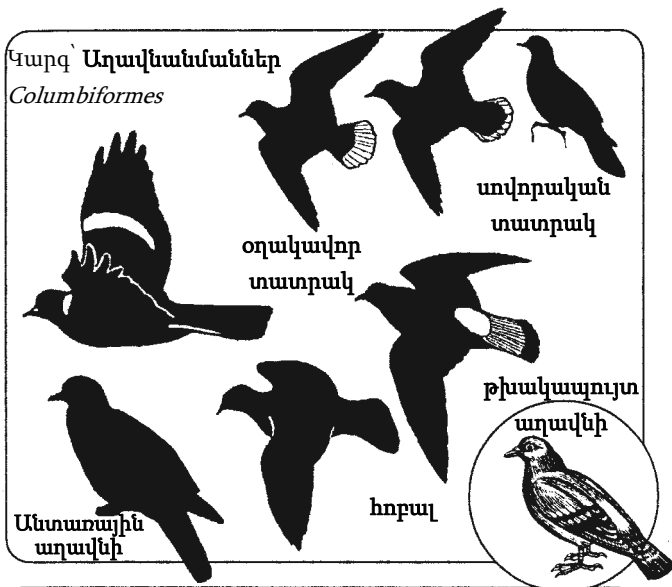

մեծ արորիկ

կտցար
կաշաղակ

Կարգ՝ Կկվանմաններ

Cuculiformes

սովորական կկու

Կարգ՝ Այծկիթանմաններ

Caprimulgiformes

սովորական այծկիթ

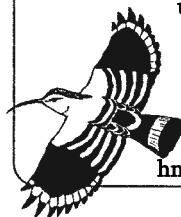
Կարգ՝ Ներկարարանմաններ

Coraciiformes

ակլիոն

ներկարար

հոպոպ

մեղվակեր

Կարգ՝

Փայտփորանմաններ

Piciformes

սև փայտփոր

վիզզցուկ

խայտաբղետ

սովորական

փոքր

փայտփոր

փայտփոր

փայտփոր

Կարգ՝

Ճնճղուկանմաններ

Passeriformes

սարյակ

երաշտահավ

արտույտ

ծիծեռնակ

ամուրիկ

շամփրուկ

կեռնեխ

ճանճորս

շահրիկ
եղեգնաթռչնակ
գեղեղեղիկ

դրախտապան

խաղտտիկ

սերմնաքաղ

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Գրքույկում ընդգրկված թռչունների կարգաբանությունը՝

Թագավորություն՝ **Կենդանիներ** - *Animalia*

Տիպ՝ **Քորդավորներ** - *Chordata*

Դաս՝ **Թռչուններ** - *Aves*

Կարգերը գրքույկում ներկայացված են հետևյալ հերթականությամբ՝

Կարգ՝ **Սուգակահավանմաններ** – *Gaviiformes* (23)

Կարգ՝ **Սուգականմաններ** – *Podicipediformes* (24)

Կարգ՝ **Արագիլանմաններ** – *Ciconiiformes* (28)

Կարգ՝ **Սագանմաններ** – *Anseriformes* (34)

Կարգ՝ **Բազեանմաններ** – *Falconiformes* (46)

Կարգ՝ **Հավանմաններ** – *Galliformes* (60)

Կարգ՝ **Կռունկանմաններ** – *Gruiformes* (62)

Կարգ՝ **Քարադրանմաններ** – *Charadriiformes* (66)

Կարգ՝ **Աղավնանմաններ** – *Columbiformes* (79)

Կարգ՝ **Կկվանմաններ** – *Cuculiformes* (83)

Կարգ՝ **Բվանմաններ** – *Strigiformes* (85)

Կարգ՝ **Այծկիթանմաններ** – *Caprimulgiformes* (90)

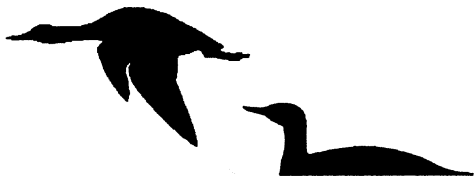
Կարգ՝ **Մանգաղաթևանմաններ** – *Apodiformes* (92)

Կարգ՝ **Ներկարարանմաններ** – *Coraciiformes* (94)

Կարգ՝ **Փայտփորանմաններ** – *Piciformes* (98)

Կարգ՝ **Ճնճղուկանմաններ** – *Passeriformes* (103)

**ՄԵՎԱՆԱԾԻ
ՍՈՒՋԱՀԱՎ**
Gavia arctica

Ընտանի բաղից մի քիչ մեծ է: Գլուխը և պարանոցի վերևը մոխրագույն է, մեջքը՝ սև, վառ ու լայն շերտերով, փորիկը՝ սպիտակ:

➤ **Պատահական չվահյուր է:**

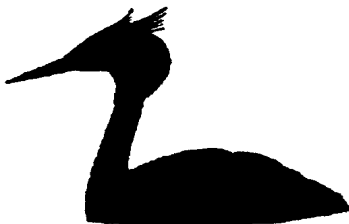
➤ **Ապրելավայրը**՝ անտառային և անտառատափաստանային գոտու լճերն են:

➤ **Մնվում է**՝ մանր և միջին չափերի ձկներով, խեցգետնակերպերով, միջատներով:

Շատ լավ լողում և սուզվում է (ջրի տակ կարող է մնալ մինչև 1 րոպե): Ցամաքում տեղաշարժվում է սողալով, թռչում է միայն ջրից՝ թափավազքով և միայն քամուն հակառակ: Բույնը ափին է՝ ջրի մոտ, դնում է 2 ձու, թխսում 28-30 օր: Ճուտիկները բնախույս են՝ արագ լքում են բույնը, սակայն կերակրվում են ծնողների կողմից՝ մինչև լրիվ ինքնուրույն դառնալը: Սկսում են թռչել 60-65 օր հետո:

Գրաված տարածքի հյուսիսային մասում հանդիպում է **կարմրախածի սուգահավը** (*Gavia stellata*): Ավելի փոքր և բնադրող չվող տեսակ է, մեջքը մոխրագույն գորշ է՝ մանր սպիտակ բծերով: Զրից համեմատաբար թեթև է թռչում: Բնադրում է առանձին զույգերով, նույնիսկ ձկնագուրկ լճակների մոտ: Մնվելու համար թռչում են հարևան լճերը՝ հաճախ մինչև 10 կմ հեռավորության վրա գտնվող:

➤ **Պատահական չվահյուր է:**

ՄԵԾ ՍՈՒՋԱԿ*Podiceps cristatus*

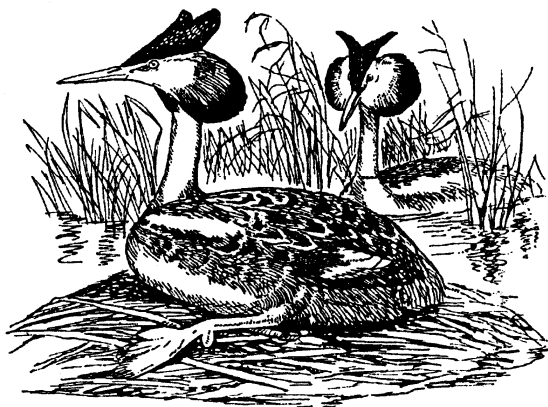
Ընտանի բաղերից բավական փոքր է: Մեջքը դեղնագորշ է, պարանոցն ու փորիկը սպիտակ: Գլխին կան սև փետուրներ՝ եղջյուրիկների տեսքով, իսկ կողքերին՝ շիկակարմիր «օձիք»:

➤ **Նստակյաց և տարածված տեսակ է:**

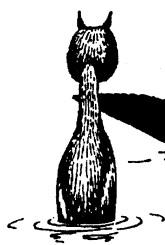
➤ **Ապրելավայրը** եղեգնի ու շաքարեղեգնի մացառուտներով լճերն են՝ բաց տարածքներով, նաև գետերի ափերը:

➤ **Մնվում է** մանր ձկներով, երկկենցաղներով, միջատներով, փափկամարմիններով: Մնվելիս հաճախ սուզվում է և երկար ժամանակ մնում ջրի տակ: Թռչում է թափավազքից: Թռիչքն արագ է՝ թևերի հաճախակի թափահարումներով և դեպի ետ ուղղված ոտքերով: Ջրի վրա է իջնում ծանր ճողվյունով: Ցամաքում տեղաշարժվում է դժվարությամբ՝ մարմինը ուղղահայաց պահելով: Բնադրման տարածքի գրավման ժամանակ ցուցադրում է ակտիվ հարսանեկան խաղեր:

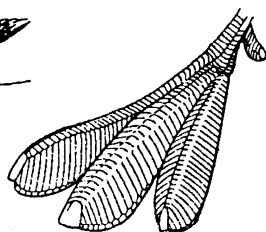
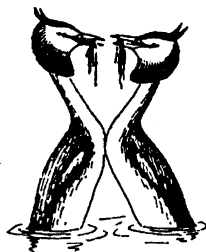
Բնադրում է միայնակ, երբեմն՝ գաղութներով: Բույնը կառուցում է ցողուններից և ջրային բույսերից, հենվում է հատա-կին կամ լողում ջրում: Մայիսին դնում է 3-4 ձու: Երկու ծնողներն էլ թխսում են 27-29 օր: Ճուտիկները բնախույս են, ձվից դուրս գալուց անմիջապես հետո լավ լողում են, սակայն մինչև 3 շաբաթ տաքանում են ծնողների մեջքին, իսկ ինքնուրույն սնվում են 2,5 ամսից ոչ շուտ:

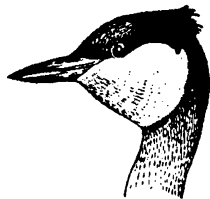
Մեծ սուզակի գույգը բնի մոտ

Հարսանեկան
վարքի տարրեր

Մեծ սուզակի թաթը. յուրաքան-
չյուր մատը եզերագարդված է
լողաթաղանթով

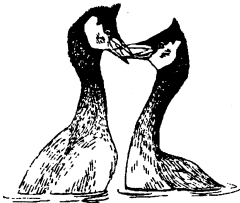
ՄՈՆԴԱՍՅՑ ՍՈՒԶԱԿ*Podiceps griseigena*

Մեծ սուզակից փոքր է: Գլխի վերևը և ոչ մեծ փուփուլը սև են: Կոկորդը և այտերը մոխրագույն են: Պարանոցը և կրծքի վերևը շագանակագույն-շիկա-կարմիր են: Մարմնի վերևը սև-գորշագույն է, ներքևը սպիտակ:

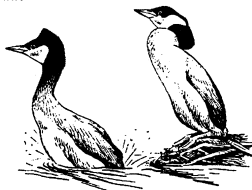
➤ **Բնադրող և նստակյաց** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** մացառուտներով, փոքր, կանգնած լճերն են:

➤ **Մնվում է** անողնաշար կենդանիներով, ջրիմուռներով, մանր ձկներով, գորտերով:

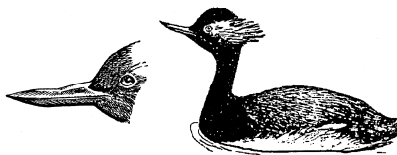

Զգույշ և պակաս նկատելի թռչուն է: Լավ լողում է և սուզվում, թռչում է վատ և «առանց ցանկության»: Մոնոգամ տեսակ է: Զույգի ձևավորման սկզբում ցուցադրում է հարսանեկան խաղերի իր լայն «հավաքածուն»: Բույնը մացառուտներում է՝ կոնաձև, ջրի մեջ ընկղմված և մինչև հատակը հասնող: Ապրիլ-մայիսին դնում է 2-6 ձու: Ձվից դուրս գալուց հետո առաջին շաբաթվա ընթացքում ճուտիկները նստում են ծնողների մեջքին կամ թաքնվում փետուրների տակ՝ նույնիսկ ծնողի սուզվելու ժամանակ: Ինքնուրույն սկսում են սնվել 1 ամսա-կանից: Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ԿԱՐՄՐԱՎԻԶ ՍՈՒԶԱԿ*Podiceps auritus*

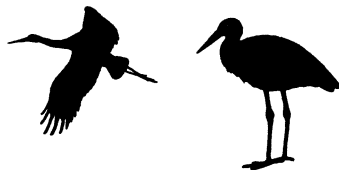
Աղավնուց փոքր է: Գլխի կողքերին կան դեղնակարմիր-շիկակարմիր փետուրներ: «Օ-ձիքն» ու փուփուլը սև են: Կտուցն ուղիղ է: Պարանոցը առջևից, կրծքի վերևը և կողքերը շիկակարմիր են: Մեջքը գորշագույն է, մարմնի ներքևը՝ սպիտակ: Թռչում է շատ հանգիստ և արագ: Բույնը լողացող է՝ ավիամերձ մացառուտներում կամ ծանծաղուտներում՝ հենվելով հատակին: Մայիսին դնում է 4-5 ձու, թխսում՝ 22-25 օր: Ճուտիկներին ծնողները կերակրում են 1,5 ամիս:

ՄԵՎԱՎԻԶ ՍՈՒԶԱԿ*Podiceps nigricollis*

Կարմրավիզ սուզակից փոքր է: Գլխի կողքերը զարդարում են դեղնաշիկակարմիր փետուրները, գագաթին կա ոչ մեծ փուփուլ: Կտուցը թեթևակի դեպի վեր է ուղղված: Գլուխն ու պարանոցը սև են, մեջքը գորշագույն-սև, փորիկը՝ սպիտակ: Բնադրում է գաղութներով՝ 4-400 զույգերով, որպես կանոն, որորների կամ ջրածիծառների գաղութներում: Բույնը լողացող է: Մայիս-հունիսին դնում է 3-4 ձու, թխսում՝ 20-25 օր: Ծնողները, ճուտիկները մեծքին, անմիջապես լքում են բնադրման տարածքը: Ճուտիկներին կերակրում են մինչև 3 շաբաթ:

ՄՊԻՏԱԿ ԱՐԱԳԻԼ*Ciconia ciconia*

Փետրավորումը սպիտակ է, բացի թափափետուրներից, որոնք սև են:

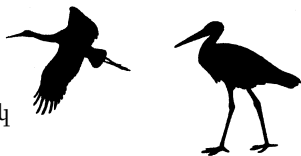

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը**, գրաված տարածքի արևմտյան մասն է, նաև բաց տարածքները՝ ջրավազաններով, կուլտուրական լանդշաֆտները:
- **Մնվում է** գորտերով, կրծողներով, օձերով, ձկներով, միջատներով:

Թռիչքը հանգիստ է՝ խորը թափահարումներով և հաճախակի սավառնումով: Բույնը կառուցում է ծառերի գագաթներին, տանիքներին և օգտագործում տարիներ շարունակ: Ապրիլ-մայիսին դնում է 3-5 ձու, թխսում 33-34 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 58-64 օր հետո:

ՄԵՎ ԱՐԱԳԻԼ*Ciconia nigra*

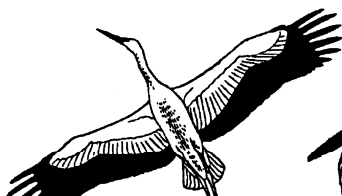
Փետրավորումը սև է, բացի սպիտակ փորից:

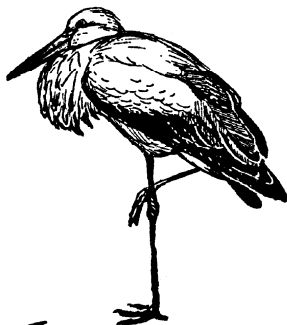
- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** անտառապատ տարածքներն են՝ գետերով և ճահիճներով:
- **Մնվում է** գորտերով, կրծողներով, օձերով, ձկներով, միջատներով:

Շատ զգույշ թռչուն է և խուսափում է մարդու հետ հանդիպումներից: Տարիներ շարունակ օգտագործվող բույնը կառուցում է բարձր ծառերի գագաթներին կամ ժայռերի վրա: Բազմացման շրջանը սկսվում է ապրիլի կեսերից: Դնում է 3-5 ձու, թխսում մոտ 5 շաբաթ: Ճուտիկները սկսում են թռչել 9-10 շաբաթ հետո:

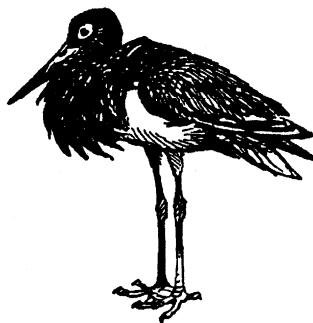
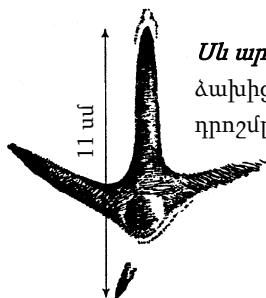
Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

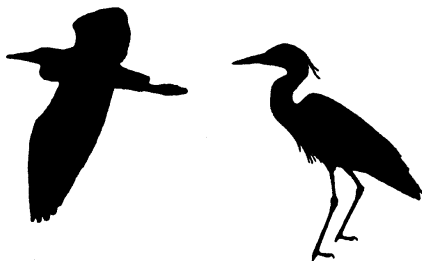

Մպխտակ արագիլ.
ձախից՝ ոտնահետքերը

Մև արագիլ.
ձախից՝ աջ ոտքի
դրոշմը

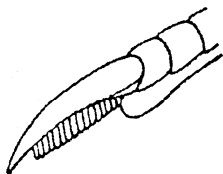

ՄՈՆՐԱԳՈՒՅՆ ՏԱՌԵՂ*Ardea cinerea*

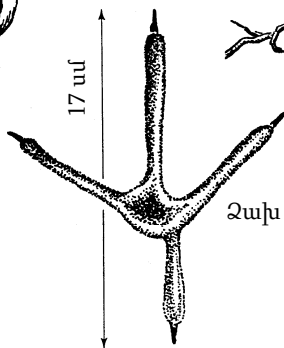
Մեջքը թխակապույտ-մոխրագույն է, պարանոցը՝ սպիտակա-մոխրագույն՝ սև փետուրների երեք շարքով: Առաջնային թափա-փետուրները, հոնքը և փետրափնջիկը սև են: Կրծքին կան երկար, սպիտակ փետուրներ:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** գետերի, լճերի, ջրամբարների ափերն են:
- **Մնվում է** ձկներով, միջատներով, գորտերով, օձերով, կրծողներով, խեցգետիններով:

Թռիչքն ուժեղ է և հավասար՝ փետուրների համաչափ թափե-րով, ձգված ոտքերով և S-անման ծալված վզով: Մնվում է թափա-ռելով ծանծաղուտներում: Բնադրում է գաղութներով: Մոնոգամ տեսակ է: Մեծ բույնը կառուցում է 15-40 մ բարձրության վրա՝ ծա-ռերի ճյուղերին, գագաթներին: Ապրիլ-մայիսին դնում է 4-6 ձու: Երկու ծնողներն էլ թխսում են 25-28 օր: Ճուտիկները ձվից դուրս են գալիս աղվամազով, աչքերը բաց, սակայն միանգամայն անօգ-նական են և ոտքերի վրա կարողանում են կանգնել 2 շաբաթ՝ հե-տո: Սկսում են թռչել 50-55 օր հետո՝ ճուտիկներով կամ երամով: Ձմեռելու են թռչում սեպտեմբերին:

Միջին մատի ճանկը՝ սանրիկով, որի օգնությամբ թռչունը փետուրների վրա է տարածում փռչին:

17 սմ

Զախ ոտքի դրոշմը

ՄԵԾ ՋՐՑՈՒԼ*Botaurus stellaris*

Ագռավնուց խոշոր է: Մեջքը շիկակարմիր-գորշ է: Մարմնի ներքևը դեղնավուն է լայնակի նախշերով: Կոկորդը սպիտակավուն է՝ ժանգագույն շերտագծով:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** լճերի, գետերի, ջրամբարների ճահճակալած, խիտ մացառուտներով արփերն են:

➤ **Մնվում է** ձկներով, գորտերով, շերեփուկներով, անողնաշար կենդանիներով:

Վարում է թաքուն, մթնշաղագիշերային կենսակերպ: Ծանր է թռչում, բայց թռիչքը թեթև է: Կտղուցականչը գիշերային դորդալի թրխկոց է: Բույնը գետնի վրա է՝ խիտ մացառուտներում: Մայիսին դնում է 3-5 ձու, թխսում՝ 25-26 օր: Ճուտիկները բույնը լքում են 15-20 օր հետո: Թռչում են 2 ամիս անց:

ՓՈՔՐ ՋՐՑՈՒԼ*Ixobrychus minutus*

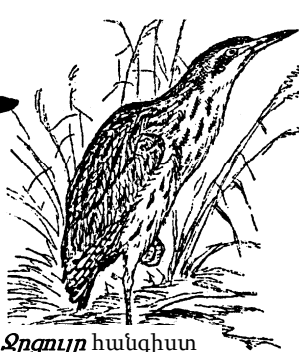
Աղավնու մեծության է: Գագաթը և մեջքը սև են: Պարանոցը, կուրծքը և փորիկը դեղնավուն-դեղնակարմիր են: Թևերը վարդագույն են՝ սև պտերով: Էգի մեջքը գորշագույն է:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** լճերի, գետերի, ջրամբարների մացառուտներն են:

➤ **Մնվում է** մանր ձկներով, գորտերով, անողնաշար կենդանիներով, ձվերով և ճուտիկներով:

Ակտիվ է մթնշաղին, գիշերը: Հեշտորեն մագլցում է ճյուղերի և բների վրայով: Թռչում է արագ ու ճարպկորեն: Բույնը կառուցում է թփուտներում՝ կոտրելով եղեգնը: Մայիսին դնում է 5-9 ձու: Երկու ծնողներն էլ թխսում են 17-19 օր: Ճուտիկները լքում են բույնը 17-18 օր հետո:

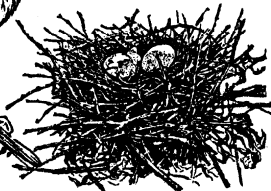
Զրցույր հանգիստ
վիճակում

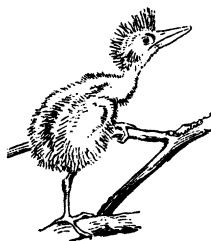
Վտանգի դեպքում
թաքնվում է՝ սեղմելով
փետուրները և ձգելով
մարմինը:

Զրցույր
բնի մոտ

Փետրագուրկ ճուտիկները հեշտությամբ
մագլցում են՝ կառչելով ճյուղերից:
Վտանգի դեպքում լքում են բույնը,
վազվզում այս ու այն կողմ և թաքնվում:

ՃՉԱՆ ԿԱՐԱՊ*Cygnus cygnus*

Զգալիորեն մեծ է բաղից: Փետրավորումը սպիտակ է:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Սպրեկավայրը** գրաված տարածքի հյուսիսային մասն է՝ խիտ մացառուտներով պատված լճերը:
- **Մնվում է** ջրային բույսերով, անողնաշար կենդանիներով: Մընվելիս ջրի մեջ է ընկղմում գլուխն ու վիզը: Թռչում է թափավազից: Դնում է 5-7 ձու, թխսում՝ մոտ 5 շաբաթ: Ճուտիկները բնախույս են: Գետերի և լճերի վրա թռչում են երամներով:

Գրանցված է ՀՀ «Կարմիր գրքում»:

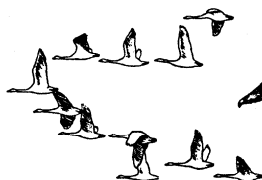
ՄՈՆՐԱԳՈՒՅՆ ՍԱԳ*Anser anser*

Տնային սագի մեծության է:

Փետրածածկը բաց մոխրագույն է:

- **Բնադրող և նստակյաց** տեսակ է:
 - **Սպրեկավայրը** գրաված տարածքի հյուսիսային մասն է՝ խիտ մացառուտներով պատված լճերը, ճահիճները:
 - **Մնվում է** ընձյուղներով, սերմերով, բույսերի սոխուկներով:
- Շատ զգույշ է: Դնում է 4-6 ձու, թխսում՝ 4 շաբաթ: Փետրավորության ժամանակ չի կարողանում թռչել: Չուի ընթացքում երամը սնվում է դաշտերում և մարգագետիններում: Հանդիպում են նաև սագերի **սպիտակաճակատ** (*A.albifrons*), **ծկվան** (*A.erythropus*) տեսակները:

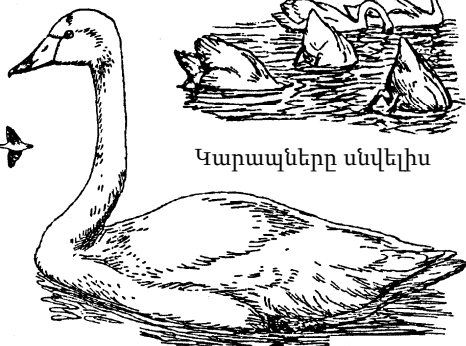
Գրանցված է ՀՀ «Կարմիր գրքում»:

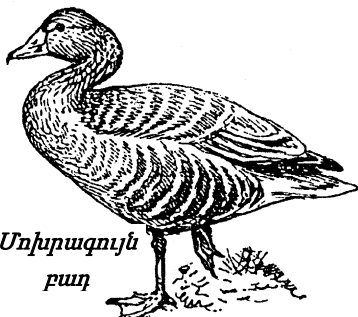
Կարապների երամ

Կարապները սնվելիս

Բադերի երամ

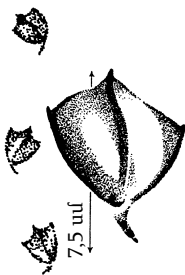
Մոխրագույն
բադ

Սագերի գլուխներ (վերևից
ներքև). մոխրագույն, սպի-
տակաճակատ, ծվծվան

ԿՈՆՉԱՆ ԲԱՂ*Anas platyrhynchos*

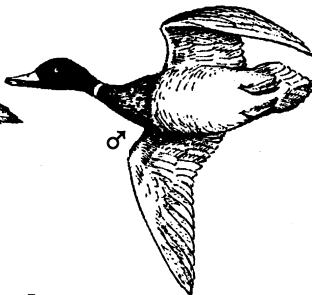
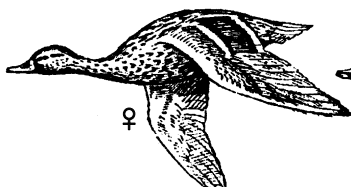
Տնային բաղի մեծության է: Արուի գլուխը սև է՝ կանաչավուն փայլով, վզին՝ սպիտակ օղակ, կուրծքը շագանակագույն է, մնացած փետուրները գորշ են, ներքևից՝ սպիտակ: Լրիվ փետրափոխությունից հետո նման է էգին: Էգը գորշագույն-շիկակարմիր է, մուգ խայտաբղետ:

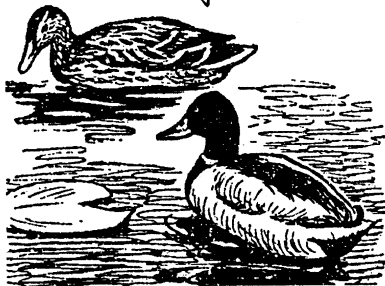
- **Նստակյաց և տարածված** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը**՝ մացառուտներով պատված լճերը, չորացող ճահիճներն են:
- **Մնվում է** ջրային բույսերով, անողնաշար կենդանիներով:

Լավ լողում և սուզվում է, բայց սնվում է ծանծաղուտում գլխիվայր: Թռչում է գրեթե ուղղահայց: Մոնոգամ տեսակ է: Գարնանն արուններն արձակում են կողուցականչեր՝ ընդունելով բնորոշ կեցվածք, իսկ մայիսի վեր-

ջին թռչում են դժվարամատչելի ջրավազաններ՝ փետրափոխության, որի ընթացքում մի քանի շաբաթով կորցնում են թռչելու ունակությունը: Դնում են 7-16 ձու, թխտում է էգը՝ 22-28 օր: 8 շաբաթ հետո ճուտիկներն արդեն կարողանում են թռչել, իսկ էգերի մոտ սկսվում է լրիվ փետրափոխությունը: Չվում են աշնանը, մինչև նոյեմբեր ամիսը: Երամի ձևը թեք գծի նման է: Երբեմն ձմեռում են չսառչող ջրավազանների վրա:

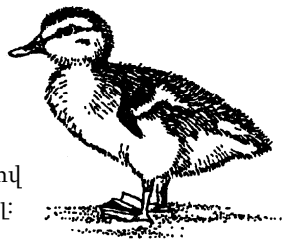

Թռիչքի ժամանակ նկատելի է «հայելին» կապտամանուշակագույն թափափետուրները:

Բույնը՝ գետնի վրա, հազվադեպ՝ փչակում

Ճուտիկներն իսկական բնախույս են. ձվից դուրս գալուց հետո՝ չորանալով անմիջապես սկսում են լողալ և սնվել:

ՍՈՒՆՈՂ ՄՐՏԻՄԱՆ*Anas crecca*

Ամենափոքր բաղն է: Արուի գլուխը շագանակագույն է՝ կանաչ շերտով, կուրծքը՝ շիկակարմիր, խայտաբղետ, կողքերը՝ մոխրագույն: Էգը գորշ է՝ շիկակարմիր բծերով:

- **Նստակյաց և տարածված** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** գետերը, լճերը, ճահիճներն են:
- **Մնվում է** բույսերով, անողնաշար կենդանիներով:

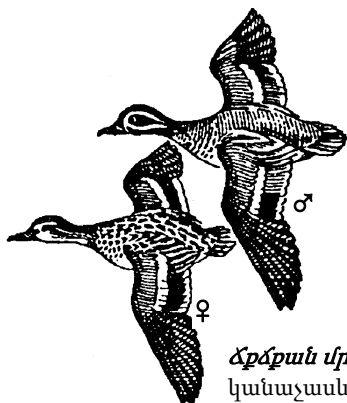
Թռիչքն անձայն է, շատ արագ և հմտորեն: Մայիսին դնում է 8-10 ձու, էգը թխսում է 21-23 օր: Ճուտիկները բնախույս են, սկսում են թռչել 2 ամիս հետո:

ՃՔՃՔԱՆ ՄՐՏԻՄԱՆ*Anas querquedula*

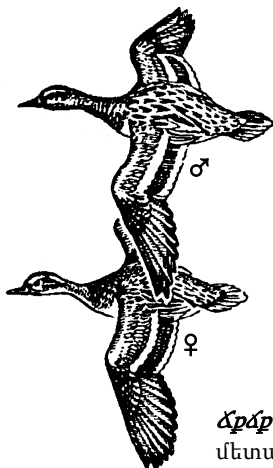
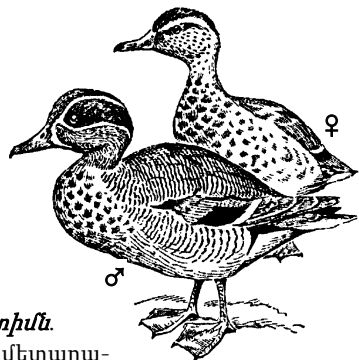
Արուի գլուխը շագանակագույն է՝ սպիտակ շերտով, մեջքն ու կուրծքը գորշ, փորիկը՝ սպիտակ, կողքերն ու թևերը՝ մոխրագույն:

- **Նստակյաց և տարածված** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** ոչ մեծ ջրավազանների մացառուտներն են:
- **Մնվում է** բույսերով, փափկամարմիններով, խեցգետնակերպերով:

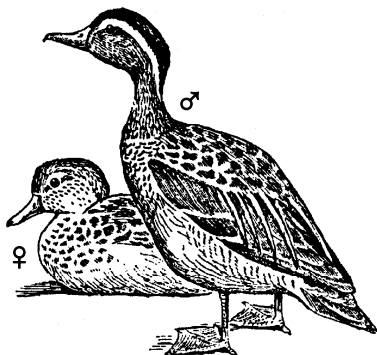
Թռիչքն արագ է և ուժեղ: Կտրուցականչի ժամանակ արուն ընդունում է տարբեր կեցվածքներ, թռչկոտնելով արձակում տարբեր ձայներ: Մայիսին դնում է 8-11 ձու, թխսում է էգը 21-23 օր: 7-8 շաբաթ հետո ճուտիկները սկսում են թռչել:

Ճքճքան մրտիկ.
կանաչասև, մետաղա-
կան փայլով «հայելին»

Ճքճքան մրտիկ. մոխրագույն-սև,
մետաղական փայլով «հայելին»

ԼԱՅՆԱԿՏՈՒՑ ԲԱՂ

Anas clipeata

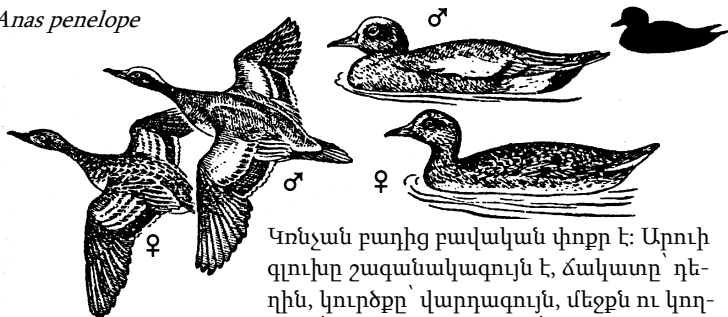
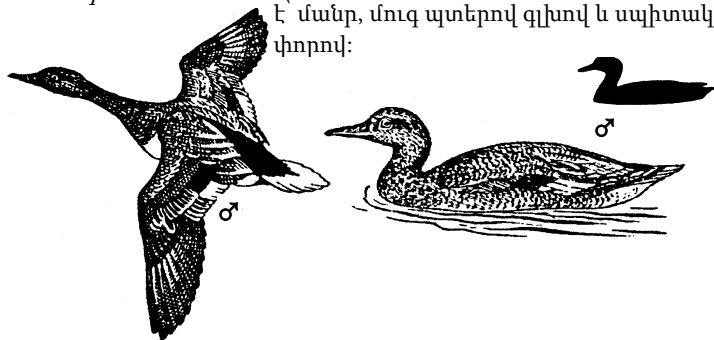
Նկատելիորեն փոքր է կոնչան բաղից: Մուգ կտուցը շատ երկար ու լայն է: Թևի ծածկող փետուրները կապտավուն են: Արուի գլուխը մուգ է՝ կանաչ փայլով, կուրծքը՝ սպիտակ, կողքերն ու փորը՝ շագանակագույն: Էգը գորշ է՝ պտերով:

ՆԵՏԱՊՈՉ ԲԱՂ

Anas acuta

Կոնչան բաղից մի քիչ փոքր է: Արուի գլուխը մուգ շագանակագույն է, պարանոցն ու մարմնի ներքևը՝ սպիտակ, մոխրագույն՝ մեջքին և կողքերին՝ մուգ շերտագծեր, ներքնապոչը՝ սև, «հայելին»՝ կանաչամանուշակագույն, պոչը՝ երկար, բարակ և սուր: Էգը գորշավուն է՝ պտերով, «հայելին» շիկակարմիր է, առանց փայլի:

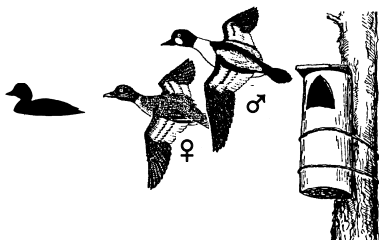
Երկու տեսակն էլ *չվահյուր են*:

ՇՊԱՆ ԲԱԴ*Anas penelope***ՄՈՆԻՐԱԳՈՒՅՆ ԲԱԴ***Anas strepera*

Բավական փոքր է կոնչան բադից: Արուի գլուխը գորշ է, պա-
րանոցը վառ գորշագույն, մուգ պտերով, կուրծքն ու կողքերը
մոխրագույն, մուգ պտերով, վերնապոչն ու ներքնապոչը՝ սև, փո-
րիկը՝ սպիտակ, պոչը՝ ընդգծված մոխրագույն: Ծածկափետուրնե-
րը շագանակագույն են, «հայելին»՝ սև-սպիտակ: Էգը գորշ է՝ մուգ
պտերով:

ՍՈՆԱԲԱԴ*Bucephala clangula*

Կոնչան բաղից փոքր է: «Հայելին» սպիտակ է ու մեծ: Արուի գլուխը սև է՝ կանաչ փայլով, մեջքը, վերնապոչը, պոչը և առաջնային թափափետուրները սև են, մնացած փետրավորումը և այտի վրա եղած բծերը՝ սպիտակ: Էգը մոխրագույն է, գլուխը շագանակագույն, պարանոցի և փորիկի վրա եղած շերտը՝ սպիտակ:

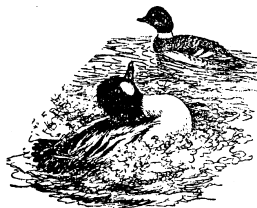
➤ **Պատահական չվահյուր** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** անտառային գետերն ու լճերն են:

➤ **Մնվում է** փափկամարմիններով, ձկներով, միջատներով, փոքր խեցգետիններով:

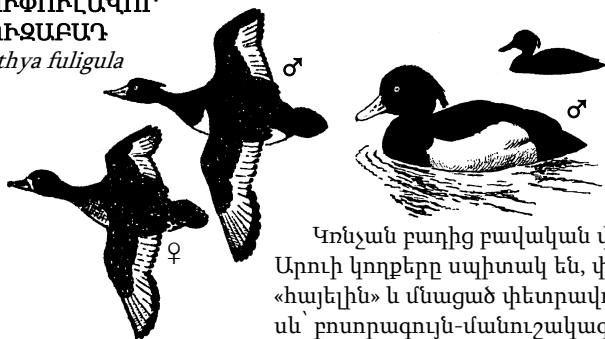
Ջրի վրա վայրեջքի ժամանակ պոչն իջեցնում է: Թռչում է հմտորեն, արագ, թևերի թափահարման ժամանակ լսվում է զրնգուն սուլոց:

Իր բնադրավայրում փչակներում ապրիլ-մայիսին դնում է 6-12 ձու: Էգը թխսում է մինչև 30 օր: Ճուտիկները ձվից դուրս գալուց 1-2 օր հետո լքում են փչակը: Էգը 2-3 ամիս շարունակում է մնալ սերնդի հետ: 8 շաբաթ հետո ճուտիկները սկսում են թռչել:

**ՓՈՒՓՈՒԼԱՎՈՐ
ՍՈՒՋԱԲԱՆ**

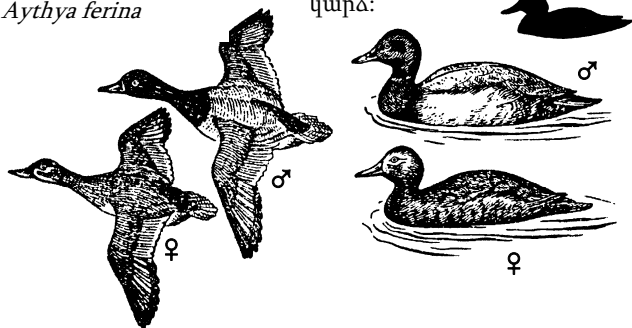
Aythya fuligula

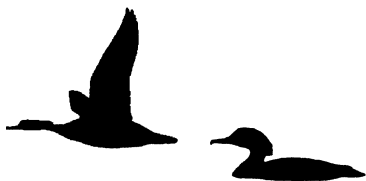
Կոնչան բադից բավական փոքր է։ Արուի կողքերը սպիտակ են, փորը, «հայելին» և մնացած փետրավորումը՝ սև՝ բոսորագույն-մանուշակագույն փայլով։ Փուփուլը երկար է։ Էգը մուգ գորշ է՝ առանց փայլի, իսկ փուփուլը կարճ։

**ԿԱՐՄՐԱԳՆՈՒՄ
ՍՈՒՋԱԲԱՆ**

Aythya ferina

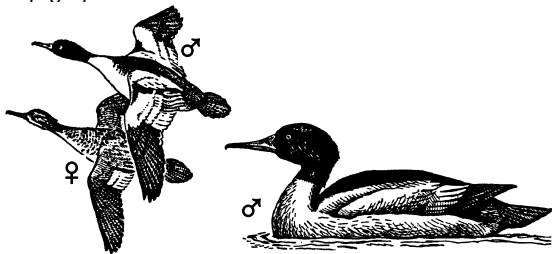
Կոնչան բադից բավական փոքր է։ Արուի գլուխն ու պարանոցը կարմրաշագանակագույն է, կուրծքն ու վերնապոչը՝ սև, մնացած փետրավորումը՝ մոխրագույն-երկնագույն։ «Հայելի» չունի։ Էգը ժանգագույն-գորշ է՝ դժգույն բծերով ու սև կետերով։

ՄԵԾ ՍՂՈՑԱԿՏՈՒՑ ԲԱՂ*Mergus merganser*

Խոշոր բաղ է: Կտուցը նեղ է՝ ծայրին կեռիկ, իսկ եզրերին՝ ա- տամիկներ: Արուի գլուխը և մեջքը սև են, փորիկն ու կողքերը՝ կաթնավուն՝ սպիտակ: Էգի գլուխը շիկակարմիր-շագանակագույն է, մարմինը՝ մոխրագույն, կոկորդն ու փորը՝ սպիտակ:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Մայրելավայրը** ձկներով հարուստ գետերի ու լճերի ափերն են:
- **Մնվում է** փափկամարմիններով, մանր ձկներով, միջատներով: Կերը հայթայթում է սուզվելով:

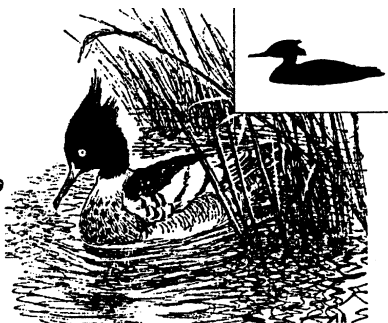
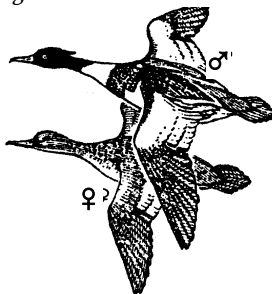
Թռչում է թափավազքից, աղմուկով: Թռիչքն արագ է, լարված՝ թևերի սույոցով:

Բնադրում է փչակներում, քարերի արանքներում: Մայիսին դնում է 7-12 ձու: Էգը թխսում է մոտ 4 շաբաթ: Հաճախ մի քանի սերունդների ճուտիկները միավորվում են մեկ երամում: Ճուտիկ- ներն արագ վազում են ջրի վրայով՝ թրխկացնելով թևերով:

ՄՂՈՑԱԿՏՈՒՑ ԲԱԴ

Mergus serrator

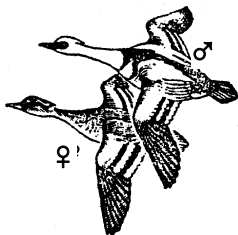

Կոնչան բադի չափ է: Արուի գլուխն ու մեջքը սև են, փուփուլը՝ երկար, կուրծքը՝ գորշ է՝ մուգ պտերով: Փորիկը սպիտակ է:

Էգը մոխրագույն է՝ գորշ գլխով և բաց գույնի փորիկով:

ԼՈՒՏՈՎ

Mergus albellus

Կոնչան բադից բավական փոքր է: Փուփուլը կարճ է: Արուն սպիտակ է՝ սև մեջքով և ծոծրակի ու աչքերի շուրջը սև բծերով: Էգը մոխրագույն է՝ շագանակագույն գլխով, բաց գույնի այտերով և փորիկով:

ԱՐԾԻՎՆԵՐ ԵՎ
ԵՆԹԱՐԾԻՎՆԵՐ*Aquila sp.*Քարարծիվ
Aquila chrysaetosՄոխրագույն
ագռավՄեծ ենթարծիվ
Aquila clanga

Քարարծիվի փետրավորումը մուգ գորշ է: Երիտասարդ թռչունների պոչի վրա կա լայն մուգ շերտ: **Մեծ ենթարծիվը** մուգ գորշ է՝ երբեմն բաց գույնի բծերով:

- **նստակյաց և քոչվոր տեսակ է**, ենթարծիվը՝ **չվոր**:
- **ապրելավայրը** գետերի հովիտներով, ճահիճներով անտառներն են:
- **սնվում են** կրծողներով, թռչուններով, գորտերով: Թռիչքը ուժեղ է, վստահ՝ թևերի հազվադեպ թափահարումներով և հաճախակի սավառնումով: Հազվագյուտ և զգույշ թռչուններ են: Թվաքանակը նվազում է: Պահպանվում են ամենուրեք:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ՍՊԻՏԱԿԱՊՈՉ**ԱՐԾԻՎ***Haliaeetus albicilla*

Երիտասարդ թռչնի պոչը

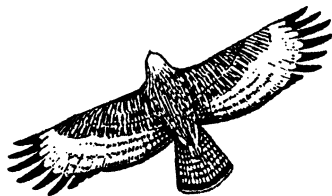
Փետրավորումը գորշ է, գլուխն ու մարմնի ներքևը՝ մի փոքր ավելի բաց գույնի: Պոչը սեպաձև է, սպիտակ: Կտուցը զանգվածեղ է, դեղին ու փքված: Երիտասարդ թռչունների կտուցն ու պոչը մուգ գույնի են:

- **Հազվագյուտ չվահյուր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** գետերի հովիտներն են, մեծ լճերի ափերը:
- **Մնալում** էձկներով, թռչուններով, կրծողներով, լեշով:

Թռիչքն ավելի ծանր է, քան արծիվներիինը, սավառնում է հազվադեպ: Որս է կատարում՝ ոչ մեծ բարձրությունից հետևելով կամ դարանակալելով զոհին: Շատ զգույշ է: Տարիների ընթացքում զանգվածեղ բույն է կառուցում բարձր ծառերի գագաթներին: Մարտ-ապրիլին դնում է 2-3 ձու: Հիմնականում թսխում է եզր՝ մոտ 6 շաբաթ: 10 շաբաթ հետո ճտերը կարողանում են թռչել:

Թվաքանակը նվազում է: Պահպանվում են ամենուրեք:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ՃՈՒՌԱԿ ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ*Buteo buteo*

Ագռավից նկատելիորեն մեծ է: Փետրավորման ընդհանուր երանգը մուգ գորշ է, փորիկն ավելի բաց գույնի՝ է խայտաբղետ պտերով: Պոչին նկատելի են շերտեր: Թռիչքի ժամանակ ներքևից երևում են բաց գույնի բծերը:

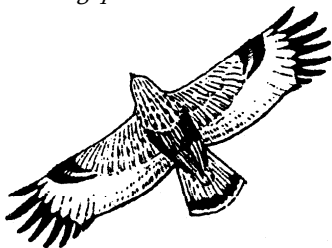
- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** անտառներն են, որոնք հաջորդում են մարգագետիններին, դաշտերին, բացատներին:
- **Մնվում է** կրծողներով, թռչուններով, միջատներով:

Թռիչքը հանգիստ է՝ ոչ հաճախակի թափերով, երկար ժամանակ սավառնում է: Հետևում է զոհին, երբեմն «կախվում» է տեղում՝ թևերի հաճախակի թափահարումներով:

Մոնոգամ տեսակ է: Բնադրում է տարբեր զույգերով: Ապրիլ-մայիսին դնում է 2-3 ձու: Երկու ծնողներն էլ թխսում են: Ճուտիկները ձվերից դուրս են գալիս 34-38 օր հետո, կերակրվում են 6-7 շաբաթ:

ԹԱՎԵՐԱՆՑ ՃՈՒՌԱՎ

Buteo lagopus

Ավելի բաց գույնի է ներքևից՝ սև փորիկով, թևերի վրա բծերով, պոչի վրա շերտով: **Ձմեռող** տեսակ է:

ԿՐԵՏԱՎԵՐ

Pernis apivorus

Մարմինը վերևից գորշ է, ներքևից՝ մուգ բծերով, որոնք երբեմն լրիվ ծածկում են սպիտակ ֆոնը:

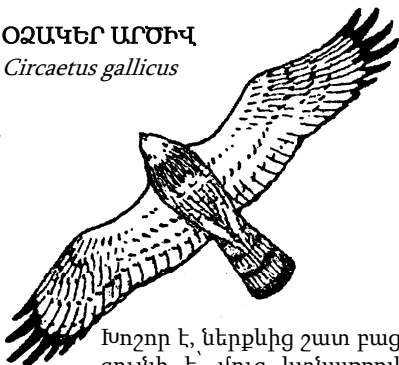
Պոչի վրա կան երեք լայն ու սև շերտեր:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է: Թռիչքը թեթև է և խուսավարելով:

➤ **Մնվում է** միջատներով, իշամեղուների և կրետների թրթուրներով: Մայիս-հունիսին դնում է 1-2 ձու, թխսում է 34-38 օր:

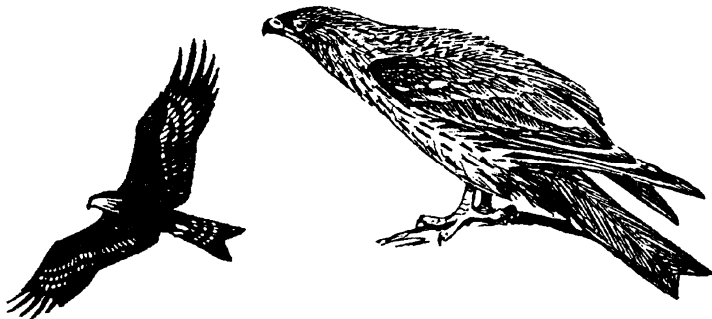
ՕՋԱԿԵՐ ԱՐԾԻՎ

Circus gallicus

Խոշոր է, ներքևից շատ բաց գույնի է՝ մուգ կտնառքով և պտերով: Խիստ հազվագյուտ, **բնադրող և չվող** տեսակ է: Գրանցված է ՀՀ «Կարմիր գրքում»:

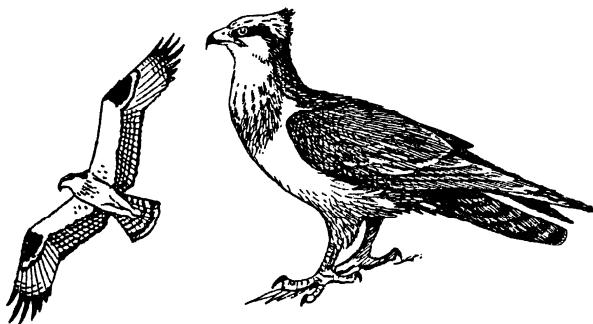
ՄԵՎ ՑԻՆ*Milvus migrans*

Ագրավից խոշոր է: Մարմնի վերևը մուգ է՝ շագանակագույն գորշ, ներքևը՝ շիկակարմիր պտերով: Պոչը նկատելի կտրվածքով է:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** գետերի հովիտները, լճերի ափերը, կուլտուրական լանդշաֆտներն են:
- **Մնվում է** լեռնով, մսի մնացորդներով, կրծողներով, գորտերով, քնաթմբիկ ձկներով, երբեմն մանր թռչուններով:

Թռիչքը թեթև է, երկար ժամանակ սավառնում է: Կանչը բարձր է, ձգվող, զրնգուն: Մոնոգամ տեսակ է: Բնադրում է միայնակ կամ փոքր երամով: Բույնը կառուցում է բարձր ծառերի վրա, հազվադեպ՝ զառիթափ թեթույթունների:

Ապրիլ-մայիսին դնում է 2-3 ձու: Հիմնականում 30-32 օր թխսում է եգը: Ճուտիկները լքում են բույնը 6 շաբաթ անց:

ՋՐԱԲԾԻԿ*Pandion haliaetus*

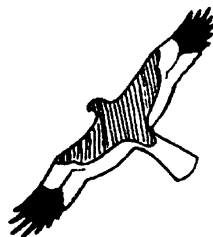
Բավական մեծ է ագռավից: Մարմնի վերևը շատ մուգ է՝ սևավուն, ներքևը՝ սպիտակ, կրծքի վերին մասի վրա գորշ պտերով: Թևերի ծալքերին կան սև բծեր:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** պարզ ջրերով, ձկներով հարուստ խոշոր ջրավազաններն են:
- **Մնվում է** մինչև 3 կիլոգրամանոց ձկներով:

Ջրավազանի վրա թռչում է դանդաղ, ոչ մեծ բարձրության վրա: Նկատելով ձկանը քարանում է: Թրթռացնելով թևերով՝ ջուրն է նետվում մի քանի մետր բարձրությունից: Ձկան հետ ծանր է թռչում՝ թևերի խորը թափերով:

Բույնը, որը կառուցում է բարձր ծառերի չոր գագաթներին՝ ջրից ոչ հեռու, օգտագործում է տարիներ շարունակ: Ապրիլ-մայիսին դնում է 2-3 ձու, որոնց վրա մոտ 5 շաբաթ թխսում է էգը: Ճուտիկները կարողանում են թռչել 8 շաբաթ հետո: Թվաքանակն ամենուրեք կրճատվում է:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ՃԱՀԱՅԻՆ ՄԿՆԱՃՈՒՌԱԿ*Circus aeruginosus*

Ագռավից խոշոր է: Արուի մարմնի վերնի փետրավորումը շագանակագույն-գորշ է, ներքևը՝ շիկակարմիր, պտերով: Պոչն ու թևերը մոխրագույն են: Թևերի ծայրերը մուգ գույնի են: Էգը մուգ գորշ է, գլխի վերևը՝ բաց գույնի, կոկորդը՝ սպիտակ:

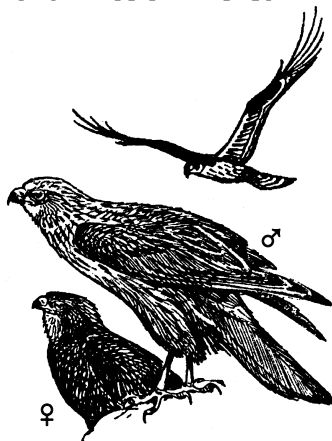
➤ **Բնադրող և նստակյաց** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** ճահիճները, ջրավազանների բուսակաված ափերն են:

➤ **Մնվում է** կրծողներով, թռչուններով, ձվերով:

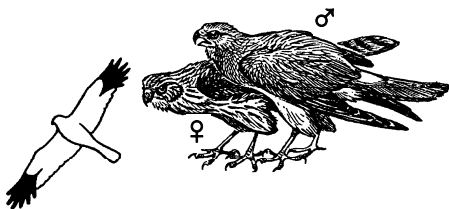
Նրբագեղ երկարաթև գիշատիչ է: Թռիչքը սահուն է գետնից ոչ բարձր և զոհի վրա կտրուկ, սրընթաց հարձակումներով:

Բնադրում է առանձին գույգերով: Բույնը մացառուտներում է, գետնի կամ եղեգնի կտորտանքի վրա: Ապրիլ-մայիսին դնում է 4-5 ձու: Էգը թխսում է 30-35 օր, ճուտիկներին կերակրում 8-9 շաբաթ:

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՄԿՆԱՃՈՒՌԱԿ

Circus cyaneus

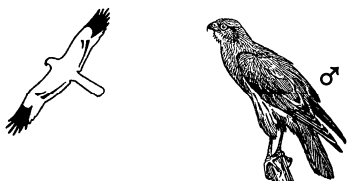
Արուի մարմինը մոխրագույն է, միայն փորիկը և վերնապոչը՝ սպիտակ: Էգի մարմնի վերևը գորշ է, ներքևը՝ շիկակարմիր, պտերով, վերնապոչը՝ սպիտակ: Բույնը գետնի վրա է:

- **Չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** բաց տարածքներն են:
- **Մնվում է** կրծողներով, թռչուններով, մողեսներով, միջատներով:

ՄԱՐԳԱԳԵՏՆԱՅԻՆ ՄԿՆԱՃՈՒՌԱԿ

Circus pygargus

Արուն մոխրագույն-թխակապույտ է, փորիկին՝ շիկակարմիր, երկայնակի պուտեր: Էգը դաշտային մկնաճուռակի նման է:

- **Չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** խոնավ մարգագետիններն են, գետերի հովիտները:
- **Մնվում է** կրծողներով, թռչուններով, միջատներով:

Բույնը գետնի վրա է, բարձր խոտերի մեջ, ջրին մոտ:

Գրանցված է ՀՀ «Կարմիր գրքում»:

ԼՈՐԱՃՈՒՌԱԿ*Accipiter nisus*

Աղավնուց փոքր է: Մարմնի վերևը մուգ կապարագույն է, ներքևը՝ շիկակարմիր, երկայնակի մուգ բրնձագույն շերտերով: Էզը մի քիչ մեծ է արուից:

- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** անտառներն են՝ բացատներով, հովիտներով, անտառահատատեղերով:
- **Մնվում է** թռչուններով, հազվադեպ՝ կրծողներով:

Թռիչքը թեթև է, արագ, ճարպիկ: Բույնը ծառի վրա է: Ամեն տարի նորն է պատրաստում: Հունիսին դնում է 4-5 ձու: Ճուտիկները սկսում են թռչել 4-րդ շաբաթում:

ՅԱՆԱՔԼՈՐԱՈՐՄ*Accipiter gentilis*

Ագռավից երկու անգամ խոշոր է: Մարմնի վերևը թխակապույտ, գորշ-մոխրագույն է, ներքևը՝ բաց մոխրագույն, լայնակի հաճախակի շերտերով:

- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր տիպի անտառներն են:
- **Մնվում է** թռչուններով, կրծողներով, նապաստակներով:

Թռիչքն ուժեղ է, խուսավարումներով: Ձուհին դարանակալում է և ճարպկորեն ու ակտիվ հետևում:

Ձույզը բնադրում է միայնակ: Բույնը կառուցում է բարձր ծառերին: Հաճախ զբաղեցնում է այլ թռչունների բները: Ապրիլ-մայիսին դնում է 3-4 ձու: Հիմնականում 36-38 օր թխսում է էզը: Ճուտիկներին կերակրում է 7 շաբաթ: Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

Լորաճուռակ

Ցախաբլրաորս.

աջից երիտասարդ
թռչունն է. կրծքին և
փորին երկայնակի
պուտերով:

ՄԱՊՄԱՆ*Falco peregrinus*

Աղավնուց խոշոր է: Մարմնի վերևը սև թերթաքարագույն-մոխրագույն է, ներքևը՝ բաց գույնի, լայնակի բծերով: Այտերին մուգ «բեղեր» են:

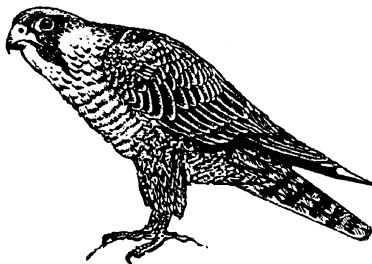
- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** ոչ մեծ անտառներով տարածքներն են:
- **Մեկում է** տարբեր թռչուններով:

Թռիչքն ուժեղ է, վստահ: Որս կատարելիս թռչուններին հարվածում է վերևից՝ ուղղահայց և դիպուկ հարվածով:

Բույնը ժայռերի, ծառերի վրա է, օգտագործում է նաև օտար բները: Ապրիլ- մայիսին դնում է 3-4 ձու: Երկու ծնողներն էլ թխսում են 28-29 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 5-6 շաբաթ հետո:

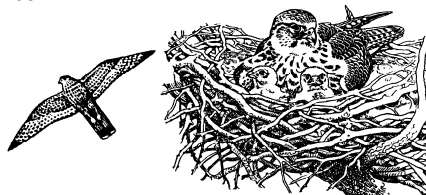
Ամենուրեք հազվագյուտ թռչուն է և պահպանության կարիք ունի:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ԱՂԱՎՆԱԲԱՋԵ

Falco columbarius

Աղավնուց մի քիչ փոքր է: Արուի մարմնի վերևը մոխրագույն-թխակապույտ է, ներքևը՝ շիկակարմիր պտերով: Էգը գորշ-դեղնավուն է:

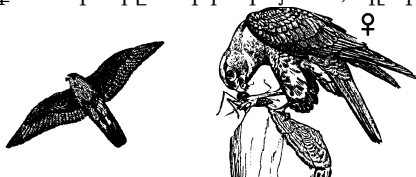
- **Չվող և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** բաց տարածքներն են:
- **Մեկում է** թռչուններով՝ գետնից ոչ բարձր, անակնկալ թռիչքներով: Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ԿԱՐՄՐԱՆՑ ԲԱՋԵ

Falco vespertinus

Աղավնու համեմատությամբ ավելի նրբակազմ և բարակիրան է: Արուն սև թերթաքարագույն է, ենթապոչ և «վարտիքը» վառ շիկակարմիր են: Էգի մեջքն ու թևերը մոխրագույն են, գլուխը, պարանոցը, փորիկը՝ շիկակարմիր:

- **Չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** բաց տարածքներն են:
- **Մեկում է** միջատներով և մանր կրծողներով: Հաճախ բնադրում է գաղութներով: Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՀՈՂՄԱԿԱՐ ԲԱԶԵ*Falco tinnunculus*

Աղավնուց փոքր է: Մարմնի վերևը կարմրագորշ է, ներքևը՝ դեղնակարմիր բծերով, գլուխը մոխրագույն: Էգը ժանգաշիկակարմիր է՝ լայնակի պտերով:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
 - **Սպրեկավայրը** ոչ մեծ անտառներով բաց տարածքներն են:
 - **Մնվում է** կրծողներով, միջատներով:
- Ջոհին հետևում է օղից: Բույն է դնում փշակներում, օգտագործում է նաև այլ թռչունների հին բները:
- Ապրիլ-մայիսին դնում է 4-6 ձու, թախում՝ 28 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 4 ամիս հետո:

ԱՐՏՈՒՅՏԱԲԱԶԵ*Falco subbuteo*

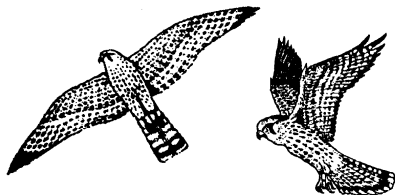
Աղավնու չափ է: Մարմինը վերևից մոխրագույն է, կոկորդը՝ սպիտակ, ներքևից՝ բաց գույնի՝ պտերով: Ենթապոչը շիկակարմիր է:

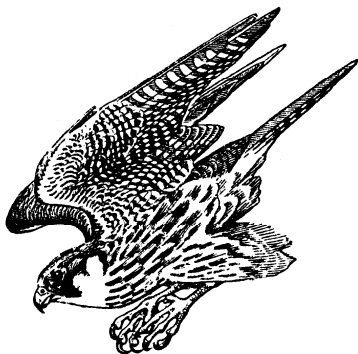
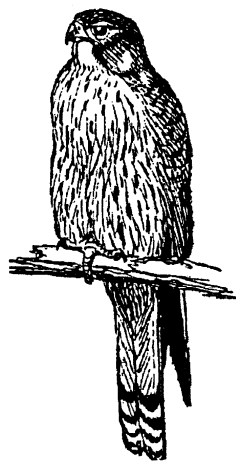
- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Սպրեկավայրը** ոչ մեծ անտառներով բաց տարածքներն են:
- **Մնվում է** թռչուններով, միջատներով:

Օդային կատարյալ որսորդ է, զոհին բռնում է միայն թռիչքի ժամանակ: Բնադրում է այլ թռչունների հին բներում:

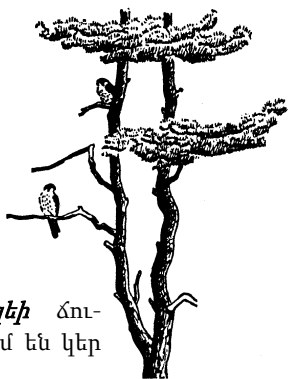
Հունիսին դնում է 3-4 ձու: Հիմնականում թխում է էգը՝ մոտ 4 շաբաթ: Ճուտիկները սկսում են թռչել 4-5 շաբաթ հետո:

Հաճախ *արտույտաբազեն* (կանգնում) է օդում՝ թափահարելով թևերը

Արտույտաբազեն՝ որսի վրա հարձակման պահին

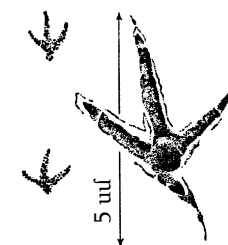
Արտույտաբազենի ճուտիկները սպասում են կեր բերող ծնողներին

ՄՈՆԻՐԱԳՈՒՑՆ ԿԱՔԱՎ*Perdix perdix*

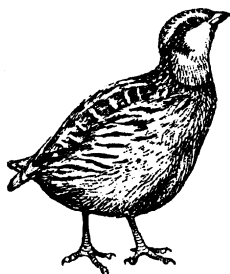
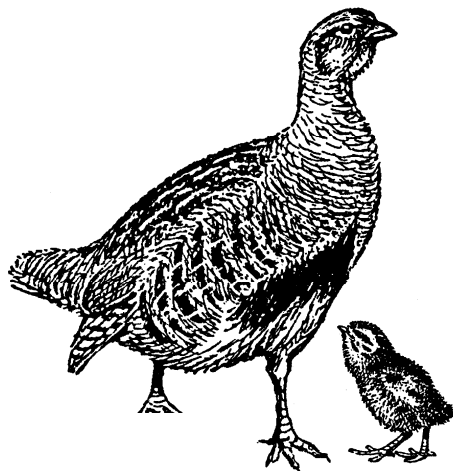
Չափերով նման է աղավնուն։ Մարմինը վերնից գորշ է՝ մուգ պտերով, ներքևից՝ մոխրագույն։ Այտերը, կոկորդը և կողքերի շերտերը շիկակարմիր են։ Արունները կրծքի վրա ունեն պայտանման շագանակագույն բիծ։

- **Նստակյաց** տեսակ է։
- **Ապրելավայրը** մացառուտներով բաց տարածքներն են։
- **Մնվում է** միջատներով, սերմերով, ընձյուղներով։

Թռչում է միանգամից՝ դողողով, արագ և ուղիղ։ Մոնոգամ տեսակ է, ապրում է զույգերով։ Բույնը գետնի վրա է, դաշտերի եզրերին, թփուտներում։ Ապրիլ-մայիսին դնում է մինչև 20 ձու։ Երկու ծնողներն էլ թխսում են 23-25 օր։ Ճուտիկները բնախույս են, սկսում են թռչել 24-26 օր հետո։

Մոխրագույն
կաքավի
հետքերը

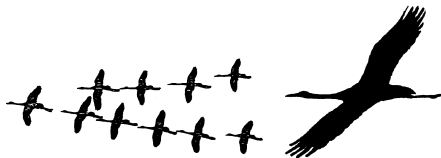
Լորի հետքը՝
բնական մեծության

Ընտանիք՝ Կռուկներ *Gruidae*

ՄՈՒՐԱԳՈՒՅՆ ԿՈՌԻՆԿ

Grus grus

Խոշոր թռչուն է՝ մինչև 120 սմ բարձրությամբ, թևերի բացվածքը՝ մինչև 2,5 մ: Գունավորումը մոխրագույն է: Գլուխը, պարանոցը և թևերի ծայրերը սև են: Գլխի կողքերին սպիտակ շերտեր են, ծոճրակին՝ կարմիր բիծ:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** ճահիճներն են:
- **Մնվում է** սերմերով, հատապտուղներով, անող-նաշար կենդանիներով, գորտերով:

Թռիչքը ուղիղ է, համաչափ, երամը սեպի ձև ունի: Զգույշ, մոնոգամ թռչուն է: Զույգերը պահպանվում են տարիներ շարունակ: Բնադրումից առաջ բնորոշ են կտղուցականչի պարերը, դաշնաձայն դուետը՝ արուի և էգի համատեղ երգը:

Բույնը կառուցում է խոնավ վայրերում՝ տոփանեղով պնդեցրած խոտից: Մայիս-հունիսին դնում է 2 ձու: Երկու ծնողներն էլ թխսում են մոտ 1 ամիս: Ծու-

տիկները բնախույս են, սկսում են թռչել 9-10 շաբաթ հետո:

Գրանցված է ՀՀ «Կարմիր գրքում»:

ՃԱՀՃԱՀՈՎԳԻԿՆԵՐ

Porzana sp.

Մարյակի չափ թռչուններ են: Մարմինը առջևից ձիթապտղագույն-գորշ է՝ բաց և մուգ գույնի պուտերով, իսկ ներքևից՝ մոխրագույն-երկնագույն, կողքերին՝ մուգ և սպիտակ շերտեր:

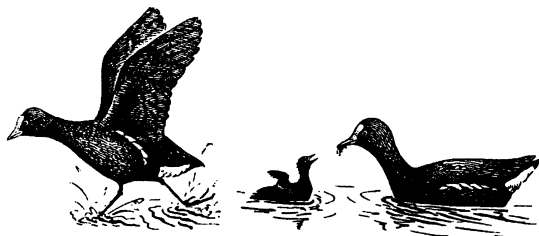
- **Բնադրող և նստակյաց** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** լճերի, գետերի բուսակալած ափերն են, ճահիճները, խոնավ մարգագետինները:
- **Մնվում է** միջատներով, որդերով, փափկամարմիններով, սերմերով:

Թաքուն կյանք վարող թռչուններ են, ակտիվ են մթնշաղին, գիշերը: Ճարպկորեն մագլցում և վագում են մացառուտներում, հաճույքով լողում և սուզվում են: Առանձնապես հաճույքով չեն թռչում, բայց թռիչքն արագ է, թեթև:

Բնադրում են առանձին գույգերով: Գերադասում են բույնը կառուցել թաքուն տեղում՝ մացառուտներում հողաթմբին կամ ջրի վրա կախված ճյուղերին: Մայիսին դնում են 7-10 ձու: Թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 20-22 օր: Ճուտիկները բնախույս են:

Չախից աջ. **գաճաճ ճահճահովվիկ** *Porzana pusilla*, **եվրոպական ճահճահովվիկ** *P. parva*, **մեծ ճահճահովվիկ** *P. porzana*:

ԵՂԵԳՆԱՀԱՎ*Gallinula chloropus*

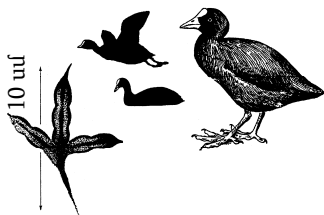
Աղավնու չափ է: Գլուխը, պարանոցը և կուրծքն անփայլ սև է, մեջքն ու թևերը կանաչավուն-գորշ են, ենթապոչը սպիտակ է, ճակատի կոշտուկը և կտուցը կարմիր են: Լավ վագում է, լողում ու սուզվում:

ՄԵՎ ՓԱՐՓԱՐ*Fulica atra*

Ագռավի չափ է: Գունավորումը սև է, ճակատի կոշտուկը սպիտակ: Լավ լողում է: Ջրից թռչում է թափավազքից: Մատների լողաթաղանթները ժանդերիզավոր են: Ակտիվ է ցերեկը:

➤ **Բնադրող և տարածված** տեսակ է:

➤ **Մնվում է** բույսերով, անողնաշար կենդանիներով, հազվադեպ՝ մանր ձկներով:

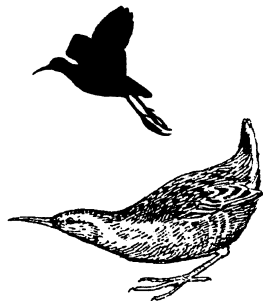

ՋՐԱՀՈՎՎԻԿ

Rallus aquaticus

Սարյակից խոշոր է: Պարանոցն ու կուրծքը կապարագույն-մոխրագույն է, մեջքը՝ շագանակագույն, պտերով, կողքերին սև-սպիտակ շերտեր են:

➤ **Զվոդ** տեսակ է: Ակտիվ է գիշերը, թաքուն կյանք է վարում ջրերի մոտ: Բնադրում է ավերի մացառուտներում, ճահճոտ մարգագետիններում, դժվարամատչելի տեղերում:

ՄԱՐԳԱՀԱՎ

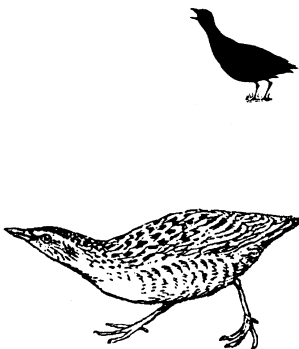
Crex crex

Սարյակից խոշոր է: Գունավորումը շագանակագույն շիկակարմիր է մանր մուգ բծերով:

➤ **Զվոդ** տեսակ է:

➤ **Մնավում** է միջատներով, սերմերով, որդերով:

Գաղտնի կյանք վարող ցամաքային թռչուն է: Ակտիվ է գիշերը: Արագ վազում է, առանձնապես հաճույքով չի թռչում: Բնադրում է խոնավ մարգագետիններում, դաշտերում, խիտ խոտածածկով բացատներում:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՈՐՈՐ

Larus ridibundus

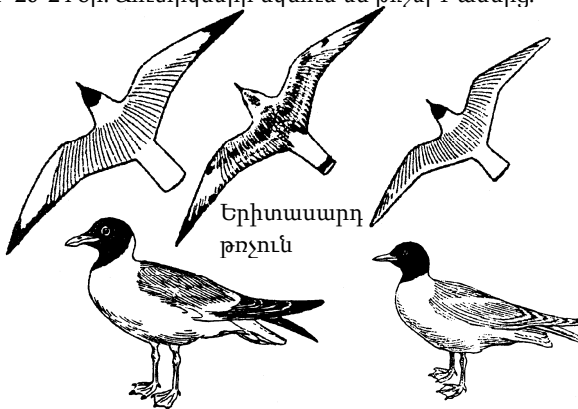
ՓՈՔՐ ՈՐՈՐ

Larus minutus

- **Քնաղդող նստակյաց և չվող** տեսակներ են:
- **Ապրելավայրը** գետերի, լճերի ափերն են:
- **Մնվում են** միջատներով, դրանց թրթուրներով, մանր ձկներով, խեցգետնակերպերով:

Թռիչքը թեթև է՝ խուսավարելով: Կերը հայթայթում են ջրի մակերեսին՝ թռիչքի ժամանակ կամ լողալով:

Բնադրում են գաղութներով: Ապրիլ-հունիսին դնում են 3 ձու, թխսում՝ 20-24 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 1 ամսից:

Զախից **ստվորական որորն** է: Գլուխը սրճագույն է, թևերը վերևից՝ մոխրագույն, թափափետուրների ծայրերը սև, մարմինը ներքևից, պարանոցը և պոչը սպիտակ: Ագռավի չափ է:

Աջից **փոքր որորն** է: Գլուխը սև է, թևերի ծայրերը՝ սպիտակ, իսկ ներքևը՝ մուգ-կապարագույն: Աղավնու չափ է:

ԹԽԱԿԱՊՈՒՅՏ ՈՐՈՐ*Larus canus*

Ագռավից քիչ մեծ է: Մեջքն ու թևերը բաց մոխրագույն են, թևերի ծայրերը՝ սև, մնացած փետրավորումը՝ սպիտակ: Երիտասարդ թռչունների գունավորումը մոխրագույն-գորշ է՝ պտերով:

- **Պատահական չվահյուր է:**
- **Մնվում է** անողնաշար կենդանիներով, ձկներով, թափոններով:
- **Բնադրում է** մենակ կամ գաղութով:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՐՈՐ*Larus armenicus*

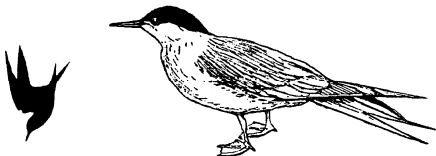
Աչքերը մուգ են, ոտքերը՝ դեղին, կտուցը՝ մուգ շերտով: Թռչելիս երևում են արտաքին թևի խոշոր սև հատվածը և առաջնային թափափետուրների առաջին փետուրի սպիտակ բիծը: Բնադրման շրջանում գլուխը, մարմինը ներքևից և պոչը սպիտակ են, վերևից՝ բաց մոխրագույն: Ոտքերը վառ նարնջագույն են, կտուցը դեղին՝ ենթակտուցի ծայրին մոտ կարմիր պտով:

- **Ապրելավայրը** ջրին մոտ տարածքներն են:
- **Մնվում է** կենդանական և բուսական ծագման կերով:

Բույնը փոսիկ է քարերի և բույսերի մեջ հաճախ թփերով քողարկված: Դնում է 3 ձու:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ԳԵՏԱՅԻՆ ՋՐԱԾԻԾԱՆ*Sterna hirundo*

Աղավնուց փոքր է: Գլուխը, պարանոցի ետևը և թևերի ծայրերը սև են, մեջքը, թևերը՝ մոխրագույն, մարմինը ներքևից՝ սպիտակ: Եզրային դեկափետուրները շատ երկարացած են, եղանաձև:

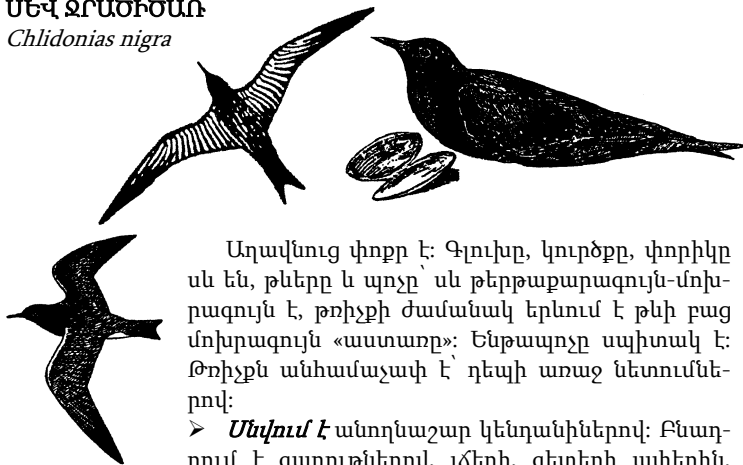
➤ **Չվող** տեսակ է: Գաղութներով բնադրում է ավազային և գլաքարերով լողափերին: Մայիսին դնում է 3 ձու: Որսում է մանրաձկնիկներ, անողնաշար կենդանիներ՝ օդից նետվելով ջրի մեջ:

ՓՈՔՐ ՋՐԱԾԻԾԱՆ*Sterna albifrons*

Սարյակի չափի է: Ճակատը, հոնքը և մարմինը ներքևից սպիտակ են, գլուխը՝ սև, թևերի ծայրերը՝ մուգ: Թռիչքը գեղեցիկ է՝ ճախրելով:

➤ **Չվող** տեսակ է: Ոչ մեծ գաղութներով կամ միայնակ բնադրում է գետերի, հազվադեպ լճերի, ավազուտային ափերին: Հիմնականում սնվում է մանրաձկնիկներով:

Գրանցված է ՀՀ «Կարմիր գրքում»:

ՄԵՎ ՋՐԱԾԻՄԱՆ*Chlidonias nigra*

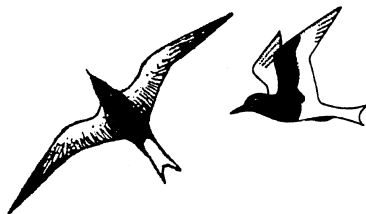
Աղավնուց փոքր է: Գլուխը, կուրծքը, փորիկը սև են, թևերը և պոչը՝ սև թերթաքարագույն-մոխրագույն է, թռիչքի ժամանակ երևում է թևի բաց մոխրագույն «աստառը»: Ենթապոչը սպիտակ է: Թռիչքն անհամաչափ է՝ դեպի առաջ նետումներով:

➤ **Մնվում է** անողնաշար կենդանիներով: Բնադրում է գաղութներով, լճերի, գետերի ափերին, կղզիներում, ճահիճներում՝ հաճախ այլ որորների և ջրածիծառների հետ: Բույնը լողացող ջրաբերուկների, եղեգնի կուտակների վրա է: Մայիս-հունիսին դնում է 3 ձու: Էգը թխսում է 14-17 օր, ձուտիկներին կերակրում մոտ 1 ամիս:

ՄՊԻՏԱԿԱԹԵՎ ՋՐԱԾԻՄԱՆ*Chlidonias leucoptera*

Գլուխը, կուրծքը, մեջքը և թևի «աստառը» սև են, թևերի վերևը և պոչը սպիտակ:

➤ **Չվող** տեսակ է: Բազմանում և սնվում է ինչպես ջրածիծառը:

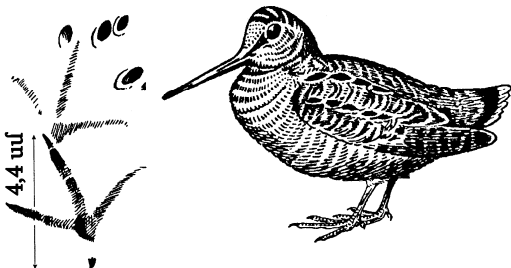
ԱՆՏԱՌԱԿՏԱՐ*Scolopax rusticola*

Աղավնու չափ է: Մարմնի վերերը շագանակագույն-շիկակարմիր է՝ մուգ և բաց պտերով մարմնի ներքև՝ մոխրագույն է:

- **Քնաղդդը և նստակյաց** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** հատումներով, խոնավ ձորակներով, ճահիճներով անտառներն են:
- **Մնվում է** որդերով, միջատների թրթուրներով:

Ակտիվ է մթնշաղին, գիշերը: Պոլիգամ տեսակ է: Թռիչքը խուսավարումներով է: Գարնանը կտղուցականչի թռիչքը մթնշաղին կատարվող որսն է՝ դանդաղ, բնորոշ կանչերով: Գետնին դնում է 4 ձու, որոնց վրա 20-21 օր թխսում է էգը: Կարող է տեղափոխել դեռևս չթռչող ձուտիկներին՝ դրանց սեղմելով-պահելով ոտքերով:

Թաթերի հետքերը և կեր որոնելիս կտցի թողած փոսիկները:

ՄՈՐԱԿՏՅԱՐ

Gallinago gallinago

Սարյակից խոշոր է: Փետրավորումը գորշավուն դեղին է՝ պտերով, փորիկը սպիտակ:

➤ **Նստակյաց** տեսակ է:

➤ **Քնադրում** է խոնավ մարգագետիններում, ճահիճներում: Գարնանը արուի կտրուցական չի թռիչքը վայրալաց է, որի ժամանակ լսվում է դռդռոցով մայրոց՝ արձակված պոչի թռչոսացող փետուրների կողմից:

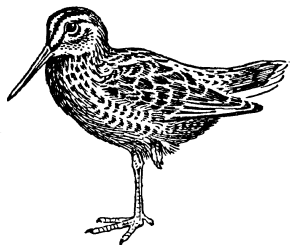
ԿՐԿՆԱԿՏՅԱՐ

Gallinago media

Մորակոցարից ավելի բաց գույն ունի՝ կրծքին և փորիկին լայնակի շերտերով: Ի տարբերություն մորակոցարի՝ թռչում է անձայն, առանց տնքտնքոցի: Թռիչքն ուղիղ է՝ առանց զիգզագների և դեպի կողմ նետումների:

➤ **Չվոդ** և պոլիգամ տեսակ է: Գարնանը արուները դրսևորում են խմբակային կտրուցական՝ կովում են, վազում փետուրները ցցած և թևերն իջեցրած՝ արձակելով յուրօրինակ կլկլոցով, դունդունոցով գեղգեղանք:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարսի զոոբան**»:

ՄԵԾ ԻԼԻԿԱՎՏՑԱՐ*Limosa limosa*

Աղավնուց ավելի մեծ է: Մարմնի վերևը գորշ պտերով է, գլուխն ու կուրծքը՝ ժանգաշիկակարմիր, փորիկը սպիտակ:

➤ Կլոր տարին **չվահյուր** է:

➤ **Ապրելավայրը** խոնավ մարգագետինները, ճահիճներն են:

➤ **Մնվում է** միջատներով, ջրային անողնաշար կենդանիներով: Մոնոգամ է: Բնադրում է ոչ մեծ գաղութներով: Բույնը չոր հողաթմբին է: Մայիս-հունիսին դնում է 4 ձու: Թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 21-24 օր և սերնդին խնամում մինչև թռչելը:

Գրանցված է «**Կարմիր գրքում**»:

ՄԵԾ ԱՐՈՐԻԿ*Numenius arquata*

Ագռավից խոշոր է: Փետրավորման ընդհանուր գույնը գորշավուն մոխրագույն է՝ սև պտերով: Վերնապոչը սպիտակ է, կտուցը թեքված է դեպի ներքև:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

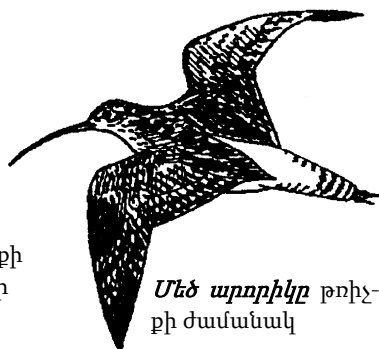
➤ **Ապրելավայրը** ողողվող մարգագետինները, ճահիճներն են:

➤ **Մնվում է** հատապտուղներով, անողնաշար կենդանիներով: Մոնոգամ է: Բնադրում է միայնակ, հազվադեպ՝ ոչ մեծ գաղութներով: Բույնը ոչ խոր փոսիկի մեջ է: Մայիս-հունիսին դնում է 4 ձու, որոնց վրա թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 28-30 օր: Ճուտիկները բնախույս են, սկսում են թռչել 5-6 շաբաթ հետո:

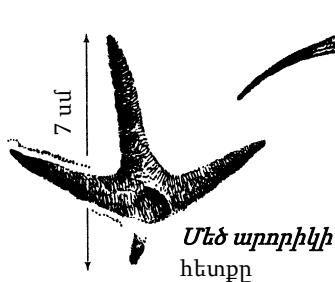
Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

Մեծ իլիկակտցարը թռիչքի ժամանակ. սպիտակ շերտեր թևերի և պոչի հիմքի վրա

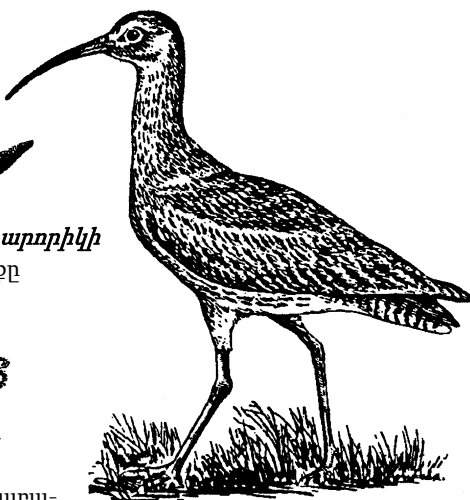
Մեծ արորիկը թռիչքի ժամանակ

Մեծ արորիկի
հետքը

Մեծ արորիկի շաբաթական ճուտիկը

ՓՈՔՐ ՔԱՐԱՐԻ*Charadrius dubius*

Մարյակի չափ է: Գագաթը, ծոծրակը և մեջքը կավագույն են, կոկորդը, փորիկը, կտցի վերևի բիծը սպիտակ: Ակնողակը վառ դեղին է, գլխին կան սև ու սպիտակ նախշեր:

➤ **Քնադող և չվող** տեսակ է:

➤ **Մայրեկավայրը** ավազային և գլաքարային լողափերն են:

➤ **Մնվում է** միջատներով, ջրային անողնաշար կենդանիներով: Արագ վագում է հաճախ կանգ առնելով և խոնարհվելով: Մոնոգամ է: Մայիս-հունիսին դնում է 4 ձու, որի վրա թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 24-26 օր: Ճուտիկները 4-րդ շաբաթում արդեն սկսում են թռչել:

ԿՈՎԱԿՏԱՐ*Philomachus pugnax*

Աղավնուց փոքր է: Մարմնի վերևը շիկակարմիր գորշ է, խայտաբղետ: Արուի պարանոցին զարնանը կա բազմագույն փետուրներից «օձիք»: Էգը արուից բավական փոքր է:

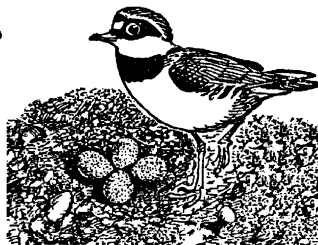
➤ **Քնադող և չվող** տեսակ է:

➤ **Մայրեկավայրը** խոնավ, ճահճոտ վայրերն են:

➤ **Մնվում է** միջատներով, անողնաշար կենդանիներով: Պոլիգամ է: Գարնանն արուներն անցկացնում են խմբակային մրցումներ՝ ցատկում են իրար վրա՝ կարծես կոժմում են: Հունիսին էգը դնում է 4 ձու: Չվերի վրա թխսում է 20-21 օր, հետո՝ ման ածում ճուտիկներին: Բնադրման շրջանից դուրս ձևավորում են փոքր երամներ:

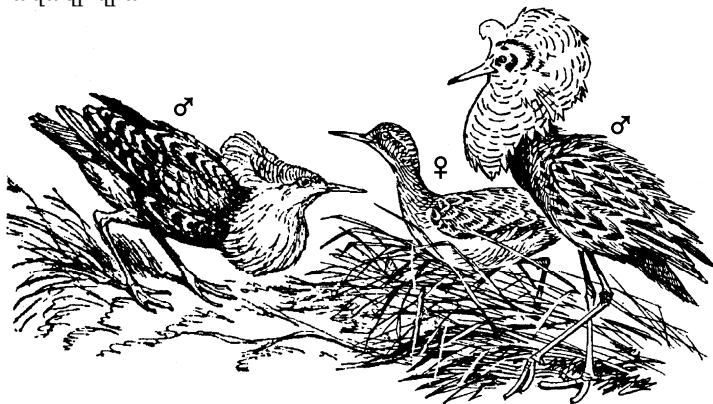

Թռիչքի ժամանակ երևում է պոչի սպիտակ եզրաքուղը

Քարադրի հետքը
ավազի վրա

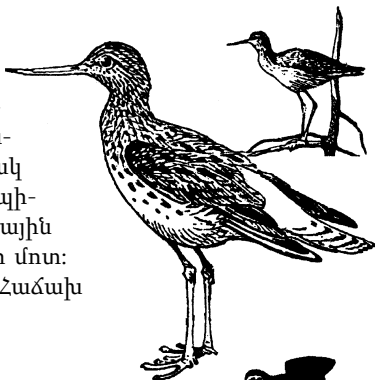
Բույնը ոչ խոր փոս է, երբեմն՝ շրջապատված քարերով և խեցիներով

Կովակտցար. երկու արու և մեկ էգ՝ կտղուցականչի մրցույթի ժամանակ

ԾՆԱԳՈՒՅՆ ԿՏՏԱՐ*Tringa nebularia*

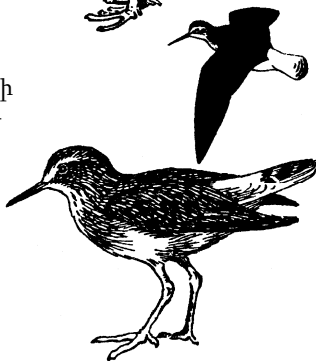
Աղավնուց մի քիչ է փոքր:
Կտուցը թեթևակի վեր է թեք-
ված: Գլուխը և մարմնի վերևը
գորշավուն-մոխրագույն են, ներ-
քևը բաց գույնի, գլխի, պարա-
նոցի և կրծքի վրա կան հստակ
լայնակի պտեր: Վերնապոչը սպի-
տակ է: Բնադրում է անտառային
լճակների, գետերի և ճահիճների մոտ:
Կերը հայթայթում է ջրում: Հաճախ
նստում է ծառերի վրա:

ՄԵՎՈՒԿ ԿՏՏԱՐ*Tringa ochropus*

Սարյակից մի քիչ է մեծ: Մարմնի
վերևից մուգ գորշ է, կուրծքն ու պա-
րանոցը՝ ավելի բաց պուտերով: Փո-
րիկը, պոչի հիմքը և վերնապոչը
սպիտակ են և թռիչքի ժամանակ
լավ ընդգծվում են մուգ մեջքի
ֆոնին:

➤ *Չվող* տեսակ է:

➤ *Բնադրում է* անտառային գետերի
և ճահիճների ափերին: 4 ձու դնելու
համար օգտագործում է կեռնեխների և կաշաղակների հին բները:
Հիմնականում թխսում է եզր՝ 3 շաբաթ: Ծուտիկներին ման են ա-
ծում երկու ծնողները:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ԿԻՎԻՎ*Vanellus vanellus*

Աղավնու չափ է: Թևերը լայն են, փուփուլը՝ երկար: Մեջքը գորշ-կանաչ է՝ փայլով, պարանոցի հետին մասին սև բիծ կա, այտերը և փորիկը սպիտակ են, ենթապոչը նարնջագույն:

➤ **Քնադող և նստակյաց** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** խոնավ մարգագետիններն են, ճահիճները, դաշտերը:

➤ **Մկնում է** միջատներով, փափկամարմիններով, որդերով:

Բնադրում է միայնակ կամ փոքր զաղութներով: Մոնոգամ է: Բույնը ոչ խոր փոսիկ է՝ փոված խոտով: Ապրիլ-մայիսին դնում է 4 ձու, որոնց վրա թխսում են երկու ծնողները: Ճուտիկները բնախույս են, սկսում են թռչել 35-44 օր հետո:

ԿՏՅԱՐ ԿԱՉԱՂԱԿ*Haematopus ostralegus*

Աղավնուց խոշոր է: Մարմնի վերևը և կուրծքը սև է, ներքևը՝ սպիտակ: Կտուցն ու թաթերը վառ կարմիր են:

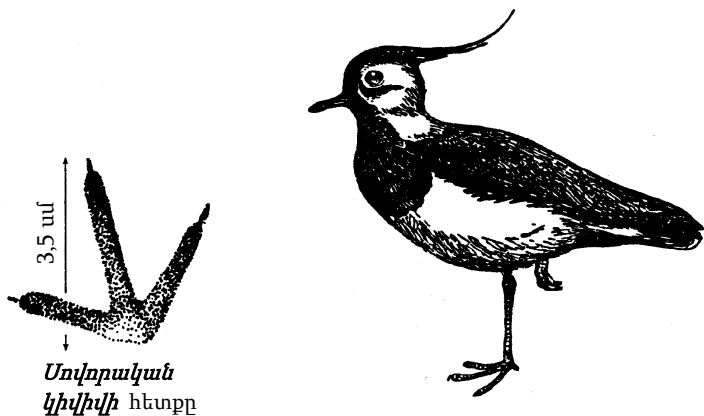
➤ **Քնադող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** խոշոր գետերն ու լճերն են:

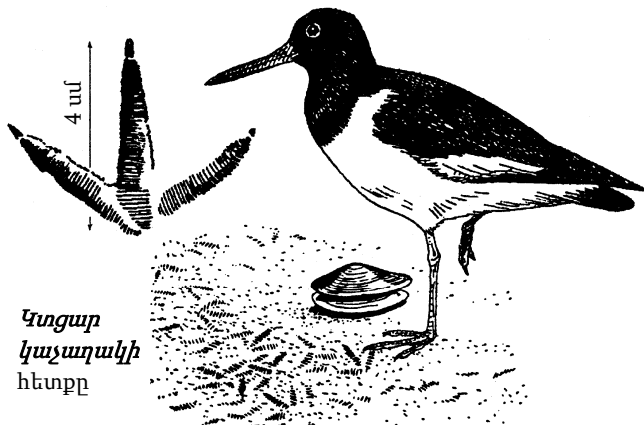
➤ **Մկնում է** փափկամարմիններով (խեցին բացում է նեղ կտուցով), որդերով (հանում է քարերի տակից):

Մոնոգամ է: Բնադրում է միայնակ՝ ավազային և քարքարոտ լողափերին, հազվադեպ՝ զաղութներով: Բույնը փոսիկ է՝ շրջապատված փոքր քարերով, խեցիներով, աղբով: Մայիս-հունիսին դնում է 3 ձու: Թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 28-29 օր:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

Ընտանիք՝ Կտցար կաշաղակներ *Haematopodidae*

ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ԱՂԱՎՆԻ*Columba palumbus*

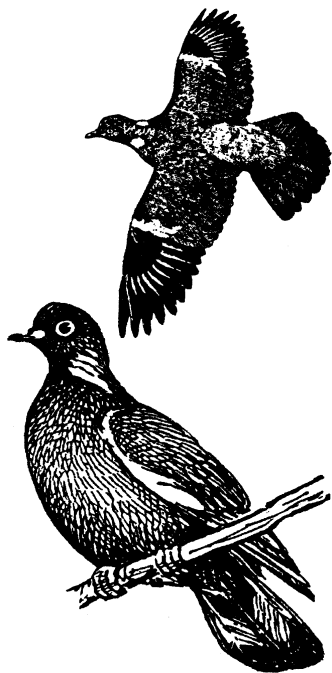
Բավական խոշոր է թխակապույտ աղավնուց: Մարմնի վերևը մոխրագույն-երկնագույն-գորշ է, կուրծքը թխակապտավուն, վարդագույն-մոխրագույն: Պարանոցի և թևի ծալքին կան սպիտակ բծեր: Առաջնային թափափետուրները սևավուն են: Պոչի ծայրով անցնում է մուգ լայն շերտ:

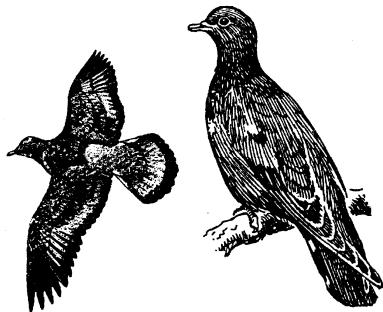
➤ **Նստակյաց և տարածված** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** խառը և փշատերև անտառներն են:

➤ **Մնվում է** գետնին՝ տարբեր սերմերով:

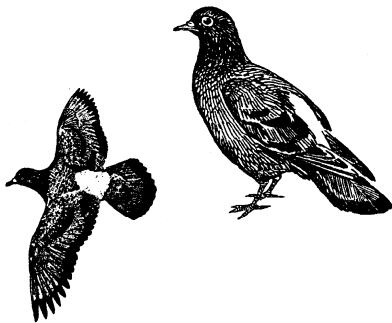
Թռիչքն ուժեղ է, արագ, աղմուկով, թևերի թրխկոցով: Մոնոգամ է: Արուների կտղուցականչը դունդունոցով թռիչքն է թևերի բարձր թրխկոցով, դեպի վեր 15-20 մ թռիչքով: Շրջան կատարելուց հետո վերադառնում է եզի մոտ: Խուլ տեղերում բնադրում են միայնակ: Ոչ խիտ բույնը ծառի վրա է: Մայիսին դնում է 2 ձու: Թխում են երկու ծնողներն էլ՝ 17-19 օր: Ճուտիկները բնում մնում են 21-28 օր: Բնից դուրս տարածքում մնում են երամով:

ՀՈՐԱԼ*Columba oenas*

Նման է թխակապույտ աղավնուն, բայց հեշտությամբ է նստում ճյուղին:

Վերնապոչը մուգ է, թևերին կան ոչ ընդգծվող երկու շերտեր: Բնադրում է հին ծառերի փշակներում:

ԹԽԱԿԱՊՈՒՅՏ ԱՂԱՎՆԻ*Columba livia*

Այս թռչունների ընդհանուր գունավորումը թխակապույտ է, կուրծքը՝ մանուշակագույն փայլով, մոխրագույն թևերը՝ երկու մուգ շերտերով, վերնապոչը՝ սպիտակ: Քաղաքներում հանդիպում են տարբեր գունավորմամբ թռչուններ: Առաջացնում են մեծ երամներ: Ծառերի հաստ

ճյուղերին նստում են հազվադեպ: Տարեկան ունենում է 2-3 սերունդ:

ՕՂԱԿԱՎՈՐ ՏԱՏՐԱԿ*Streptopelia decaocto*

Թխակապույտ աղավնուց փոքր է: Գունավորումը դաշտային, գորշավուն-մոխրագույն է: Պարանոցին սև կիսաշրջան կա՝ շրջապատված սպիտակով: Թափափետուրները մուգ են:

- **Նստակյաց և տարածված** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** կոլտնտրական լանդշաֆտներն են:
- **Մնվում է** բույսերի սերմերով:

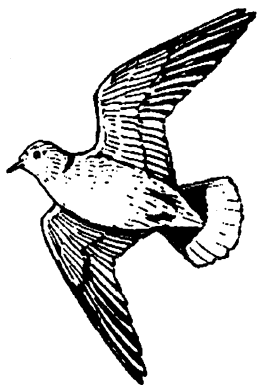
Դյուրահավատ թռչուն է: Բնադրում է քաղաքներում, գյուղերում՝ ծառերի կամ շենքերի վրա: Դնում է 2 ձու: Թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ մոտ 2 շաբաթ: Ճուտիկները թռչում են 3 շաբաթ հետո:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՏԱՏՐԱԿ*Streptopelia turtur*

Թխակապույտ աղավնուց ավելի փոքր ու բարեկազմ է: Գլուխը և մեջքը գորշ են, թևերը դեղնավուն են՝ պտերով, մարմնի ներքևը մոխրագույն-կարմրավուն: Վզին կան վառ սև ու սպիտակ շերտեր:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** սաղարթավոր և խառն անտառներն են:
- **Մնվում է** բույսերի սերմերով:

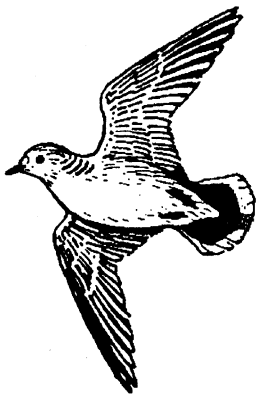
Թռիչքը թեթև է: Բնադրում է անտառների եզրերին, բացատներում: Բույնը ոչ խիտ է, տափակ, տեղադրված ոչ բարձր: Մայիսին դնում է 2 ձու: Թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 13-14 օր: Ծուտիկները թռչում են 3 շաբաթից: Բնադրումից հետո մնում են երամներով:

Հովհարանման պոչը՝ ծայրին սպիտակ լայն շերտով

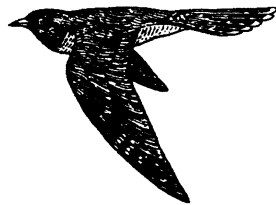
Օղակավոր տատրակ

Պոչը սև է՝ սպիտակ եզրակով

Մովորական տատրակ

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ԿԿՈՒ*Cuculus canorus*

Աղավնուց ավելի փոքր է և նիհար (երկար պոչի պատճառով մեծ է երևում): Մարմնի վերևը, գլուխը, կոկորդը և կրծքի վերին մասը մոխրագույն են: Սպիտակ կողքերին և փորիկին կա հստակ երևացող մուգ, լայնակի գծավորություն: Պոչը կլորավուն է՝ մուգ սպիտակ բծերով: Էգերը շիկակարմիր-գորշ են, ավելի սպիտակ ներքևից, մուգ, լայնակի շերտերով:

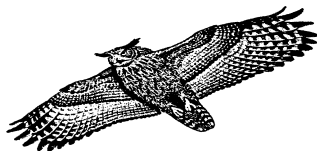
- **Քնադողը և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր անտառներն են:
- **Մնվում է** միջատներով, դրանց թրթուրներով:

Ապրում են միայնակ: Գարնանը և ամռան առաջին կեսին բնորոշ է արուի կտղուցականչը՝ կկու կանչելը: Պոլիզամ տեսակ է և մշտական գույգ չի կազմում: Մեկ էգի հետևից վագում են մի քանի արուներ և զուգավորվում ձվերի հասունանալուն զուգընթաց: Մեփական բույն չունի, ձվերը դնում է մանր ճնճղուկանմանների տարբեր տեսակների բներում: Բազմացման շրջանը խիստ ձգված է: Մեկ սեզոնի ընթացքում էգը դնում է մինչև 20 ձու՝ մի քանի օր ընդմիջումներով: Ճուտիկի զարգացումն ընթանում է շատ արագ. նա ձվից դուրս է գալիս «որդեգրող» ծնողների ճուտիկների հետ միաժամանակ կամ ավելի շուտ: Ճուտիկները թռչում են 3 շաբաթական հասակում: Աշնանային-գարնանային չուերը կատարում են միայնակ:

Դեռևս կույր լինելով՝ կկվի ճուտիկը, հենվելով ոտքերով ու գլխով, «որդեգրող» ծնողների ձվերը կամ ճուտիկներին դուրս է նետում բնից և մնում մենակ, հակառակ դեպքում զարգացման համար բերած կերը չի բավարարի:

Ճանճորսը կերակրում է կկվի ճուտիկին

ԲՎԵՃ*Bubo bubo*

Շատ խոշոր թռչուն է. թևերի բացվածքը 170 սմ է: Փետրավորման ընդհանուր գույնը գորշ-շիկակարմիր է՝ մուգ պտերով: Գլխին ունի սև փետուրների փնջիկ՝ «ականջներ»:

- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր անտառներն են:
- **Մնում է** կրծողներով, նապաստակներով, թռչուններով:

Խուլ, քիչ բնակեցված տարածքների զգուշավոր թռչուն է: Թռիչքն ուժեղ է, դանդաղ, անաղմուկ և համաչափ: Ակտիվ է մթնշաղին, գիշերը:

Մոտոգամ է: Զույգը պահպանվում է տարիներ շարունակ և որսի համար գրավում մեծ տարածք: Ձմռան վերջին-գարնան սկզբին գիշերները լսվում է զույգի «անվանական» ցածր, բարձր «ծիծաղ»: Բույնը գետնի վրա է, ժայռերի մեջ, այլ թռչունների մեծ բներում, անտառի անհասանելի տարածքներում: Ապրիլին դնում է 2-3 ձու: Թխսում է էգը՝ 34-36 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 14 շաբաթ հետո, սակայն բույնը լքում են ավելի վաղ և այս ու այն կողմ գնում բնի հատվածում:

Գրանցված է ՀՀ **«Կարմիր գրքում»:**

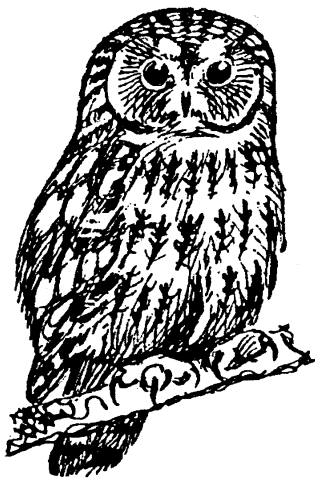
ԱՆՏԱՌԱԲՈՒ*Strix aluco*

Ագռավից քիչ մեծ է: Գունավորումը գորշավուն-մոխրագույն է կամ շիկակարմիր-շագանակագույն՝ հստակ երևացող երկայնակի մուգ պտերով: Պոչը կարճ է, «ականջներ» չունի, աչքերը սև են:

- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր անտառներն են, հին այգիները:
- **Մնվում է** կրծողներով, գորտերով, հազվադեպ՝ թռչուններով, միջատներով:

Ակտիվ է միայն գիշերը: Ցերեկը անշարժանում է բվերին բնորոշ կեցվածքով: Թռիչքն անաղմուկ է, հանգիստ: Մոնոգամ է: Բնադրում է փչակներում, փտած ծառերի մեջ եղած դատարկությունում, հազվադեպ՝ գիշատիչ թռչունների հին բներում, լքված շինություններում:

Արուի հարսանեկան երգը խուլ, թրթռացող դայլայլ է, որը լսվում է ձմռան վերջից: Ապրիլին դնում է 3-5 ձու: Թխսում է էգը 28-30 օր: Ճուտիկները լքում են բույնը 7 շաբաթ հետո:

ԱԿԱՆՋԱՎՈՐ ԲՈՒ*Asio otus*

Աղավնուց մի քիչ մեծ է: Մեջքը դեղնավուն-գորշ է՝ մարմար հիշեցնող գծերով, փորիկը ժանգագույն է՝ դեղին երանգով և մուգ պտերով:

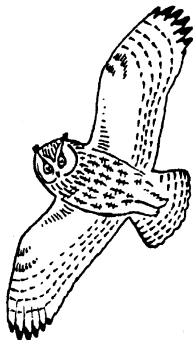
- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր անտառներն են, հին զբոսայգիները, կուլտուրական լանդշաֆտները:
- **Մնվում է** կրծողներով, հազվադեպ՝ թռչուններով:

Ակտիվ է մթնշաղիս և գիշերը: Բնադրում է այլ թռչունների հին բներում: Մայիսին դնում է 4-6 ձու: Թխսելը տևում է 27-28 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 20-23 օր հետո:

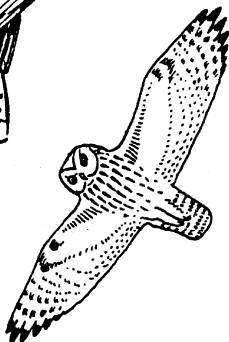
ՃԱՀՃԱՅԻՆ ԲՈՒ*Asio flammeus*

Աղավնուց մի քիչ մեծ է: Փետրավորման ընդհանուր գույնը գորշ-շագանակագույն է՝ բաց և մուգ պտերով: Դիմային սկավառակը «կեղտոտ է»: Ականջների մագափունջը հազիվ նկատելի է:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** մարգագետիններն են, ճահիճները:
- **Մնվում է** կրծողներով: Ակտիվ է մթնշաղիս, գիշերը: Ծառերին չի նստում: Գարնանն արուն կտղուցականջի թռիչքով հսկում է բնադրման տարածքը՝ թրխկացնելով թևերով: Բույնը կառուցում է չոր խոտից, գետնի վրա: Ապրիլ-մայիսին դնում է 4-9 ձու: Թխսում է եզը՝ 25-28 օր: Ճուտիկները լքում են բույնը 2 շաբաթ հետո, թռչել սկսում են 4 շաբաթ անց:

Հանգստի ժամանակ թևերն անցնում են պոչից: Թռչելիս և գիշերը դիմային սկավառակը լավ ընդգծված է, ականջների մագափունջը՝ հազիվ նկատելի:

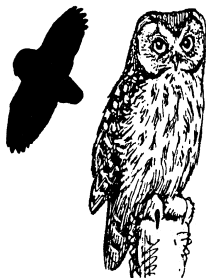
Թներն ավելի նեղ են: Հաճախ թռչում է ցերեկը, և լավ երևում է թևերի ներքևի ավելի բաց գույնը: Թռչում է առանց շտապելու, ճոճվելով:

ԹԱՎՇԱՆՑ ԲՈՒ*Aegolius funereus*

Աղավնուց բավական փոքր է: Դիմային սկավառակը բաց գույնի է՝ բաժանված երկու կեսի: Մեջքը գորշ է՝ սպիտակ բծերով, փորիկը՝ բաց գույնի, գորշավուն պտերով:

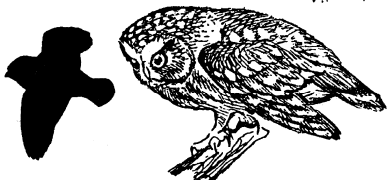
- **Նստակյաց և քոչող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** խուլ անտառներն են:
- **Մնվում է** կրծողներով, թռչուններով: Բնադրում է փշակներում: Ապրիլին դնում է 3-6 ձու: Թխսում է էգը:

Ճուտիկները թռչում են 5-րդ շաբաթում: Գրանցված է «**Կարմիր գրքում**»:

ՏՆԱՅԻՆ ԲՎԻԿ*Atene noctua*

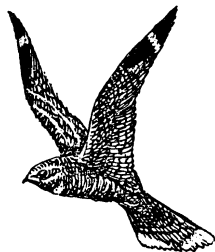
Դիմային սկավառակը թույլ է արտահայտված: Գունավորումը գորշ է (փորիկի վրա՝ ավազաշիկակարմիր)՝ սպիտակ պտերով:

- **Նստակյաց** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** բաց տարածքներն են, կուլտուրական լանդշաֆտները:
- **Մնվում է** կրծողներով, թռչուններով, մողեսներով, միջատներով: Բնադրում է փշակներում, որջերում, կառույցներում: Դնում է 3-5 ձու: Թխսում է էգը՝ 25-28 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 4-րդ, 5-րդ շաբաթում:

ԱՅԾԿԻԹ*Caprimulgus europaeus*

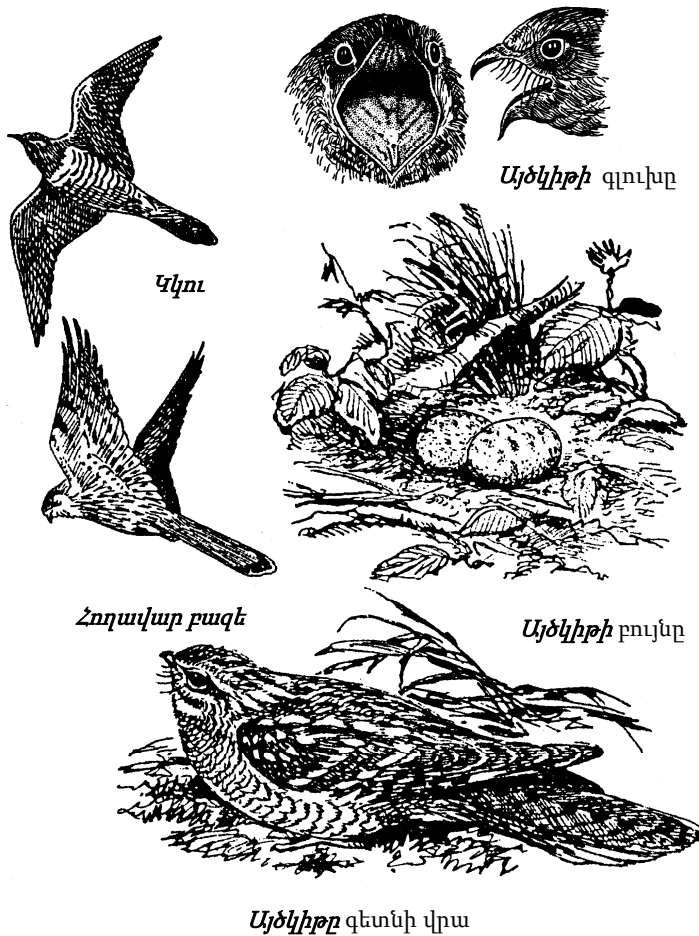
Աղավնուց ավելի փոքր է և նրբագեղ: Փետրավորման ընդհանուր գույնը շագանակագույն-մոխրագույն է՝ կրծքին մուգ շերտերով և մեջքին ժանգագույն բծերով: Արուի ղեկափետուրների ծայրին և առաջնային թափափետուրների մեջտեղում կան սպիտակ բծեր:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** բացատներով նոսր անտառներն են:
- **Մնվում է** միջատներով:

Կերը որսում է մթնշաղին՝ թռիչքի ժամանակ: Թռիչքն անաղմուկ է, թեթև, խուսավարելով, կտրուկ շրջադարձերով և թևերի խորը թափահարումներով: Ցերեկը թաքնվում է գետնին կամ ճյուղի վրա՝ ձգվելով հորիզոնական ուղղությամբ: Գարնանն արուն գոմոռոց է արձակում և կատարում կտրուցականչի թռիչքներ. թռչում-անցնում է բաց տարածքներով՝ մարմինը պահելով ուղղահայաց, բացելով պոչը, բարձր թրխկացնելով թևերով, ընդհատուն ճիչերով: Չվերը դնում է հենց անտառային փոռցի վրա՝ 2 ձու: 17-18 օր թխտում են երկու ծնողները: Ճուտիկները կիսաբնախույս են: Աստիճանաբար տեղափոխվում են գետնի վրա՝ բնի մոտ թողնելով արտաթորանքի չորացած հետքեր: Կյանքի 16-18-րդ օրը սկսում են թռչել:

Համեմատության համար.

ՄԵՎ ՄԱՆԳԱՂԱԹԵՎ

Apus apus

Սարյակի չափ է, ավելի մեծ է երևում երկար թևերի պատճառով: Ողջ փետրավորումը սև-գորշ է, բացի ոչ մաքուր սպիտակ կոկորդից: Կտուցը կարճ է՝ լայն կտրվածքով, եզրերին խոզաններ: Պոչը եղանաձև է: Թաթերը թույլ են, բոլոր մատներն ուղղված են առաջ և հարմարված են կառչելուն:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** ժայռերը, գյուղերը, քաղաքներն են, հազվադեպ՝ բարձրաբուն ծառերը:

➤ **Մնվում է** միջատներով:

Գրեթե միշտ օդում է, նույնիսկ քնում է թռիչքի ժամանակ: Չի կարողանում քայլել գետնի վրայով՝ սողում է: Հորիզոնական մակերեսից թռչել չի կարողանում, պարզապես նետվում է ներքև ու բացում թևերը: Թռիչքը շատ արագ է, թևերի ոչ խորը թափահալումներով և կարճատև սավառնելով՝ արձակելով զիլ ճիչ: Կերը որսում է թռիչքի ընթացքում: Բնադրում է գաղութներով՝ փչակներում, ճեղքերում, քուղերի տակ, սարյակների բներում: Հունիսին դնում է 2-3 ձու: Թխսում են երկու ծնողները: Եղանակի ցրտելու կամ անձրևի ժամանակ ճուտիկները քարանում-անշարժանում են մի քանի օրով: Բույնը լքում են 6 շաբաթ հետո:

Վերևում ձախից՝ **ցուղական ծիծեռնակ**,
աջից՝ **քաղաքային մանգաղաթև**,
ներքևում՝ **սև մանգաղաթև**

ԵՐԿՆԱԳՈՒՅՆ ԱԼԿԻՈՆ*Alcedo atthis*

Ճնճողուկից մի քիչ մեծ է: Մարմնի վերևը և թևերը երկնագույն- կանաչ են, ներքևը և ենթապոչը՝ նարնջագույն-շիկա-կարմիր: Կոկորդը և կտուցից մինչև ուսն ընկած շերտերը՝ բաց դեղին:

- **Քնադողը և նստակյաց** տեսակ է:
- **Մայրեկավայրը** թափանցիկ ջրերով գետերի և լճերի ափերն են:
- **Մնվում է** մանր ձկներով, անողնաշար կենդանիներով: Կերը հայթայթում է սուզվելով: Բույն կառուցելու համար փորում է կավային կամ ավազային զառիթափերը: Մայիս-հունիսին դնում է 6-7 ձու: Ճուտիկները սկսում են թռչել 23-27 օր հետո:

ՈՍԿԵԳՈՒՅՆ ՄԵՂՎԱԿԵՐ*Merops apiaster*

Սարյակի չափ է: Կոկորդը վառ դեղին է, գլուխը և մեջքը՝ շագանակագույն, ուսերին կան ոսկեգույն բծեր: Մարմնի ներքևը երկնագույն է, պոչը՝ կանաչ, երկարացած միջին դեկափետուրներով:

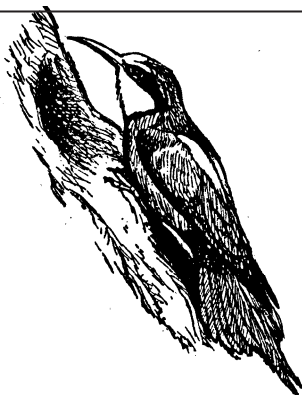
- **Քնադողը և չվող** տեսակ է:
- **Մայրեկավայրը** ձորակները, հեղեղատները, գետահովիտներն են:
- **Մնվում է** միջատներով: Կերը հայթայթում է թռչելիս: Թռիչքը թեթև է, ճախրող: Գաղութներով բնադրում է զառիթափերին: Մայիս-հունիսին դնում է 4-7 ձու: Ծնողները թխսում են հերթով՝ 20-21 օր: Ճուտիկները թռչում են 20-25 օր հետո:

Երկնագույն ալկիոնի բույնը

Ընտանիք՝ Մեղվակերներ *Meropidae*

Մեղվակերի բնի տեղադրվածության սխեման. մուտքի երկարությունը 1-2 մ, տրամագիծը 8-10 սմ

ՀՈՊՈՊ*Upupa epops*

Աղավնուց շատ քիչ փոքր է: Փետրավորումը բաց շիկակարմիր է: Թևերը, պոչը սև են՝ սպիտակ շերտերով:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** բաց լանդշաֆտներն են:

➤ **Մնվում է** միջատներով և դրանց թրթուրներով: Կերը հայթայթում է գետնին: Թռիչքն անշտապ է, «սուզվող»: Բույնը կառուցում է փչակներում, ճեղքերում, որջերում: Ապրիլ-մայիսին դնում է 5-8 ձու, թխսում՝ 17-19 օր: Ճուտիկները սկսում են թռչել 20-27 օր հետո:

ՆԵՐԿԱՐԱՐ*Coracias garrulus*

Աղավնու չափ է: Ողջ գունավորումը, բացի կավագորշ մեջքից, բաց երկնագույն է: Թափափետուրները մուգ են:

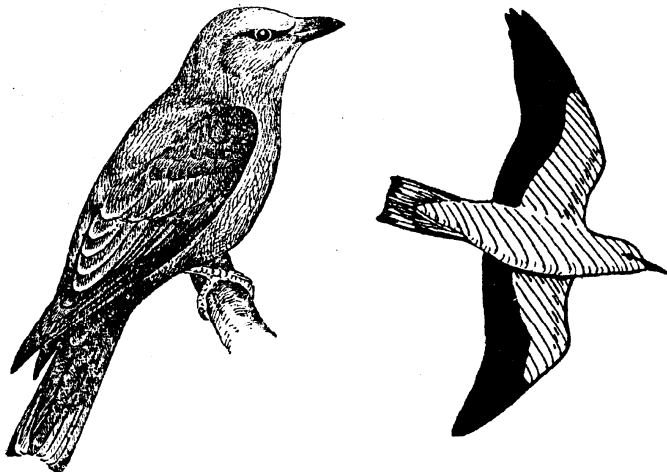
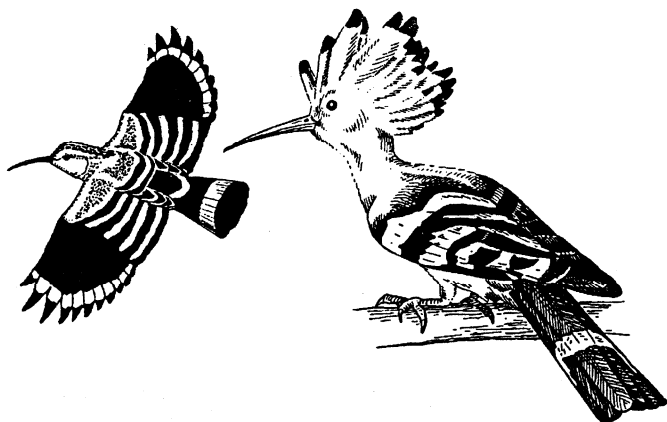

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** բաց տարածքները, լանդշաֆտներն են:

➤ **Մնվում է** միջատներով, մանր ողնաշարավոր կենդանիներով: Դարանակալում է գոհին՝ նստելով էլեկտրալարերի, սյուների, չոր ճյուղերի վրա: Բները կառուցում է փչակներում, ավազային զառիթափերին: Մայիս-հունիսին դնում է 4-5 ձու, թխսում՝ 16-18 օր: Ճուտիկները բնից դուրս են թռչում 4 շաբաթ հետո:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ՄԵՎ ՓԱՅՏՓՈՐ*Dryocopus martius*

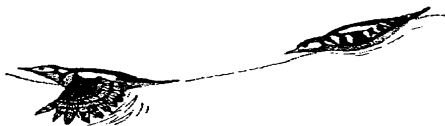
Զափերով գրեթե մոխրագույն ագռավի չափ է: Փետրավորման գույնն անփայլ սև է: Արուի գլխի վերևը, եզի միայն ծոծրակը վառ մորեգույն-կարմիր է: Կտուցը մեծ է, սուր, մոխրագույն:

- **Նստակյաց** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** բարձրաբուն փշատերև և խառն անտառներն են:
- **Մեկում է** միջատներով, դրանց թրթուրներով:

Հանդիպում է միայնակ կամ զույգերով: Ծառերի բների վրայով տեղաշարժվում է ցատկերով: Կեր որոնելիս բների վրա փորում է ձագարաձև խորություններ: Կտուցականչի «թմբկահարվածները» շատ ուժեղ են և խուլ: Բնի համար թռչունը ծառերին 8-15 մ բարձրության վրա փչակ է փորում՝ ձվաձև մուտքով (10-12x 5-7 սմ չափերով): Ապրիլ-մայիսին ծնում է 3-5 ձու, թխսում՝ մոտ 2 շաբաթ:

Գրանցված է ՀՀ «Կարմիր գրքում»:

ԽԱՅՏԱԲՂԵՏ ՓԱՅՏՓՈՐ*Dendrocopos major*

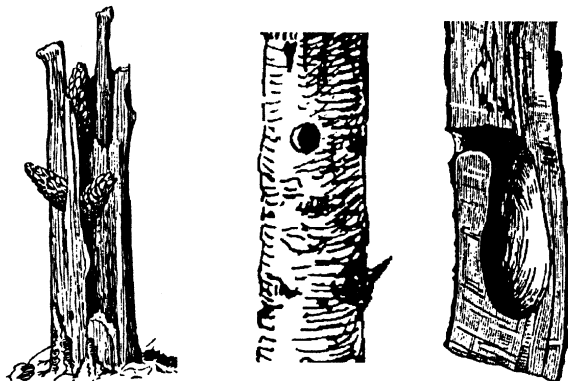
Մարյակից մեծ է: Մեջքը, գագաթը, թևերը, պոչը, այտերի վրայի և կողքերի շերտերը սև են: Ճակատը, այտերը, կողքերը, փորը, թևերի վրայի շերտերը և ուսերի վրայի մեծ երկարավուն բծերը սպիտակ են: Արուի ենթապոչը և գագաթը կարմիր են: Էգի գագաթը սև է:

- **Նստակյաց և քոչող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր տիպի անտառներն են:
- **Մնվում է** միջատներով, ճուտիկներով և մանր թռչունների ձվերով, ձմռանը նաև փշատերև ծառերի սերմերով:

Ծառի բնին նստում է ուղղահայաց՝ հենվելով կոշտ դեկափետուրներին: Տեղաշարժվում է առաջ նետվելով: Թռիչքն ալիքաձև է, նետումներով: Թևերի թափահարումներին հաջորդում են անկումներ՝ սեղմված թևերով: Մնվում է կեղևը փորելով: Վաղ գարնանը արձակում է կտղուցականչի «թմբկահարվածներ»՝ հաճախ կտուցով հարվածելով ծառի չոր գագաթին կամ կոտրված բնին (1-15 մ բարձրության վրա): Ապրիլ-մայիսին դնում է 4-6 ձու: Հիմնականում թխսում է եզր՝ 15-17 օր: Ճտերը լքում են բույնը 18-21 օր հետո՝ դեռևս չկարողանալով թռչել: Ձմռանը քոչ է կատարում միայնակ կամ երաշտահավերի, սիտեղների և ծվծվիկների ընկերակցությամբ:

Փայտփորի կտցահարած եղևնու և սոճու կոները, ընկույզները, կեչու կեղևը

Ձախից կոների կոտրելու «դարբնոցն» է, կենտրոնում՝ կաղամախիի բնի վրա փորած փչակն է, աջից՝ սրոցած փչակ (խորությունը՝ 25, լայնությունը՝ 15 սմ):

ՄՂԻՏԱԿԱՄԵՋՔ ՓԱՅՏՓՈՐ*Dendrocopos leucotos*

Մեջքը, թևերի վրայի լայն շերտերը, վերնապոչը սպիտակ են: Փորիկը և կողքերը շիկակարմրավուն են մուգ երկարավուն պտերով: Արուի գլխի վերևը կարմիր է, էգինը սև:

ՓՈՔՐ ՓԱՅՏՓՈՐ*Dendrocopos minor*

Ճնճղուկից մի քիչ է մեծ: Մեջքն ու թևերը սև են սպիտակ շերտերով: Այտերը և փորիկը սպիտակ են: Արուի գագաթը կարմիր է, էգինը սպիտակ:

ՎԻԶՉՑՈՒՎ*Junx torquilla*

Ճնճղուկից մի փոքր մեծ է: Փետրավորման ընդհանուր գույնը գորշավուն-մոխրագույն է՝ պտերով, որոնք բաց գույնի են վերևի և մուգ՝ ներքևի կողմում: Պոչի և թևերի վրա կան դեղնավուն շերտեր:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** խառը, լուսավոր բացատներով անտառներն են:
- **Մնվում է** միջատներով, մրջյուններով և դրանց հարսնյակներով:

Հաստ ճյուղերի վրայով տեղաշարժվում է առաջ նետվելով՝ ձգելով վիզը: Վախենալիս ցցում է փետուրները, պտտում է գլուխը և արձակում թշշոց: Կտուցը թույլ է, կեղևը չի ծակում, կերը հավաքում է գետնին, մրջնանոցներում: Բնադրում է կոճղերի և ծառերի փշակներում:

Մայիս-հունիսին դնում է 7-12 ձու: Հիմնականում թխսում է էգը՝ մոտ 12 օր: Ճուտիկները բնում մնում են մոտ 3 շաբաթ: Թռչելուց առաջ շատ ակտիվ և շարժուն են: Թույլ ճուտիկներին կարող են տրորել վերածելով տափակ մումիայի:

Ընտանիք՝ **Արտույտներ - Alaudidae****ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԱՐՏՈՒՅՏ***Alauda arvensis*

Ճնճղուկից մի փոքր մեծ է: Մարմինը վերևից գորշավուն է՝ մուգ պտերով, ներքևից՝ սպիտակ, գորշ բծերով: Գլխին կա ոչ երկար փուփուլ: Պոչի արտաքին փետուրները սպիտակ են և երևում են մոտ հեռավորության վրա թռչելիս:

➤ **Նստակյաց և տարածված** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** դաշտերը, չոր մարգագետիններն են:

➤ **Մնվում է** միջատներով, սարդերով, բազմոտանիներով, որդերով, սերմերով:

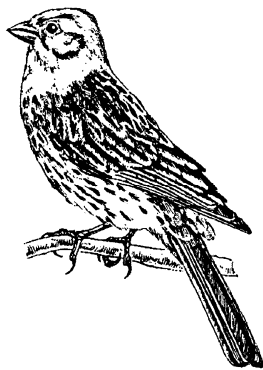
Բնադրման վայրեր է հասնում մարտի վերջին, ապրիլի սկզբին: Թռիչքը թեթև է, անշտապ: Կտղուցականչն արուններն ավելի հաճախ երգում են թռիչքի ժամանակ. վեր են բարձրանում, դանդաղ իջնում՝ դողացնելով թևերով, հետո ուղղաձիգ իջնում գետնին: Ապրիլ-հուլիսին ունենում են երկու սերունդ: Բույնը եղբ կառուցում է գետնին՝ փոքր փոսիկի տեսքով: Դնում է 4-5 ձու:

Էգը թխսում է 12-14 օր: Չվից դուրս գալուց 8-10 օր հետո ճուտիկները լքում են բույնը՝ դեռևս չկարողանալով թռչել: Ձմեռելու են չվում սեպտեմբեր-հոկտեմբերին:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ԴՐԱՆՏԱՊԱՆ*Emberiza citrinella*

Ճնճղուկի չափ է: Արուի գլուխը և մարմնի ներքևը դեղին են՝ մուգ պտերով, մեջքը և կողքերը՝ շագանակագույն: Էգի մոտ դեղին գույնը փոխարինվում է դեղնավուն-մոխրագույնով, շագանակագույնը՝ կավագորշով: Վերնապոչը շագանակագույն է:

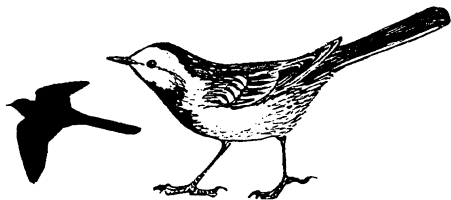

➤ **Քնադողը և ձմեռող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** նոսր անտառները, բացատները, հատատեղերն են:

➤ **Մնվում է** սերմերով, կանաչով, ճուտիկներին կերակրում է միջատներով: Մնվում է գետնի վրա:

Ձմեռն անցկացնում են ոչ մեծ երամներով, գարունն ու ամառը՝ զույգերով: Արուն երգում է՝ ծառի կամ թփի գագաթին նստած: Չոր ընձյուղներից, արմատիկներից, բարակ ճյուղերից էգը գետնի վրա բույն է կառուցում թփի տակ կամ թաքցնում խոտերի մեջ, որը տեփուրանման է պատված փափուկ խոտով և ձիու մազերով: Ապրիլից մինչև հուլիս ունենում է 2-3 սերունդ: Դնում է 4-5 ձու: Թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 12-14 օր: Հոկտեմբերից գաղթում են այլ հատիկակեր թռչունների հետ:

ՍՊԻՏԱԿ ԽԱՂՏՏՆԻԿ*Motacilla alba*

Ճնճղուկից ավելի նրբագեղ է: Արուի գագաթը, պարանոցի հետևը, կոկորդը, կրծքի վերնամասը և պոչը սև են, մեջքը՝ մոխրագույն, մնացած փետրավորումը՝ սպիտակ: Էգն ավելի գունատ է, սև գույնը փոխարինվել է մուգ մոխրագույնով:

➤ **Բնադրող և նստակյաց** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** ջրավազանների ափերը, կուտուրական լանդշաֆտները:

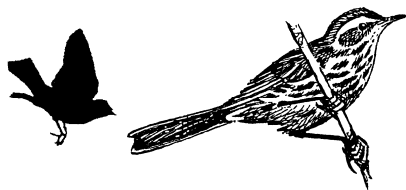
➤ **Մնվում է** տարբեր անողնաշար կենդանիներով:

Գետնին վազում է՝ ճոճելով պոչը: Թռիչքը ալիքաձև է՝ թևերի արագ թափահարումներով: Բնադրման վայրերում հայտնվում է մարտի վերջին, ապրիլի սկզբին: Տարեկան ունենում է 2-3 սերունդ:

Բների տեղադրման վայրերը շատ բազմազան են՝ գետնի վրա, ճեղքերում, փչակներում, կառույցներում: Բույնը մեծ է, ամուր՝ ընձյուղներից, արմատիկներից, տերևներից, մամուռից: Տեփուրանման է՝ ծածկված բրդով, մազերով, փետուրներով: Դնում է 5-6 ձու: Թխսում է էգը՝ 12-14 օր: Ծնողները երկու շաբաթ կերակրում են ձուտիկներին: Ձմեռելու են թռչում սեպտեմբեր-նոյեմբեր ժամանակահատվածում:

ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ՁԻԱԹՈՉՆԱԿ

Anthus trivialis

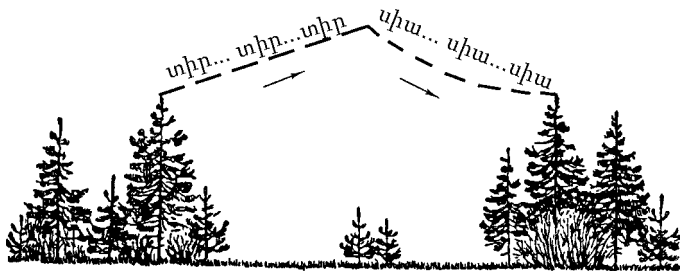
Ագրավի չափ է: Մարմնի վերևը ձիթապտղագույն-շագանակագույն է պտերով, կուրծքը ժանգագույն է՝ մուգ բծերով:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** նոսր անտառները, հատատեղերը, բացատները, ծառերով անմշակ հողատարածքներն են:

➤ **Մեկում է** անողնաշար կենդանիներով:

Բնադրման վայրեր է հասնում ապրիլի վերջին, մայիսին: Արուն կտղուցականչի թռիչքի ժամանակ օդ է բարձրանում ծառի կամ թփի գագաթից, բարձրություն վերցնում, այնուհետև թռչում է այլ ծառի գագաթ: Բույնը գետնի վրա է, դնում է՝ 5-6 ձու: Թխում է եզր՝ 12-13 օր: Հունիս-հուլիսին կարող է ձվադրել երկրորդ անգամ:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՍԱՐՅԱԿ*Sturnus vulgaris*

Փետրավորումը սև է՝ կանաչավուն-կապույտ մետաղական փայլով, իսկ աշնանը և գարնանը սպիտակ պտերով՝ փետուրների սպիտակ ծայրերի ետևից: Բազմացման շրջանի ընթացքում դրանք գունազրկվում են, ամռանը գունավորումը սև է:

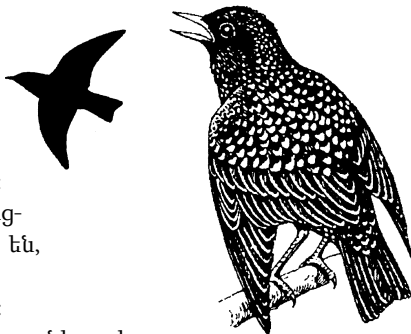
➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** նոսր անտառները, կուլտուրական լանդշաֆտներն են:

➤ **Մեկում** է միջատներով, թրթուրներով, որդերով, հատապտուղներով, մրգերով:

Բնադրման վայր է հասնում ապրիլի սկզբին, մայիսի վերջին: Մնվում է գետնին՝ բաց տարածքներում, մարգագետիններում: Երգը տարբեր թռչունների ձայների նմանակումն է: Բույնը կառուցում է փչակներում, սարյակների բներում, կառույցներում, ջրավազանների ափերի կավային զառիթափերին: Հնարավորության դեպքում ապրում է գաղութներով:

Ապրիլ-հունիսին դնում է 4-6 ձու: Հերթով 13-14 օր թխսում են երկու ծնողները: Հուլիսից հետո լքում են բույնը՝ 18-22 օր հետո: Ամռան վերջին, աշնանը կազմում են մեծ երամներ: Հոկտեմբերի սկզբին թռչում են ձմեռելու:

ՊԻՐՈՒ*Oriolus oriolus*

Սարյակից մի քիչ մեծ է։ Արուն վառ դեղին է՝ սև թևերով ու պոչով (բացառությամբ ծայրադեկափետուրների) և աչքերով անցնող շերտով։ Էգը դեղնավուն-կանաչ է՝ գորշ պտերով։

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է։

➤ **Ապրելավայրը**՝ սաղարթավոր և խառն անտառները, պուրակներն են։

➤ **Մնում է** միջատներով, թրթուրներով (նաև մագիկներով պատված)։

Հիմնականում մնում է ծառերի սաղարթում։ Բնադրման վայր է հասնում մայիսի կեսերին, վերջին։ Երգը դանդաղ, ֆլեյտայի նվազը հիշեցնող ելևեջներով սուլոց է։ Կանչը սուր ճռճոց է։

Բույնը գտնվում է 6-20 մ բարձրության վրա՝ բարակ ճյուղերի երկճեղման տեղում՝ կախված ամուր զամբյուղի տեսքով։ Հունիսի առաջին կեսին դնում է 3-5 ձու։ Էգը թխում է 14-15 օր։ Ճուտիկները բույնը լքում են 14-15 օր հետո, սկսում են թռչել կյանքի 18-20-րդ օրը։ Ձմեռելու են թռչում օգոստոսի կեսերին։

ՄՈՆՐԱԳՈՒՑՆ ՇԱՄՓՐՈՒԿ*Lanius excubitor*

Մարյակից մեծ է: Մարմնի վերևը մոխրագույն է, աչքերով անցնող շերտը, թևերն ու պոչը՝ սև, իսկ ներքևը, թևերի և պոչի վրա եղած բծերը՝ սպիտակ:

- **Նստակյաց**, առանձին տեղերում **քոչող** տեսակ է:
- **Մայրելավայրը** թփերով և միայնակ ծառերով բաց լանդշաֆտներ են:
- **Մնվում է** միջատներով, թռչուններով, մանր կրծողներով, մողեսներով:

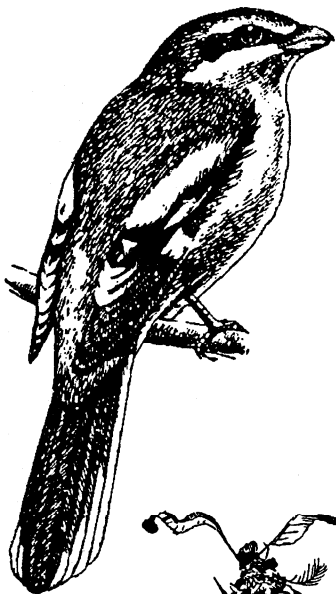
Անվախ և ակտիվ գիշատիչ է: Բնադրում է ապրիլ-հունիսին: Խոշոր բույնը կառուցում է թփին կամ ծառին՝ 1,5-4 մ բարձրության վրա: Դնում է 5-7 ձու: Էգը թխսում է 15-16 օր: Ճուտիկները բնում մնում են 19-20 օր: Թռչելուց հետո կերակրվում են ևս 2 շաբաթ:

ԺՈՒԼԱՆ*Lanius collurio*

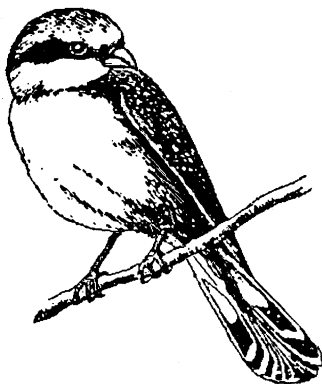
Մարյակից փոքր է: Արուի գլուխն ու պարանոցը մոխրագույն են, մեջքը՝ շագանակագույն, պոչը, թևերը, աչքերով անցնող շերտը՝ սև, մարմնի ներքևը՝ սպիտակ: Էգը վերնից գորշ է, ներքևից՝ մոխրավուն, թեփուկանման նկարով:

- **Նստակյաց**, առանձին տեղերում **քոչող** տեսակ է:
- **Մայրելավայրը** թփուտներն են, բացատները:
- **Մնվում է** միջատներով, մանր թռչուններով, կրծողներով, մողեսներով: Բնադրման վայր է հասնում մայիսին, ձմեռելու մեկնում՝ սեպտեմբերին:

Բույնը կառուցում է 1-3 մ բարձրության վրա՝ ճոճվող թփի գազաթին, մայիս-հունիսին դնում է 4-7 ձու: Հիմնականում թխսում է էգը՝ 14 օր: Բնում ճուտիկներին կերակրում է 15 օր, ևս 1-2 շաբաթ՝ թռչելուց հետո:

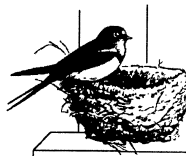
*Մոխրագույն
շամփրուկի* կող-
մից գլխատված և
ձյուղին հագցրած
դաշտամուկ

Շամփրուկ. ձախից փշի վրա որսի մնացորդն է՝ երգեցիկ փոքր
թռչնի թևը

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՕՐԾԵՌՆԱԿ*Hirundo rustica*

Մարմնի վերևը կապտասև է, կոկորդը և ճակատը՝ ժանգագույն, իսկ ներքևը՝ սպիտակ: Բնադրման վայր է հասնում ապրիլի վերջին, մայիսի սկզբին: Բույնը կիսագնդաձև է՝ կավի գնդիկներից և խոտից, որն ամրացնում է պատին: Մայիսին դնում է 4-5 ձու: Թխսում է եզր՝ մինչև 16 օր: Ճուտիկները բնում մնում են 23-24 օր: Ձմեռելու վայրեր են թռչում սեպտեմբերի սկզբին:

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՕՐԾԵՌՆԱԿ*Delichon urbica*

Մարմնի վերևը սև է՝ կապտավուն փայլով, ներքևը և վերնապոչը՝ սպիտակ: Բնադրման վայրում է հայտնվում մայիսի սկզբին: Բույնը փակ է՝ վերևում անցքով, կառուցում է խոնավ հողից և ամրացնում շենքի պատին կամ առաստաղին: Մայիսի վերջին դնում է 4-6 ձու: Թխսումը տևում է մոտ 2 շաբաթ: Ճուտիկներն թռչում են 19-20 օր հետո, որոնց ծնողները կերակրում են ևս 10 օր: Ձմեռելու վայրեր են թռչում օգոստոսի վերջին, սեպտեմբերի սկզբին:

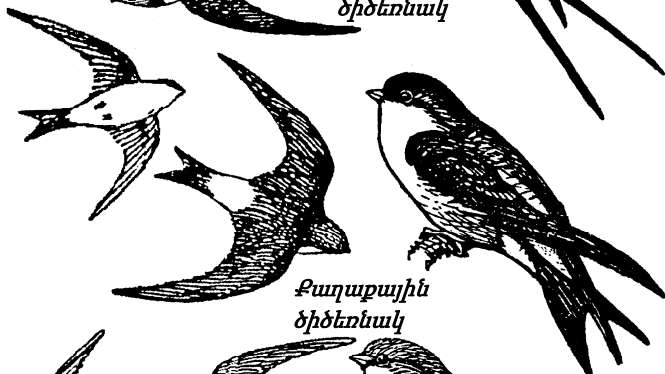
ԱՌԱՓՆՅԱ ՕՐԾԵՌՆԱԿ*Riparia riparia*

Մարմնի վերևը և կրծքով անցնող շերտը գորշ են: Բնադրավայրեր են հասնում մայիսի սկզբին: Բնադրում է ափերի զառիթափերին՝ փորելով հորիզոնական բույն մինչև 1 մ երկարությամբ: Դնում է 3-5 ձու: Թխսումը տևում է 12-16 օր: Ճուտիկները թռչում են 20-րդ օրը: Ձմեռելու են մեկնում օգոստոսի վերջին:

Գլուղական
ծիծեռնակ

Քաղաքային
ծիծեռնակ

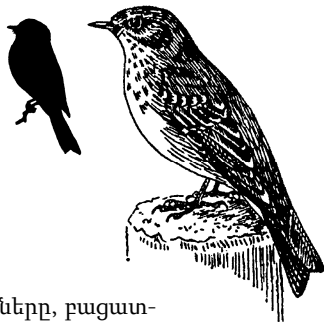
Առափնյա
ծիծեռնակ

ԽԱՅՏԱԲՂԵՏ ՃԱՆՃՈՐՍ*Ficedula albicollis*

Ագռավից փոքր է։ Գլուխը, մեջքը, պոչը և թևերը սև են, ճակատը, մարմնի ներքևը, թևերի վրա եղած շերտերը՝ սպիտակ։ Էգը գորշավուն-մոխրագույն է։ Թևերով թռփահարում է յուրահատուկ կերպով, խոնարհվում է և ճոճում է պոչը։

- **Քնադրող և չվող** տեսակ է։
- **Ապրելավայրը** տարբեր տիպի անտառները, զբոսայգիները, այգիներն են։
- **Մնվում է** միջատներով, սարդերով, մրգերով, սերմերով։

Կարճ երգը սուլոցային մեղեդի է, որը տարբեր արուների մոտ տատանվում է ըստ երկարության և ռիթմի։ Բույնը կառուցում է փչակներում, ճեղքերում, նաև սարյակների բներում, որոնք գրավում է մեծ հաճույքով (արհեստական բների տեղադրումով թվաքանակը կարելի է մեծացնել 20 անգամ)։ Մայիս-հունիսին դնում է 5-6 ձու։ Էգը թխսում է 14 օր։ Ճուտիկները 16-18 օր հետո լքում են բույնը։ Ձմեռելու վայրեր են թռչում օգոստոսի կեսերին։

ՄՈՒՐԱԳՈՒՅՆ ՃԱՆՃՈՐՍ*Muscicapa striata*

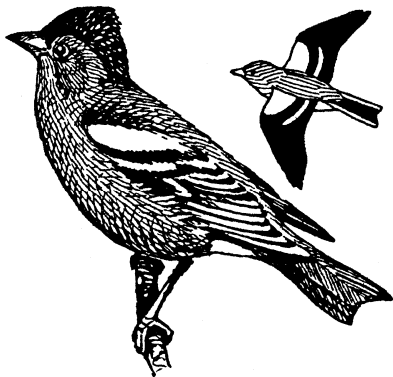
Ագրավից մի քիչ է փոքր: Մարմնի վերևը շագանակավուն-մոխրագույն է, ներքևը՝ մոխրագույն-սպիտակ: Գագաթին, պարանոցին և կրծքին կան մուգ պտեր:

- **Բնադրող և չվող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** լուսավոր անտառները, բացատները, հատատեղերը, կուլտուրական լանդշաֆտներն են:
- **Մեկում է** միջատներով:

Բնադրման վայր է հասնում մայիսի կեսին: Թռչնին բնորոշ է ուղղահայց կեցվածքը և թևերն անընդհատ թափահարելը: Զոհին որսում է թռիչքի ժամանակ՝ հաճախ կատարելով անսպասելի կտրուկ նետումներ: Երգում է կամաց, ոչ արտահայտիչ: Բույնը կառուցում է բնի երկճեղքման տեղում, կոճղերին, ճեղքերում, կիսափչակներում, պատերի բաց ճեղքերում և այլ տեղերում: Մայիս-հունիսին դնում է 4-5 ձու: Հիմնականում թխսում է եզր՝ 11-12 օր: Ճուտիկներին կերակրում է 14-15 օր: Առանձին զույգեր հուլիսին երկրորդ անգամ են ձվադրում: Օգոստոսի վերջին թռչում են ձմեռելու վայրեր:

ԱՍՈՒՐԻԿ*Fringilla coelebs*

Ճնճղուկի չափ է: Արուի գլուխը և վիզը մոխրագույն-երկնագույն է, մեջքը՝ շագանակագույն, վերնապոչը՝ կանաչ, թևերն ու պոչը՝ սև-գորշ, կոկորդը, այտերը և մարմնի ներքևը բալի գույն ունեն: Թևի վրա կան լայն ու նեղ, վառ սպիտակ շերտեր: Էգը մոխրագույն-գորշ է:

- **Նստակյաց և տարածված** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր տիպի անտառները, զբոսայգիները, այգիներն են:
- **Մնվում է** միջատներով, սերմերով, կանաչով:

Բնադրման վայրում է հայտնվում մարտի վերջին, ապրիլի սկզբին: Արուներն առաջինն են հայտնվում, գրավում բնադրման վայրը և սկսում երգել: Երգը կտրուկ, վայրընթաց սուլոցով դալլալ է: Բույնը կառուցում է բնի երկճեղքման տեղում, հորիզոնական ճյուղի վրա՝ հուսալիորեն քողարկելով քարաքոսներով և մամուռով: Ապրիլ-մայիսին դնում է 4-6 ձու: Թխսումը տևում է 2 շաբաթ: Ճուտիկները բնում մնում են 12-14 օր: Թռչունների մի մասը երկրորդ անգամ է ձվադրում: Մեպտեմբեր-հոկտեմբերին թռչում են ամենելու վայրեր:

ԿԱՐՄՐԱԿԱՏԱՐ*Carduelis carduelis*

Ճնճդուկի չափ է: Գագաթը, վզի հետևը, թևերն ու պոչը սև են: Մեջքը և կրծքի վրայի բծերը նուրբ շագանակագույն են: Թևի վրայի շերտը դեղին է: Ճակատը, կտցի հիմքը և կզակը մուգ կարմիր են:

- **Նստակյաց և քոչող** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** լուսավոր, սաղարթավոր և խառն անտառները, զբոսայգիները, կուլտուրական լանդշաֆտներն են:
- **Մնվում է** միջատներով, սերմերով:

Զույգերը ձևավորվում են ապրիլին: Արուի կտղուցականչի երգը ձայնեղ, արագ դալլալ է: Երգում է ծառերի գագաթին: Բույնը կողքային, 3-12 մ բարձրության ճյուղի վրա է, որը հյուսվում է խնամքով, միահյուսում ոստայնով և քարաքոսով: Մայիս-հունիսին դնում է 4-6 ձու: Էգը թխսում է 12-13 օր, որի ընթացքում արուն կերակրում է նրան: Ճուտիկները բնում մնում են 13-14 օր, որից հետո ևս 10 օր կերակրվում են ծնողների կողմից: Աշնանն ու ձմռանը երամներով քոչում են ամայի տարածքներ, դաշտեր՝ սնվելով ձյան տակից երևացող վայրի բույսերի սերմերով:

ԵՂԵՎՆՈՒ ԽԱՉԿՏՈՒՑ

Loxia curvirostra

Ճնճղուկից մեծ է: Արուն աղյուսագույն-կարմիր է, էգը՝ դեղնականաչ պտերով:

➤ Ապրելավայրը փշատերև անտառներն են:

➤ **Նստակյաց և քոչող** տեսակ է:

➤ **Մնվում է** եղևնու և սոճու սերմերով: Թեփուկները բացում է ծայրում խաչվող կտցի օգնությամբ: Կերի առատության դեպքում բնադրում է հունվարից մինչև ապրիլ: Տարեկան ձվադրում է մեկ-երկու անգամ 3-5 ձու: Սակավ բերքատու տարիներին զանգվածային քոչեր է կատարում:

Գրանցված է ՀՀ «**Կարմիր գրքում**»:

ՀԱՏԲԵԿԻՉ

Coccothraustes coccothraustes

Սարյակից մի քիչ է փոքր: Ընդհանուր փետրավորումը ժանգագույն-շագանակագույն է, թևերը, պոչը, կտցի մոտ եղած բծերը սև են, թևերի և պոչի վրայի շերտերը՝ սպիտակ: Կտուցը զանգվածեղ է, կոնաձև:

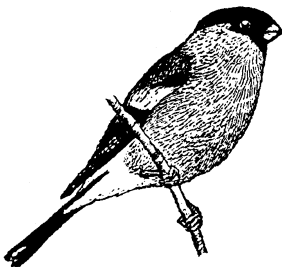
➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է, հազվադեպ է ձմեռում:

➤ **Մնվում է** տարբեր պտուղների կորիզներով, սերմերով: Բնադրում է մայիսին-հունիսին՝ 4-6 ձու: Հետբնադրման շրջանում գաղթում է՝ փնտրելով թխենու և բալենու բերքառատ մացառուտներ:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ԽԱԾԿՏԻԿ*Pyrrhula pyrrhula*

Ճնճղուկից մեծ է: Արուի գլուխը, թևերը, պոչը սև են, մեջքը մոխրագույն-երկնագույն է, վերնապոչը, ենթապոչը, թևի վրա եղած շերտը սպիտակ, մարմնի ներքևը՝ բալագույն-կարմիր: Էգի մոտ կարմիր գույնը փոխարինվել է գորշ-մոխրագույնով, նկատելի են աշնանը և ձմռանը: Քոչում են ոչ մեծ երամներով, սնվում թխկիի, հացենու, յասամանի, վայրի բույսերի սերմերով, բողբոջներով:

Ընտանիք՝ Մրնգահավեր *Bombycillidae***ՄՐՆԳԱՀԱՎ***Bombycilla garrulus*

Սարյակի մեծության է: Փետրավորումը գորշ է, գինեգույն-վարդագույն՝ ծխագույն երանգով: Կզակը, թևերը և պոչը սև են՝ վառ դեղին երիզով: Թևերի վրա կան երկու սպիտակ բծեր և կարմիր եղջրային թիթեղիկներ՝ երկրորդային թափափետուրների առանցքների ծայրերին: Չայնը նուրբ, «արծաթյա» դայլայլ է: Հոկտեմբերից մինչև մայիս քոչում է երամներով (մինչև 300 առանձնյակ)՝ փնտրելով մապրենու, արոսի, ալոճենու և այլ բույսերի պտուղներ:

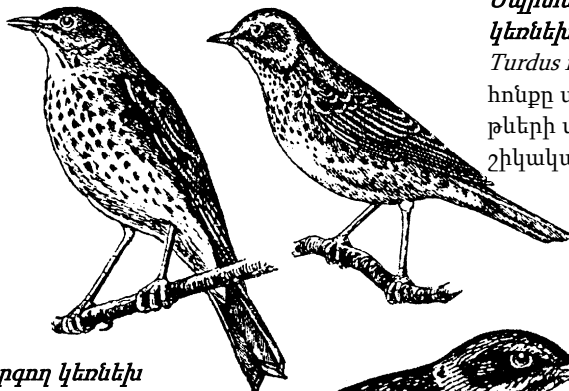
ԿԵՌՆԵՒՆԵՐ*Turdus sp.*

Մարյակի մեծության, երկար ոտքերով, ուժեղ թռչուն է՝ համեմատաբար երկար թևերով ու պոչով: Մարմնի վերևը ձիթապտղագույն-գորշ է, ներքևը՝ բաց գույնի, խոշոր ու մուգ կաթիլանման պտերով (բացի սև կեռնեխից):

➤ **Բնադրող և նստակյաց** տեսակ է (արոսի առատ բերքի տարիներին սինակեռնեխը երբեմն ձմեռում է):

➤ **Ապրելավայրը** տարբեր տիպի անտառներն են, զբոսայգիները, այգիները:

➤ **Մնվում է** միջատներով, սարդերով, որդերով, փափկամարմիններով, հատապտուղներով, մրգերով: Բնադրման վայրերում հայտնվում է ապրիլին: Մնվում է գետնի վրա, տեղաշարժվում մեծ ցատկերով՝ խոնարհվելով ու վեր բարձրացնելով պոչը: Վտանգի կանչը կտրուկ ճղճոց-կչկչոց է: Արուի երգը բարձրաձայն սուլոցային մեղեդի է՝ տխուր ելևէջներով: Խորը թասանման բույնը ներսից ամրացվում է կավի կամ հողի շերտով (**երգող կեռնեխի** տեփուրանման բույնը ծեփված է խոտի փշրունքով), կառուցվում է ոչ շատ բարձր (1-3 մ)՝ երկճեղք ոստերի, կոճղերի, հորիզոնական հաստ ճյուղերի վրա: Ապրիլ-հունիսին դնում է 4-7 ձու: Էգը թխսում է 13-14 օր: Ծոռոները ճուտիկներին բնում կերակրում են 12-14 օր և 6-10 օր էլ՝ թռչելուց հետո: Որոշ գույգեր ձվադրում են երկրորդ անգամ: Ձմեռելու վայրեր է թռչում սեպտեմբեր-հոկտեմբերին:

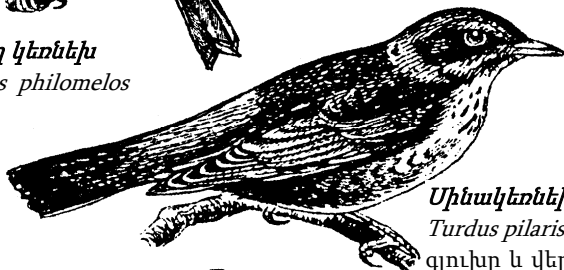

**Սպիտակահոնք
կեռնեխ**

Turdus iliacus.

հոնքը սպիտակ է,
թևերի տակ կան
շիկակարմիր բծեր

Երգող կեռնեխ
Turdus philomelos

Միակեռնեխ

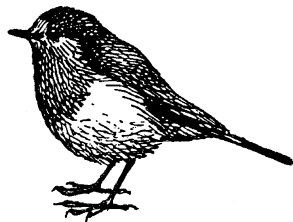
Turdus pilaris.

գլուխը և վերնապոչը
մոխրագույն-երկնա-
գույն են

Սև կեռնեխ
Turdus merula.

արուն լրիվ սև է՝ վառ
դեղին կտուցով, եզր՝
մուգ գորշ

ԱՐՇԱԼՈՒՍԻԿ*Erithacus rubecula*

Ճնճղուկից մի քիչ փոքր է: Գլխի վերևը, մեջքը, փետուրները և պոչը ձիթապտղագույն-մոխրագույն են: Այտերը, կոկորդը և կուրծքը ժանգագույն-շիկակարմիր են: Փորիկը սպիտակ է:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

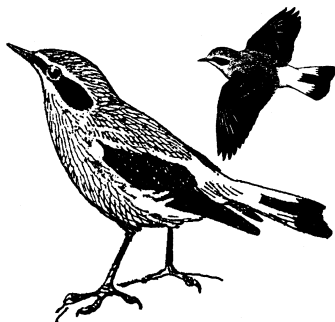
➤ **Ապրելավայրը** տարբեր տիպի անտառներն են, զբոսայգիները, այգիները:

➤ **Մնվում է** միջատներով, սարդերով, որդերով, փափկամարմիններով, հատապտուղներով, մրգերով:

Բնադրման վայրերում է հայտնվում ապրիլին: Ապրում է միայնակ կամ զույգերով: Արագ ետ ու առաջ է վազում թփերում: Մնվում է անտառի փոռցում՝ տեղաշարժվելով ցատկերով: Երգը ոչ ռիթմիկ, մարող, ճովողյունով դալլալ է: Բույնը փոսիկ է՝ արմատների տակ, թափված ճյուղերի մեջ, ցածր գտնվող փչակներում: Մայիսի վերջին, հունիսի սկզբին դնում է 5-8 ձու: Էգը թխսում է 13-14 օր: Բնում ճուտիկները կերակրվում են 13-14 օր և 7-9 օր՝ թռչելուց հետո: Ձմեռելու վայրեր են թռչում օգոստոսի վերջին, սեպտեմբերին: Եզակի առանձնյակներ են մնում ձմեռելու:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՔԱՐԱԹՈՉՆԱԿ*Oenanthe oenanthe*

Աղավնուց մի քիչ է փոքր: Արուի գլխի վերևը և մեջքը մոխրագույն է, աչքերով անցնող շերտը, պոչը և փետուրները՝ սև, մարմնի ներքևը և վերնապոչը՝ սպիտակ: Էգի մարմինը վերևից գորշ-դեղին է, կոկորդը և կուրծքը՝ շիկա-կարմրավուն:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակ է:

➤ **Ապրելավայրը** բաց լանդշաֆտներն են, շինհրապարակները, թմբերի լանջերը, ամայի տեղերը:

➤ **Մնվում է** անողնաշար կենդանիներով, սերմերով:

Բնադրման վայրեր է հասնում ապրիլի վերջին, մայիսին: Նստած, հաճախ խոնարհվում՝ է վեր բարձրացնում պոչը: Թռիչքը զիզգազանման է՝ ճախրելով: Արուն հաճախ երգում է օդում՝ «կախվելով» տեղում, հետո սավառնում՝ լայն բացելով թևերն ու պոչը: Բույնը կառուցում է որջերում, քարերի ճեղքերում, դատարկ տեղերում: Մայիս-հունիսին դնում է 4-7 ձու: Էգը թխսում է 11-14 օր: Ճուտիկները լքում են բույնը 13-15 օր հետո: Օգոստոսի վերջին սկսում է քոչել դեպի հարավ-արևմուտք, ձմեռելու է թռչում սեպտեմբերի վերջին:

ԵՐԱՇՏԱՀԱՎ*Parus sp.*

	Գլխի վերևը	Մեջքը	Փորիկը
Մեծ	Սև	կանաչ	Դեղին սև շերտով
Երկնագույն	Երկնագույն	Կանաչ	Դեղին
Սև	Սև-սպիտակ բծով	Մոխրագույն-կապույտ	Կեղտոտ սպիտակ
Փուփուկավոր	Սև-սպիտակ փուփուկ	Գորշ	Կեղտոտ սպիտակ

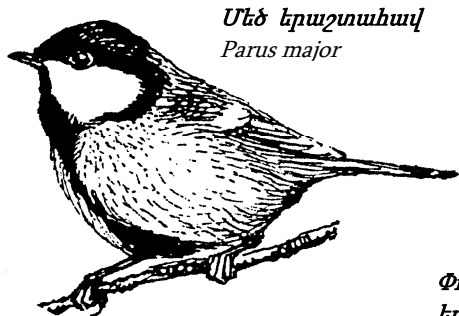
Բոլոր տեսակների այտերը սպիտակ են: **Մեծ երաշտահավը** ճնճղուկի չափ է, մնացածներն ավելի փոքր են: Շարժուն, անդադրուն թռչուններ են:

➤ **Նստակյաց** տեսակներ են:

➤ **Ապրելավայրը** տարբեր անտառները, զբոսայգիները, այգիներն են:

➤ **Մնվում են** միջատներով, թրթուրներով, սերմերով:

Բույնը փչակներում է, զբաղեցնում է նաև սարյակների բները: Ապրիլի վերջին-մայիսին դնում է 6-14 ձու: Էգը թխսում է 13-15 օր: Ճուտիկները բնում մնում են 17-20 օր: Զույգերի մի մասը հունիս-հուլիսին ձվադրում է երկրորդ անգամ: Աշնանը և ձմռանը քոչում են խառը երամներով՝ թռչելով դեպի քաղաքներ, գյուղեր:

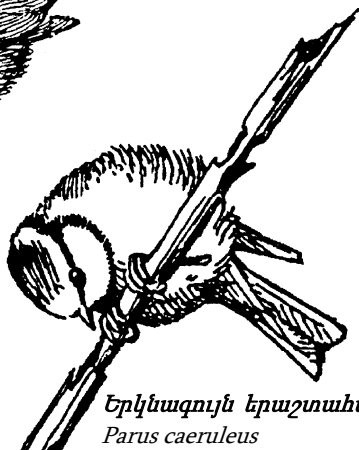
Մեծ երաշտահավ
Parus major

Փուփուկավոր
երաշտահավ
Parus cristatus

Սև երաշտահավ
Parus ater

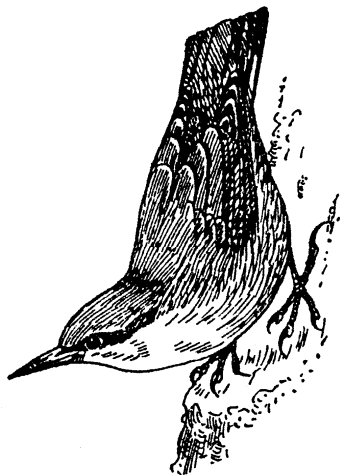

Երկնագույն երաշտահավ
Parus caeruleus

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՄԻՏԵՂ*Sitta europaea*

Ճնճղուկի չափ է: Մարմնի վերևը մոխրագույն է, աչքով անցնում է սև շերտ, կոկորդը սպիտակ է, կողքերը ժանգագույն-շիկակաբուր:

- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** տարբեր անտառներն են:
- **Մնվում է** միջատներով, սերմերով:

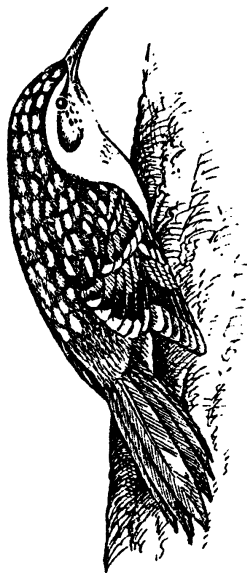
Կեր փնտրելիս ճարպկորեն տեղաշարժվում է ծառերի բների վրայով (հաճախ՝ գլուխը դեպի ներքև) և փորում կեղևը: Գարնանային երգը հաճախ կրկնվող սուլոց է, նաև բարձր հաճախակի դայլայլ: Բնի համար ընտրում է փչակը, հազվադեպ՝ սարյակների բները: Բույնը կառուցում է սուճու կեղևի բարակ կտորներից: Ապրիլի վերջին-մայիսին դնում է 6-9 ձու: Էգը թխսում է 13-14 օր: Օնդները ճուտիկներին բնում կերակրում են 18-20 օր և մոտ երկու շաբաթ էլ՝ թռիչքից հետո: Աշնանը և ձմռանը քոչում է երաշտահավերի երամների հետ:

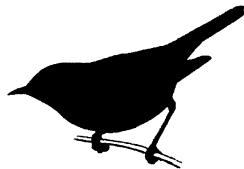
ԾՎԾՎԻԿ*Certhia familiaris*

Ճնճղուկից փոքր է: Մարմնի վերևը շագանակագույն-մոխրագույն է՝ մուգ գորշ պտերով և սպիտակ բծերով, թևերին ու պոչին կան լայնակի բաց գույնի շերտեր: Մարմնի ներքևը սպիտակ է: Նկատելի է սպիտակ հոնքը:

- **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** փշատերև և խառն անտառներն են, հին զբոսայգիները:
- **Մնվում է** միջատներով, դրանց թրթուրներով, հազվադեպ սերմերով:

Մնվում է՝ բնի վրայով գալարաձև ներքևից վերև բարձրանալով և ստուգելով կեղևի ճեղքերն ու ճաքերը, այնուհետև թռչում է հարևան ծառի բնի վրա և կրկնում նույն գործողությունը: Արուի գարնանային երգը զրնգուն, բայց ոչ բարձր, արագ, կարճ դալալալ է: Բույնը կառուցում է փչակում, բնի ճեղքում, պոկված կեղևի հետևում: Ապրիլի վերջին, մայիսին դնում է 4-8 ձու: Էգը թխսում է 13-15 օր, որի ընթացքում արուն կերակրում է նրան: Ճուտիկները բնում մնում են 14-16 օր, իսկ թռչելուց հետո ծնողները շարունակում են կերակրել ևս 1,5-2 շաբաթ: Աշնանը և ձմռանը միանում են երաշտահավերի թափառող երամներին:

ՇԱՀՐԻԿՆԵՐ*Sylvia sp.*

Ճնճղուկի չափ կամ մի քիչ փոքր թռչուններ են: Պոչն ուղիղ է, կտուցը կարճ, բզանման: Մարմնի վերևը միագույն մոխրագույն-գորշ է, ներքևը սպիտակ:

- **Բնադրող և չվող** տեսակներ են:
- **Ապրելավայրը** թփերի մացառուտները, բացատները, հատատեղերը, երիտասարդ անտառներն են:
- **Մնվում են** միջատներով, սարդերով, հատապտուղներով:

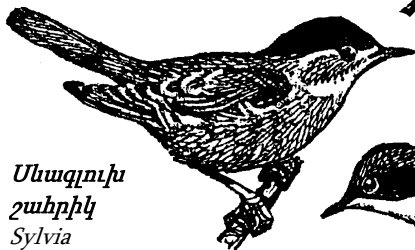
Բնադրման վայրերում հայտնվում են ապրիլի վերջին, մայիսին: Մացառուտներում արագ տեղաշարժվում են թռչելով թփերի ճյուղերի վրայով: Արուներն ակտիվ երգում են. **այգու** և **սնազլուխ շահրիկներն**՝ արձակում են մաքուր սուլոցանման դալլալլ, մյուս տեսակները՝ արագ ճռվողյուն:

Բույնը կառուցում են թփուտներում՝ գետնից 60-100 սմ բարձրության վրա: Այն բավական անփույթ, նոսր կառույց է, երբեմն պատերի մեջ ներհյուսած բուսական «աղվամագով»: Մայիսին, հունիսի սկզբին դնում են 4-6 ձու: Թխսում են երկու ծնողներն էլ՝ 12-13 օր: Բնում ձուտիկներին կերակրում են 12-13 օր, ևս 7-10 օր թռչելուց հետո: Սերունդը միանգամայն ինքնուրույն է դառնում հուլիսի վերջին, օգոստոսի սկզբին, և թռչունները քոչում են ողողվող գետահովիտներով և թփերով: Ձմեռելու են թռչում օգոստոսեպտեմբերին:

Այգու շահրիկ
Sylvia borin

Մոխրագույն շահրիկ
Sylvia communis

**Մնագլուխ
շահրիկ**
Sylvia

atricapilla.

գլխին ունի սև
«գլխարկ»

Մորու շահրիկ
Sylvia curruca

Ճուռականման շահրիկ
Sylvia nisoria

ԵՂԵԳՆՈՒՏԻ ԵՂԵԳՆԱԹՈՉՆԱԿ

Acrocephalus schoenobaenus

ՃԱՀՃԱՅԻՆ ԵՂԵԳՆԱԹՈՉՆԱԿ

Acrocephalus palustris

Բավական փոքր են ճնճղուկից: Կտուցը բավական երկար է, ճակատն ու գագաթը՝ տափակ, պոչը՝ կլորավուն: Փետրավորումը միագույն շագանակագույն գորշ է:

- **Բնադրող և չվող** տեսակներ են:
- **Սպրեկավայրը** ջրի մոտ եղեգնի, թփուտների մացառուտներն են:
- **Մնվում են** միջատներով, սարդերով:

Բնադրման վայրեր են հասնում մայիսին: Արագ սողոսկում են մացառուտների միջով և ճարպկորեն մագլցում ցողունների վրայով: Բնորոշ առանձնահատկությունն արուների գիշերային երգն է, որը արագ դայլայլ է՝ այլ թռչունների երգերից փոխառած դրվագներով: Բույնը կոնաձև զամբյուղ է՝ կախված խոտաբույսերի, եղեգնի ցողուններից կամ թփուտների խորքում: Մայիսի վերջին, հունիսի սկզբին դնում են 5-6 ձու: Թխելը տևում է 13-14 օր: Ճուտիկներին կերակրում են 13-15 օր: Օգոստոսի կեսերից սկսում են թռչել ձմեռելու վայրեր:

ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԳԵՂԳԵՂԻԿ*Phylloscopus trochilus***ԾՆԿԼՏԱՆ ԳԵՂԳԵՂԻԿ***Phylloscopus collybita***ՃՈՌԱՆ ԳԵՂԳԵՂԻԿ***Phylloscopus sibilatrix*

Ճնճղուկից բավական փոքր են՝ նուրբ, բարակ կտուցներով: Մարմնի վերևը միագույն կանաչավուն, մուգ ձիթապտղագույն է, ներքևը բաց դեղնավուն: Հոնքը բաց գույնի է:

➤ **Բնադրող և չվող** տեսակներ են:

➤ **Մայրեկավայրը** լուսավոր անտառները, պուրակները, բացատները, հատատեղերն են:

➤ **Մնվում են** միջատներով, մանր անողնաշար կենդանիներով:

Բնադրման վայրեր են հասնում ապրիլի վերջին, մայիսի սկզբին: Շատ շարժուն թռչուններ են, սնվում են թփուտներում և ծառերի վրա, կտցելով որսը՝ թրթռում են ճյուղերի ծայրերին, միջատներին որսում թռիչքի ժամանակ: Բույնը գնդաձև է կամ հյուղականման՝ մուտքը կողքից, կառուցում են գետնին, երբեմն ցածր թփի վրա: Մայիսին, հունիսի սկզբին դնում են 5-6 ձու: Էգը թխսում է 12-13 օր: Օնողները ճութիկների կերակրում են 11-13 օր: Թռչելուց հետո կերակրում են ևս մեկ շաբաթ: Ինքնուրույն դառնալուց հետո քոչում են անտառները, մինչև սեպտեմբեր՝ ձմեռելու վայրեր:

ԱՐՋՆԱԳՈԱՎ*Corvus corax*

Ագռավից
բավական մեծ է՝
մանուշակագույն
մետաղական փայ-
լով:

- **Նստակյաց** տեսակ է:
- **Ապրելավայրը** անտառները,
գետահովիտները, կուլտուրա-
կան լանդշաֆտներն են:
- **Մնվում է** միջատներով,
կրծողներով, լեշով:

Հունվար-փետրվարին հարսանեկան խաղերն օդային պի-
րուետներով (պարելիս արագ պտույտ մեկ ոտքի վրա), վայրընթաց
թռիչքներով, հետապնդումներով են: Փետրվար-մարտին բույնը
կառուցում է բարձր ծառերին, հենաայուններին կամ նորոգում է հի-
նը: Մարտին, հազվադեպ ապրիլ-մայիսին դնում է 4-6 ձու: Առա-
ջին ձուն դնելուց հետո եզր թխսում է 20 օր: Արուն կերակրում է
նրան և հազվադեպ փոխարինում: Ճուտիկները ձվից դուրս են գա-
լիս մարտի վերջին, ապրիլի սկզբին՝ ձյան հալոցքի սկսվելու ժա-
մանակ, երբ շատ լեշ, թույլ և թրջված կենդանիներ են հայտնվում:
Ձվից առաջինները դուրս եկած ճուտիկները թոշում են մայիսի
սկզբին:

ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ԿԱՉԱՂԱԿ*Garrulus glandarius*

Ճայի մեծության է: Փետրավորումը նոսր է, մարմինը վերնից բալագույն-շագանակագույն, ներքևից՝ վարդագույն-մոխրագույն: Գլխին կա ոչ մեծ, սև-սպիտակ փուփուկ: Պոչը և «բեղերը» սև են, վերնապոչը՝ սպիտակ: Թևերին կան սպիտակ բծեր, իսկ ծալքերին՝ վառ երկնագույն, սև շերտերով փետուրներ:

➤ **Նստակյաց և քոչվոր** տեսակ է:

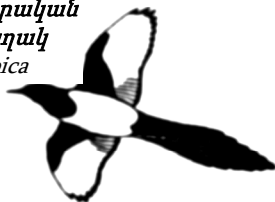
➤ **Ապրելավայրը** խառը և սաղարթավոր անտառներն են:

➤ **Մնվում է** միջատներով, ձվերով, ընկույզներով, սերմերով, խոզակաղիներով:

Թռիչքն անշտապ է, հանգիստ: Ճարպկորեն թռչկոտում է ճյուղերի վրայով, իսկ գետնին՝ անվստահ ցատկերով: Բույնը կառուցում է ծառի կողմնային ճյուղերին կամ բնի մոտ՝ 2-6 մ բարձրության վրա: Ապրիլի վերջին, մայիսի սկզբին դնում է 4-6 ձու: Երկու ծնողներն էլ թխսում են 17-19 օր՝ առաջին ձուն դնելուց սկսած: Ճուտիկները լքում են բույնը երեք շաբաթ հետո և քոչում ծնողների հետ՝ սկզբում բնադրման վայրի մոտակայքում, հետո՝ ավելի հեռու՝ մոտենալով դաշտերին, մարդաշատ բնակավայրերին, որտեղ էլ ձմեռում են:

*Սովորական
կաչաղակ
Pica pica*

*Սովորական ճայ
Corvus monedula*

*Արջնագռավ
Corvus corax*

*Սերմնաքաղ
Corvus
frugilegus*

*Մոխրագույն
ագռավ
Corvus cornix*

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ա

- Ագռավ մոխրագույն - *Corvus cornix* 133
 Աղավնաբազե - *Falco columbarius* 57
 Աղավնի անտառային - *Columba palumbus* 79
 Ալկիոն երկնագույն - *Alcedo atthis* 94,95
 Աղավնի թխակապույտ - *Columba livia* 80
 Ամուրիկ - *Fringilla coelebs* 115
 Այծկիթ - *Caprimulgus europaeus* 90,91
 Անտառաբու - *Strix aluco* 86
 Անտառակտցար - *Scolopax rusticola* 70
 Արագիլ սպիտակ - *Ciconia ciconia* 28,29
 Արագիլ սև - *Ciconia nigra* 28,29
 Արծիվ սպիտակապոչ - *Haliaeetus albicilla* 47
 Արտույտաբազե - *Falco subbuteo* 58,59
 Արծիվ օձակեր - *Circaetus gallicus* 49
 Արշալուսիկ - *Erithacus rubecula* 121
 Արորիկ մեծ - *Numenius arquata* 72,73
 Արջնագռավ - *Corvus corax* 131,133
 Արտույտ դաշտային - *Alauda arvensis* 103

Բ

- Բադ լայնակտուց - *Anas clypeata* 40
 Բադ կոնչան - *Anas platyrhynchos* 36
 Բադ մոխրագույն - *Anas strepera* 41
 Բադ նետապոչ - *Anas acuta* 40
 Բադ շչան - *Anas penelope* 41
 Բադ սղոցակտուց մեծ - *Mergus merganser* 44
 Բադ սղոցակտուց - *Mergus serrator* 45

Բազե կարմրաոտ - *Falco vespertinus* 57

Բազե հողմավար սովորական - *Falco tinnunculus* 58

Բվեճ - *Bubo bubo* 85

Բվիկ տնային - *Athene noctua* 89

Բու ականջավոր - *Asio otus* 87

Բու ճահճային - *Asio flammeus* 87

Բու թավշատ - *Aegolius funereus* 89

Գ

Գեղգեղիկ գարնանային - *Phylloscopus trochilus* 130

Գեղգեղիկ ծնկլտան - *Phylloscopus collybita* 130

Գեղգեղիկ ճռռան - *Phylloscopus sibilatrix* 130

Դ

Դրախտապան սովորական - *Emberiza citrinella* 104

Ե

Եղեգնահավ - *Gallinula chloropus* 64

Եղեգնաթռչնակ եղեգնուտի - *Acrocephalus schoenobaenus* 129

Եղեգնաթռչնակ ճահճային - *Acrocephalus palustris* 129

Ենթարծիվ մեծ - *Aquila clanga* 46

Երաշտահավ երկնագույն - *Parus caeruleus* 123, 124

Երաշտահավ մեծ - *Parus major* 123, 124

Երաշտահավ սև - *Parus ater* 123, 124

Երաշտահավ փուփուլավոր - *Parus cristatus* 123, 124

Ժ

Ժուլան - *Lanius collurio* 109

Ի

Իլիկակտցար մեծ - *Limosa limosa* 72, 73

Լ

Լորաճուռակ - *Accipiter nisus* 54,55

Լուտոկ - *Mergus albellus* 45

Խ

Խածկտիկ սովորական - *Pyrrhula pyrrhula* 118

Խաղտոնիկ սպիտակ - *Motacilla alba* 105

Խաչկտուց եղննու - *Loxia curvirostra* 117

Օ

Օիժեռնակ առափնյա - *Riparia riparia* 111,112

Օիժեռնակ գյուղական - *Hirundo rustica* 111,112

Օվժվիկ - *Certhia familiaris* 126

Օիժեռնակ քաղաքային - *Delichon urbicum* 111,112

Վ

Վաչաղակ անտառային - *Garrulus glandarius* 132

Վաչաղակ սովորական - *Pica pica* 133

Վարապ ճչան - *Cygnus cygnus* 34

Վարմրակատար - *Carduelis carduelis* 116

Վաքավ մոխրագույն - *Perdix perdix* 60,61

Վեռնեխ երգող - *Turdus philomelos* 120

Վեռնեխ սպիտակահոնք - *Turdus iliacus* 120

Վեռնեխ սև - *Turdus merula* 120

Վիվիլ սովորական - *Vanellus vanellus* 77,78

Վռունկ մոխրագույն - *Grus grus* 62

Վովակտցար - *Philomachus pugnax* 74,75

Վտցար ծխագույն - *Tringa nebularia* 76

Վտցար կաչաղակ - *Haematopus ostralegus* 77,78

Վտցար սևուկ - *Tringa ochropus* 76

Վկու սովորական - *Cuculus canorus* 83

Վրետակեր - *Pernis apivorus* 49

Վրկնակտցար - *Gallinago media* 71

Հ

Հատրեկիչ - *Coccothraustes coccothraustes* 117

Հոբալ - *Columba oenas* 80

Հոպոպ - *Upupa epops* 96,97

Ձ

Ձիաթռչնակ անտառային - *Anthus trivialis* 106

Ճ

Ճահճահովվիկ գաճաճ - *Porzana pusilla* 63

Ճահճահովվիկ եվրոպական - *Porzana parva* 63

Ճահճահովվիկ մեծ - *Porzana porzana* 63

Ճայ սովորական - *Corvus monedula* 133

Ճանճորս խայտաբղետ - *Ficedula albicollis* 113

Ճանճորս մոխրագույն - *Muscicapa striata* 114

Ճուռակ թավշաոտ - *Buteo lagopus* 49

Ճուռակ սովորական - *Buteo buteo* 48

Մ

Մանգաղաթև սև - *Apus apus* 92,93

Մարգահալ - *Crex crex* 65

Մեղվակեր ոսկեգույն - *Merops apiaster* 94,95

Մկնաճուռակ դաշտային - *Circus cyaneus* 53

Մկնաճուռակ ճահճային - *Circus aeruginosus* 52

Մկնաճուռակ մարգագետնային - *Circus pygargus* 53

Մորակտցար - *Gallinago gallinago* 71

Մրտին սուլող - *Anas crecca* 38

Մրտին ճքճքան - *Anas querquedula* 38,39

Ն

Ներկարար - *Coracias garrulus* 96,97

Շ

Շահիրիկ այգու - *Sylvia borin* 128

Շահիրիկ մոխրագույն - *Sylvia communis* 128

Շահիրիկ մորու - *Sylvia curruca* 128

Շահիրիկ ճուռականման - *Sylvia nisoria* 128

Շամփրուկ մոխրագույն - *Lanius excubitor* 109,110

Շահիրիկ սևագլուխ - *Sylvia atricapilla* 128

Ո

Որոր թխակապույտ - *Larus canus* 67

Որոր հայկական - *Larus armenicus* 67

Որոր սովորական - *Larus ridibundus* 66

Որոր փոքր - *Larus minutus* 66

Պ

Պիրուլ - *Oriolus oriolus* 108

Ջ

Ջրարծիվ - *Pandion haliaetus* 51

Ջրածիծառ գետային - *Sterna hirundo* 68

Ջրածիծառ սպիտակաթև - *Chlidonias leucopterus* 69

Ջրածիծառ սև - *Chlidonias nigra* 69

Ջրածիծառ փոքր - *Sterna albifrons* 68

Ջրահովվիկ - *Rallus aquaticus* 65

Ջրցուլ մեծ - *Botaurus stellaris* 32

Ջրցուլ փոքր - *Ixobrychus minutus* 32

Ս

Սագ մոխրագույն - *Anser anser* 34

Սապսան - *Falco peregrinus* 56

Սարյակ սովորական - *Sturnus vulgaris* 107

Սերմնաքաղ - *Corvus frugilegus* 133

Սինակեռնեխ - *Turdus pilaris* 120

Միտեղ սովորական - *Sitta europaea* 125
 Սրնգահավ - *Bombycilla garrulus* 118
 Սոնաբադ - *Bucephala clangula* 42
 Սուգաբադ փութուլավոր - *Aythya fuligula* 43
 Սուգաբադ կարմրագլուխ - *Aythya ferina* 43
 Սուգակ կարմրավիզ - *Podiceps auritus* 27
 Սուգակ մեծ - *Podiceps cristatus* 24
 Սուգակ մոխրաայտ - *Podiceps griseigena* 26
 Սուգակ սևավիզ - *Podiceps nigricollis* 27
 Սուգահավ կարմրախածի - *Gavia stellata* 23
 Սուգահավ սևախածի - *Gavia arctica* 23

Վ

Վիզգցուկ - *Junx torquilla* 102

Տ

Տառեղ մոխրագույն - *Ardea cinerea* 30
 Տատրակ սովորական - *Streptopelia turtur* 81,82
 Տատրակ օղակավոր - *Streptopelia decaocto* 81,82

Ց

Ցին սև - *Milvus migrans* 50
 Ցախաքլորարոս - *Accipiter gentilis* 54,55

Փ

Փայտփոր խայտաբղետ - *Dendrocopos major* 99
 Փայտփոր սպիտակամեջք - *Dendrocopos leucotos* 101
 Փայտփոր սև - *Dryocopus martius* 98
 Փայտփոր փոքր - *Dendrocopos minor* 101
 Փարփար սև - *Fulica atra* 64

Ք

Քարադր փոքր - *Charadrius dubius* 74,75
 Քարաթռչնակ սովորական - *Oenanthe oenanthe* 122
 Քարարծիվ - *Aquila chrysaetos* 46

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մ. Աղամյան, Դ. Քլեմ Կրտսեր. Հայաստանի թռչունները, (դաշտային ուղեցույց), Հայաստանի ամերիկյան համալսարան, 2000:
2. Հայաստանի Հանրապետության կենդանիների կարմիր գիրք: Երևան, 2010.
3. Жизнь животных. Т.6. М.: Просвещение, 1985.
4. Беме Р. Л. и др. Птицы. М., АБФ, 1997.
5. Биологический энциклопедический словарь. М., 1986.
6. Второв П. П., Дроздов Н. Н., Определитель птиц фауны СССР. М., 1980.
7. Иванов А. И., Штегман Б. К., Краткий определитель птиц СССР. Л., Наука, 1978.
8. Кузнецов Б. А., Определитель позвоночных животных фауны СССР (Часть 2. Птицы). М., Просвещение, 1974.
9. Михеев А. Б., Биология птиц. Полевой определитель птичьих гнезд. М., Цитадель, 1996.
10. Ошмарин П. Г., Пикунов Д. Г., Следы в природе. М., Наука, 1990.
11. Птицы СССР (под ред. Ильичева В. Д., Флинта В. Е.). М., Наука, Т. 5, 1993.
12. Формозов А. Н., Спутник целодыта. М., МГУ, 1989.
13. Храбрый В. М., Школьный атлас-определитель птиц. М., Просвещение, 1988.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թոշունների դիտումը բնության մեջ	3
Թռչնի արտաքին կառուցվածքը	5
Թոշունների դասակարգումը ըստ ապրելավայրի բնույթի և սեզոնային տեղաշարժերի	6
Վարքի առանձնահատկությունները	7
Փետրավորման գունավորումը	9
Թոշունների որոշումը տեսքով	11
Թոշունների նկարագրերը	22
Թոշունների տեսակների ցանկ	134
Գրականություն	140

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Է. Մ. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

**ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ
ՀԱՄԱՌՈՏ ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ**

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Հրատ. սրբագրումը՝ Վ. Դերձյանի

Տպագրված է «Արման Ասմանգուլյան» ԱԶ-ում:
ք. Երևան, Հր. Ներսիսյան 1/125

Ստորագրված է տպագրության՝ 11.10.2017:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 8,875:
Տպաքանակը՝ 150:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.am

ԿՐԱՏԱՐԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 2017
publishing.ysu.am